Zempléni Múzsa

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXV. évfolyam
2. szám

2025
nyár

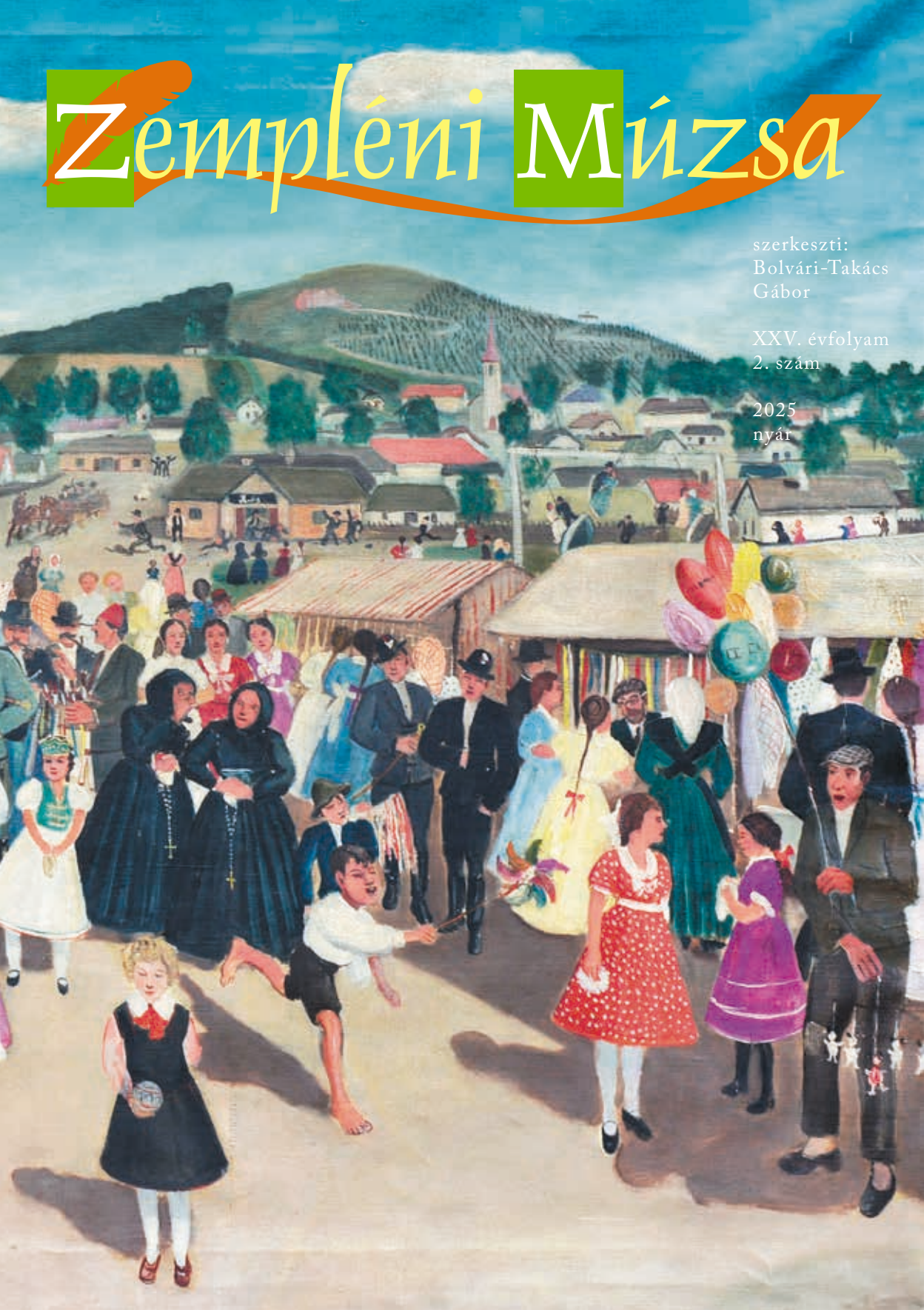

PETŐFI Sándor

A királyokhoz

Azt adok, mit vajmi ritkán kaptok,
Ti királyok, nyílt őszinte szót,
Ahogy tetszik, köszönjétek meg, vagy
Büntessétek a felszólalót;
Áll még Munkács, áll az akasztófa,
De szivemben félelem nem áll…
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé *szeretett* király!

Szeretet… hah, ezt a szép virágot
Tövestül kitéptétek ti rég,
S kidobtátok azt az országutra,
S ott átment rajt a szekérkerék,
Amely megtört esküvésitekkel
Megterhelten világszerte jár…
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé *szeretett* király!

Csak tűrnek már titeket a népek,
Csak tűrnek, mint szükséges roszat,
S nem szeretnek… odafönn az égben
Megszámlálták napjaitokat.
Majd halljátok a nagy ítéletszót
Attól, aki mindenkit birál…
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé *szeretett* király!

Föllázítsam a kerek világot,
Föllázítsam-e ellenetek,
Hogy a dühnek Sámson-erejével
Milliónként nektek essenek?
Megkondítsam a halálharangot,
Hogy borzadjatok hangjainál?…
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé *szeretett* király!

Nem lázítok, mert nincs erre szükség;
Mért ráznám meg erőszakosan
Azt a fát, amelynek a gyümölcse
Már túlérve, rothadásba' van?
Ha megérik a gyümölcs, fájárul
Magától a földre hull alá…
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé *szeretett* király!

Pest, 1848. március 27–28.

Rovatunk a szépirodalom mindenkori helyzetértékelő és programadó felelősségére fókuszál, történelmi idők példáival.

Zempléni Múzsa
társadalomtudományi és kulturális folyóirat
XXV. évf. 2. (98.) szám
2025. nyár

LÁTÓTÉR

SOLTÉSZ Márton:
Csurka István és az Írószövetség. Pillanatképek, 1963–2012
5

BALÁZSI Károly:
Egy ősi mesterség intézményesülése Magyarországon. A közösségi művelődés történetisége
18

TRENCSÉNYI László:
Folklór, folklorizmus, neofolklorizmus – és pedagógiai alkalmazásuk
24

KÖKÉNYESI Nikoletta:
A pedagógiai kommunikáció retorikai jellemzői
31

EGEY Emese:
Régi kertek Sárospatakon
44

LÁTÓHATÁR

LOVAS Anett:
Portré Győri Elekről
53

TOPOLÁNSZKY Tamás:
Hetvenöt éves a Magyar Táncművészeti Egyetem
73

HÖRCSIK Richárd:
Harminc éves a Zempléni Településszövetség – a kezdetek
75

VIGA Gyula:
A táj élménye és históriája. Baráti gondolatok Fehér Józsefről és Kováts Dánielről
79

LÁTÓSZÖG

JÓNÁS Dániel:
Az irodalomtanítás módszertanának új szintézise
86

TUSNÁDY László:
Madarász Imre zarándoklatai
91

MOKLOVSKY Réka:
Önmagunkra lelni a törékenységben
96

BORDÁS István:
Az erdélyi szászok nyomában
98

KAVECSÁNSZKI Ádám:
Egy kultúrtörténeti forrás a 19. századból
101

Egyetemi könyvespolc:
KNEIP Antal:
Ezerszínű szőlővilág
104

. . .

Lapszámunkat Győri Elek naiv festő alkotásaival illusztráltuk. A borítón a Tarcali búcsú *című festmény látható.*

Zempléni Múzsa
társadalomtudományi és kulturális folyóirat
XXV. évf. 2. (98.) szám
2025. nyár

Zempléni Múzsa
A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség
Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla
Arculat és tördelés: Tellinger András

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD
Dr. habil. Csorba Dávid PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA
Dr. Koncz Gábor PhD
Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Pusztay János CSc
Dr. Soltész Márton PhD
Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Ugrai János PhD

A lapszámunkban közzétett festmények részben a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumában találhatók, részben Szentimrei Mihály örököseinek tulajdonában vannak. Az utóbbiakról készült fotókat Szentimrei Péter és Szentimrei Ferenc bocsátotta rendelkezésünkre. Köszönjük a közzététel lehetőségét!

ISSN: 1585-7182 (nyomtatott); 1587-1762 (online)

Kiadja a Zempléni Múzsa Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.
Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001
Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutatási Tanszék, Sárospatak
Kiadói és szerkesztőségi postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.
Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu
Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa
Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.
Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.
Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft + postaköltség.
Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.
Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak

Számunk szerzői

Balázsi Károly dr. univ. szociológus, közösségfejlesztő, ny. főiskolai docens. *Bordás István* tanár, művelődésszervező, kulturális szakértő, kulturális örökség tanulmányok mesterszakos hallgató. *Egey Emese* PhD nyelvész, történész, szerkesztő, egyetemi docens. *Hörcsik Richárd* CSc református lelkész, egyháztörténész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. *Jónás Dániel* magyar nyelv és irodalom szakos tanár, irodalomtörténész, PhD-hallgató. *Kavecsánszki Ádám* közigazgatási szakember, kulturális örökség tanulmányok mesterszakos hallgató. *Kneip Antal* kertészmérnök, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató. *Kökényesi Nikoletta* PhD nyelvész, kommunikációkutató, egyetemi docens. *Lovas Anett* PhD irodalomtörténész, múzeumpedagógus, szerkesztő. *Moklovsky* Réka esztéta, kritikus, doktorjelölt. *Soltész Márton* PhD irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs. *Topolánszky Tamás* táncművész, koreográfus, táncpedagógus, egyetemi docens, Érdemes Művész. *Trencsényi László* CSc pedagógus, neveléselméleti szakember, habilitált egyetemi docens, c. egyetemi tanár. *Tusnády László* CSc költő, műfordító, irodalomtörténész, emeritus professzor. *Viga Gyula* DSc etnográfus, muzeológus, egyetemi tanár.

SOLTÉSZ Márton

Csurka István és az Írószövetség

Pillanatképek, 1963–2012[1]

Nagy fába vágja a fejszéjét, aki Csurka István és az Írószövetség kapcsolatát próbálja elbeszélni. Hisz ismernie kell egyfelől az Írószövetség 1945 és 2012 közötti történetét, a szervezet koronként változó fölépítését (tagság, választmány, elnökség, titkárság, elnök, alelnök, főtitkár, titkárok stb.), másfelől Csurka István karriertörténetét. Egészen pontosan azt, hogy mikor milyen funkciót töltött be az író ebben a folyvást változó szervezeti struktúrában.

Azt hihetnénk, negyedszázaddal a rendszerváltoztatás után a honi irodalomtörténet-írás mindent tud Csurkáról is, az Írószövetségről is. Ám idővel rá kell döbbennünk, hogy alig tudunk valamit. Példánknál maradva: nincs tudományos alaposságú, részletes és megbízható Csurka-életrajz.[2] Kiderül azután, hogy kutatható kéziratos hagyaték sincsen – nem küzdött érte soha egyetlen közgyűjtemény sem, igaz, nem is volt pénz a megvásárlására (s akkor a szerzői jogokkal kapcsolatos kérdéseket még meg sem említettük).[3] Végül, de nem utolsósorban: nem áll rendelkezésre átfogó életmű-bibliográfia[4]

Hagyjuk hát egyelőre az írót, s vegyük szemügyre az Írószövetséget, amely a kortárs külső szemlélő számára megfoghatatlan tünemény. Informatív honlapja nincs, a könyvtára többnyire zárva, könyvállományának katalógusa elektronikusan nem kutatható. Tagsága elöregedett, és amint a példa mutatja, a jelenlegi elnökség legifjabb tagja is alig tud valamit saját szervezetének történetéről. Székháza van is meg nincs is, hiszen a Bajza utca 18. alatti épület sosem volt a szervezet tulajdonában. A leromlott állapotú villa egy részében önkormányzati lakások vannak; a kerthelyiséggel rendelkező Deák étterem réges-rég tönkrement.[5]

De mindez elhanyagolható részletkérdés ahhoz képest, hogy 1945-re becsült megalapítása óta senki sem vállalkozott még a Magyar Írók Szövetsége (1989 óta Magyar Írószövetség) történetének levéltári és könyvtári források alapján történő megírására. Kivételt képez Vasy Géza (2007 és 2010 között szövetségünk elnökének) szükségszerűen vázlatos, a közkézen forgó feldolgozások adatait saját tudásával és emlékeivel kiegészítő tanulmánya *Bajza utca – Megerősödve megmaradni* című 2013-as kötetéből.[6] Azt sem tudjuk, hogy pontosan mikor költözött át Szövetségünk a Gorkij (ma Városligeti) fasor 10. szám alól a Bajza utca 18.-ba.[7]

Az Írószövetség szellemiségének, a tagösszetétel átalakulásának történetét egyébként éppen Csurka István foglalta össze máig ható érvénnyel az 1984 őszén

tartott „felező” taggyűlés résztvevőihez címzett *Távirati esszé*jében.[8] Az önállósodási és demokratizálódási folyamat ily módon jól követhető – csak a pontos adatok tekintetében állunk rosszul.

Nincs más hátra tehát: fel kell menni a Széchényi Könyvtárba. Újraolvasni a vonatkozó tanulmányokat, visszaemlékezéseket és forráskiadványokat, valamint a Szövetség *Tájékoztató* című stencilezett időszaki kiadványának megsárgult füzeteit. Azután irány a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár a Columbus utcában: át kell pörgetni az Írószövetség közel 80 folyóméternyi iratanyagát, amely maga is hiányos, töredékes.[9] (Elek István szerint Máté György 1956. október–novemberében a pártalapszervezet összes dokumentumát eltüzelte.[10]) Át kell nézni a Magyar Országos Levéltár 288-as fondját, végezetül pedig be kell menni a Bajza utcai székházba, és a tagnyilvántartás két öles kartondobozából kihalászni Csurka István személyi lapját.

*

A Magyar Írók Szövetsége, mint utaltam rá, szovjet mintára, transzmissziós tömegszervezetként, a Szovjetunióból hazatérő moszkovita írók kezdeményezésére jött létre – valamikor 1945 tavaszán. Pomogáts Béla[11] és Czigány Lóránt szerint „1945 februárjában alakult meg »Magyar Írók Szabad Szakszervezete« néven, s későbbi nevét csak júliusban vette fel”;[12] Márton Gyöngyvér kronológiája április 10-ét jelölte meg az indulás időpontjaként.[13]

A „felszabadulás” után 7 fős elnöki tanáccsal indult útjára a MÍSZ, majd ugyanezen év nyarán 30 fős elnöki tanácsot választottak – 3 társelnökkel, főtitkárral és titkárral.

A szovjetizálás jegyében végrehajtott 1949-es tagrevízió lényeges szervezeti átalakulást nem, csupán személyi változásokat hozott – azt viszont bőséggel.[14]

A Magyar Írók 1951-es Első Kongresszusán 22 tagú vezetőség alakult (elnök, titkár és 8 fős elnökség),[15] majd 1954-ben – Sztálin halálát követően – a közgyűlés 55 tagú vezetőséget és 17 tagú elnökséget, továbbá egy első és két másodtitkárt választott.

Alig egy évre rá (az *Irodalmi Ujság* 1955. szeptember 17-i számának elkobzása miatt memorandumban tiltakozó és tisztségükről lemondó párttag írók miatt) új titkárokat kellett választani.[16] Az 1956. szeptember 17-i közgyűlésen a 25 fős elnökség élére az elnök mellé két társelnök és egy főtitkár került.

Nem sokáig tevékenykedhettek azonban, mert 1957. január 17-én a Belügyminisztérium ideiglenesen felfüggesztette a Szövetség működését, majd április 27-én feloszlatta a testületet.[17] (S ha hihetünk a korabeli visszaemlékezőknek, a BM emberei az Írószövetség irattárát is magukkal vitték.[18])

Csupán címszavakban jelzem az ezt követő eseményeket: „kis íróper”, „nagy íróper”; a párt által kreált 10 fős (súlytalan) Irodalmi Tanács; az ENSZ-bizottság jelentésének tárgyalása elleni tiltakozás (hamisított aláírási ívekkel, fenyegetésekkel, beugratásokkal), majd ’58-ban a népi írókról szóló pártállásfoglalás.

1959-ben Darvas József elnökletével, egy főtitkárral és kilenc tagú elnökséggel formálisan újjáalakult az Írószövetség, de egészen 1981-ig a lehetséges választmányi

tagok listáját előzetesen, odafönt állították össze. 1964 és ’81 között – a taglétszámmal párhuzamosan – a választmány létszáma is megduplázódott (34 főről 69 főre nőtt).[19]

Azt mondhatjuk: a szervezeti struktúra az 1960-as évek közepére stabilizálódott. A választmány időről időre új titkárságot, elnököt, főtitkárt és titkárokat választott – általában két írót, s mellékük ügyvezető titkárnak egy-egy tisztviselőt.[20]

*

A Bajza utcai székház második emeleti titkárságán őrzött, úgynevezett „NYILVÁNTARTÁSI-LAP”-ok tanúsága szerint Csurka 1963. december 18-án lépett be az Írószövetségbe. Az általa betöltött pozíciókról a dokumentum nem informál; csupán az író tagsági viszonyának változásaival kapcsolatos adatokat közli. Idézem (azonosítatlan kézírással): „Az Írószövetségből kilépett: 1993. VIII.” Majd a szerző saját kezű folyamodványa: „A mai napon kérem tagságom megújítását! 2009. 03. 25.” Végül Erős Kinga (az Írószövetség jelenlegi elnökének) kézírásával a határozat: „Visszavéve: 2009. március 30.” Ezután már csak egyetlen adat olvasható a nyilvántartási lap bal szélén: „Elhunyt: Bp., 2012. február 4. Temetése: 2012. febr. 18., Fiumei úti Nemzeti Sírkert, ’56-os hősök parcellája. Kiss Gy. Csaba búcsúztatja.”[21]

Csurka István még semmilyen hivatalt nem viselt az Írószövetségben, amikor 1973. február 15-én a szigligeti alkotóházban botrányt csinált. Részegen lezsidózta, majd lepiszokkummunistázta a mozgalmi mártír, Mayer Ottmár özvegyét.[22] A szégyenletes ügy részleteiről Szőnyei Tamás 2012-es *Titkos írás*ából valamennyien értesülhettünk,[23] ezért nem is mennék bele a részletekbe.

Tény, hogy az eset nyomán az Írószövetség is lefolytatta a maga fegyelmi vizsgálatát.[24]

Szőnyei adatgazdag narratíváját kiegészítendő, álljon itt Fekete Gyula véleménye, aki az 1986. évi Tokaji Írótáborban – E. Kovács Kálmán fölvetésére reagálva – elmondta: „Én annak az esetnek vizsgálóbizottsági tagja voltam. Állítólag 10 órakor elhangzottak antiszemitának magyarázható megjegyzések. A vizsgálat során én ezt alaposan feltártam, van egy dossziém erről a vizsgálatról, tehát én ezt igazolni tudom. A társaság iszogatott, akik bejelentették kifogásaikat, azokról megállapítottam, hogy egy óráig ittak együtt, Csurkát a padlóról emelték fel, onnan cipelték fel a szobájába, de állítólag 10 órakor hangzott el a sértés. Hogy utána miért itatta a sértett, arra a bizottság előtt nem tudott válaszolni.”[25] Lényegében ugyanez olvasható a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja által hozott fegyelmi határozat 4. pontjában, amelyet Csurka szó szerint idéz 2006-os memoárregényében.[26]

Az író baráti köréhez tartozó Abody Béla, Déry Tibor, Galsai Pongrác, Réz Pál, Vas István és Zelk Zoltán egyhangúlag az író mellett foglaltak állást,[27] az írószövetségi vizsgálat mégis elítélő határozattal zárult. Büntetés gyanánt a Művelődési Minisztérium egy év publikációs tilalommal sújtotta Csurkát, ugyanakkor – a botrány házon belül tartása jegyében – nem vetette le nagy sikerrel futó, *Döglött aknák* című darabját a Nemzeti Színház műsoráról.[28]

*

Az Írószövetség kulturális-politikai súlyát és státuszát érintő első komolyabb fordulat az 1981. december 13-i közgyűléshez köthető, amelynek felszólalójaként Csoóri Sándor lényegében felmondta azt a „konszolidációs" paktumot, amely az 1960-as években az írók és a politikai vezetés között köttetett. Leszögezte: az Aczél György-féle különalkukra épülő kultúrpolitika felett eljárt az idő.[29]

És valóban: a választmányból – mások mellett – kimaradt az Aczél-korszak irodalomtörténész „négyes fogata", Király István, Nagy Péter, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós.

A főtitkár ugyan a párthű Jovánovics Miklós lett, de ugyanekkor új funkcióként létrejött az alelnöki tisztség, amelyet 1981 és 1986 között Fekete Gyula és Fodor András töltöttek be. Vagyis nyugodtan mondhatjuk, hogy az Írószövetség 1981 végére – Kiss Gy. Csaba kifejezését kölcsön véve – a „demokratikus nemzeti ellenállás" zászlóshajója lett.[30]

Ezen a bizonyos december 13-i közgyűlésen választhattak első ízben szabadon elnököt az írók – a pártonkívüli Hubay Miklós személyében –, és ekkor került be, utolsó előttiként a Magyar Írók Szövetsége választmányába a kor népszerű színpadi szerzője, a 47 éves Csurka István. Ez tehát történetünk kezdőpontja.

*

1983 elején, a New Yorki-i székhelyű Püski Kiadónál megjelent Duray Miklós *Kutyaszorító* című, a csehszlovákiai magyar kisebbség jogsérelmeit föltáró önéletrajzi könyve[31] – mégpedig Csoóri Sándor bátor, szókimondó előszavával.[32] Válaszul, az úgynevezett „kettős publikálás" tilalmának megsértése miatt a kádári hatalom egy év szilenciumra ítélte a költőt.[33]

Csurka, aki Mészöly Miklóssal és Cseres Tiborral együtt személyesen részt vett Duray február 1-jei pozsonyi tárgyalásán,[34] ekkor úgy érezte, nem tehet mást, mint hogy lemond az elnökségben viselt tagságáról, s egyúttal kilép az Írószövetségből.[35] Hubay Miklósnak címzett levelében úgy fogalmazott: „Az Írószövetség, ahogyan ma működni kényszerül, elszakadva a magyar irodalom [a nemzeti sorskérdésekre mindenkor fogékony közírói] hagyományaitól, egy idegen szerkezet működési elveivel a bensőjében, a hatalom, avagy a politika prosztatájaként, lap és fórum nélkül, önmaga levében főve – fölösleges idő- és pénzpocsékolás."[36]

A RETÖRKI Levéltárában módom volt végigolvasni annak az 1983. szeptember 26-i választmányi ülésnek a rekonstruált jegyzőkönyvét, amelyen a Csurka–Hubay-levélváltás ismertetésére és vitájára sor került.[37]

Megvallom, nem gondoltam volna, hogy a nyolcvanas évek elején – még és már – ilyen élénk belső és külső indulatok övezték az Írószövetség munkáját. Fekete Gyula elmondása szerint az egyik megyei titkár „bűnözőők gyülekezeté"-nek nevezte, a Művelődési Minisztérium egy meg nem nevezett munkatársa pedig egész egyszerűen „szar"-nak titulálta a testületet.[38]

Csupán e jegyzőkönyvet böngészve tudtam meg azt is, miért vonta vissza Csurka a levelében megfogalmazott kilépési szándékát.[39] Az ok Hajdu János újságíró, a *Nemzetközi Stúdió* című televízióműsor szerkesztője által felsőbb megrendelésre írt rágalmazó cikk,[40] amely Csurka szerint „azt sugalmazza – mondjuk ki nyersen –, hogy Csoóri Sándor antiszemita".[41] De idézem tovább a jegyzőkönyvből az író szavait: „Én azt elismerem, hogy vannak ebben az előszóban olyan mondatok is a Magyar Népköztársaság szövetségi rendszerét illetően, amelyek a politikát zavarba ejtik, a politikának kínosak, amiket nem szoktunk kimondani. Persze hogy nem szokták kimondani! Hát mit szoktunk mi kimondani? […] még azt is elfogadom, hogy politikailag szükségszerű valamilyen büntetés. De megszégyenítés és ilyen őrült gyanúba keverés? Ez helytelen, nagyon helytelen!"[42] Hajdu cikke „olyan erőket szabadít fel, és olyan mozgalmakat, olyan rossz irányú mozgolódásokat kelt életre ebben a társadalomban, amelyek ellen újólag szólni kell, és ahhoz csak ezt a fórumot [ti. a Magyar Írók Szövetsége által biztosított félnyilvánosságot] lehet kihasználni, tehát ezt használom ki arra, hogy a lehető leghatározottabban tiltakozzam ez ellen."[43]

Csurka szellemileg és lelkileg egyaránt maximálisan azonosult a Duray-kötet előszavát jegyző Csoórival – ez már Hubaynak írott 1983. június 20-i leveléből egyértelműen kiderül. „Elolvastam ezt a bevezetőt, és elképedve tapasztaltam, hogy minden sorával, minden szavával egyetértek – szögezte le az Írószövetség választmányi ülésén. – Meglehet, nem tudtam volna ezen a színvonalon, így megírni, de szívemből szól. Az, hogy én még nem vagyok imígyen szankcionálva, nyilvánosan […], csupán annak a szerencsémnek köszönhető, hogy sorsom eddig nem állított ilyen feladat és lehetőség elé."[44]

*

Nem kellett azonban sokáig várnia. Az írószövetségi ciklus végére Csurka Istvánt is utolérte a végzete. Amerikai előadókörútján tartott beszédei, a Püski Kiadónál megjelent tamizdat könyve,[45] valamint az 1956-os forradalom identitásalapító nemzeti „csodá"-nak, „tünemény"-nek minősítése miatt[46] 1986. július 2-i határozatával őt is szilenciumra ítélte a Politikai Bizottság.[47]

Szinte sorsszerű, hogy éppen a föntiekért, hiszen az 1986-os közgyűlés viharos hangvétele '56 legnemesebb forradalmi hagyományait idézte. A november 29–30-i esemény második napján – a szellemi forradalom állapotát érzékeltetendő – Csurka gyújtó hangú beszédet mondott, felütésében a metaforikus értelmű hadüzenettel: „Ég az ecsedi láp!"[48]

Az MSZMP KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkára tőle telhetően föl is vette a hatalom arcába vágott kesztyűt. Berecz Jánost nem szükséges bemutatnom, de hadd emlékeztessek arra, hogy 1986-ban jelent meg *Ellenforradalom tollal és fegyverrel – 1956* című szégyenletes vádiratának harmadik, bővített kiadása. Beszédpozíciója tehát világos volt.[49] Csurkára mint a Színház- és Filmművészeti Főiskola börtönviselt nemzetőrvezetőjére, a demokratikus szocialista államrend felforgatójára tekintett. Felszólalásának nyitányában sietett is tisztázni: „Nem ég az ecsedi láp: elaludt! Két nap óta esik az eső. Nem így akartam kezdeni, de Csurka István fellépése erre késztetett."[50]

A Csoóri Sándor által utóbb „paraszt-Révai”-nak titulált[51] Berecz taktikája rendkívül egyszerű volt: a demokratikus ellenzékkel való együttműködés bizonygatásával igyekezett denunciálni Csurkát. Az író valóban elment a monori kempingben rendezett (s egykor általa kezdeményezett[52]) találkozóra[53] – az ideológiai és propagandatitkár szavait idézve: „azzal a gárdával, amelyet ehhez az országhoz mindössze annyi fűz, hogy a Rákosi-óvodában nevelkedett, de most kintről kapja a támogatást, és polgári liberális álláspontot képvisel”.[54] Ezt sem Csurka mondta – csak halkan jegyezném meg…

Berecz kirohanása mindazonáltal megkésett gesztus volt: a „71 tagú új választmányban elhanyagolható kisebbségbe kerültek a párttag írók”.[55] Ekkor lett az elnökség tagja – talán éppen a hatalom kitüntető figyelmének köszönhetően – Csurka István is,[56] s ezt a pozícióját egészen 1989-ig megőrizte.[57]

A ’86-os őszi közgyűlés fiaskójába a hatalom természetesen nem tudott belenyugodni. Úgy döntött: „felfüggeszti az Írószövetséggel való együttműködést”.[58] Szerdahelyi István irányításával (és föltételezhetően Aczél György támogatásával) már ’86 végén szervezni kezdték a párthű írók kilépését az Írószövetségből. 1987 elején a Politikai Bizottság – valószínűleg az 1957-es Irodalmi Tanács mintájára – egy 25–30 fős Irodalmi Kollégium megalakításáról döntött.[59]

A kiléptetési akció azonban csődöt mondott: alig 30 tagot sikerült rábeszélni. A jelentősebb írók közül mindössze a választmányból kimaradt Juhász Ferenc és Szabó Magda lépett ki, előbbi talán sértettségből, utóbbi inkább csak Aczél György és Pándi Pál iránti lojalitásból (hadd ne mondjam: politikai arrivizmusból).[60]

Bár az új elnök, Cseres Tibor és a főtitkár, a párttag Veress Miklós személye a hatalom számáraelfogadható volt, az Írószövetséget kétségkívül bevette a népi-nemzeti szárny.[61] Cseres naplója ékesen bizonyítja, hogy a hatalom a diktatúra létező intézményeit és orgánumait megszálló népiek jelenlétét tekintette a legfőbb veszélyforrásnak.

Aczél György és köre (Bata Imre, Fekete Sándor, Király István, Pándi Pál, Szerdahelyi István, Knopp András) két irányból igyekeztek célt érni. A Jókai Anna, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula és harcostársaik nevével fémjelezhető nemzeti demokratikus ellenállás térfoglalását egyrészt visszaléptetések (Annus József,[62] Csurka István, Nagy Gáspár,[63] Kovács István[64] és az „elvtelen kegyencek”, „lézengő ritterek”, „Biberachok” országlását emlegető Sánta Ferenc neve merült fel),[65] másrészt párthű írók (Garai Gábor, Koczkás Sándor és Király István) kooptálása révén próbálták ellensúlyozni.[66]

Az Irodalmi Kollégium végül nem alakult meg. Sőt! Köpeczi Béla művelődési miniszter 1987. december 2-i levele nyomán az Írószövetség – Koczkás Sándor főtitkársága mellett – visszakapta jogosítványait, s egyúttal a kettős publikálás tilalmát megszüntették.[67] Pándi időközben meghalt. A Bata Imre–Fekete Sándor–Szerdahelyi István-csoport alulmaradt a népieket védelmező Király Istvánnal szemben.

Kérdés: hogyan vonhatjuk meg az 1987-es év mérlegét. Csurkáék győztek, vagy a hatalom veszített? Nehéz egyértelmű választ adni. Tény, hogy e győzelemmel Csurka István és az Írószövetség nyolcvanas évekbeli kapcsolatának történetét lényegében lezártnak tekinthetjük.

*

Mindössze két eseményt szükséges még megemlítenem: Csurka 1993-as kilépését és 2009-es újrafölvételét. 1993-as döntését az író utóbb azzal indokolta, hogy nem szerette volna, ha országos felháborodást kiváltó 1992-es, *Néhány gondolat a rendszerváltozás elmúlt két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* című cikke[68] miatt az Írószövetség is az ellenséges sajtótámadások célkeresztjébe kerül.[69]

Vagyis amire Döbrentei Kornél 2004-ben – a nyomatékos felszólítások dacára – nem volt hajlandó, azt Csurka, miután az Írószövetség közgyűlésén Csalog Zsolt és Kenedi János a kizárását követelték, önként megtette.[70] Úgy tűnik, sokakkal ellentétben képes volt fölismerni, hogy – ha nem is végleg, de – 1989 után bizonyos értelemben szerepet váltott, és nem kívánta politikusi alteregójával kompromittálni az általa mindenkor becsült és szeretett írószervezetet.

Sokszorosan lerágott csontról van szó, mégis érintenem kell az 1993 júniusában kirobbant ügynökügyet. Ekkor került a sajtóérdeklődés fókuszába a kérdés: szerepelt-e Csurka István az állambiztonsági szolgálatok ügynöklistáján. Mint utóbb – *Átvilágítás* című vallomásából – kiderült: aláírta ugyan a beszervezésével kapcsolatos dokumentumot, de jelentéseket nem adott.[71]

A besúgóbotrány júliusban kulminált, alig egy hónappal azután, hogy az MDF Országos Választmánya június 5-i határozatával kizárta Csurkát a pártból, amelynek egyik alapítója volt. Szerény véleményem szerint mindkét esemény szerepet játszhatott az író kilépési döntésében.

S hogy milyen is volt ez a ’92–93-as Csurka? Sok szó esett ma már erről a kérdésről, és nyilván fog is még. Egyetlen idézetet engedjenek meg csupán ezzel kapcsolatban! Schmidt Mária 1998. februári értékelése szerint „[Csurka István] Elemzései, mint mindig: helyenként briliánsak, néhol szellemesek, esetenként laposak – vagy egyszerűen marhaságok. Hihetetlen naivitásról árulkodó zagyvaságok keverednek a pontos helyzetfelismeréssel. A diagnózis felállításában a legjobb. A terápia megtervezésében dilettáns.”[72]

A történész sommás véleményét támasztja alá az író 1990. január 14-i rádiójegyzete, amely a *Vasárnapi Újság* adásában hangzott el.[73] Csurka egyfelől pontosan érzékelte, hogy az SZDSZ antikommunista kampánya csak tömegbázist építő politikai fogás volt.[74] Másfelől tévesen vizionálta Magyarország küszöbön álló összeomlását – vért, terrort és katonákat.[75] A gazdag, sokszínű (dominánsan zsidó-keresztény) kultúrájú magyar nemzet történelmi veszteségeit rendkívüli átéléssel, sajátjaiként panaszolta fel. E tény azonban nem feledteti, hogy racionális *politikai* megfigyeléseire épített megoldási forgatókönyvei kezdettől irracionális, *irodalmi* – dramaturgiai – mintázatokba rendeződtek.

Csakhogy a magyarság jövője szempontjából – márpedig Csurka ezt az egyet tartotta szem előtt – nem a múló idővel törvényszerűen meghaladottá váló *politikai* forgatókönyvek számítanak! A *művészi* sorsbeszéd, az *írói* igazságbeszéd relevan-

ciájával megfogalmazott óvó-védelmező figyelmeztetések, megszorítások, prófétai igényű nemzetstratégiai üzenetek a maradandók!

Vagyis a *politikus-írót* kikezdhette (ki is kezdte) a történő történelem, emlékét évtizedekre homályba lökhette az ügynökvád és az antiszemitabélyeg; az *író-politikust* ellenben a legmesszebbmenően igazolta. Számos nemzeti és globális sorskérdésben látnoki erővel foglalt állást a valóságismerettel és dramaturgiai érzékkel egyaránt megáldott tollforgató.

De visszatérve 1990 januárjához: modell- és tünetértékű, hogy az *Ébresztő, magyarság!* rádiós sugárzása után néhány nappal éppen Fehér Klára, az 1951-es rákosista írószövetségi vezetőség tagja, az ÁVO kvietált egyházügyi provokatőre[76] követelte nyílt levélben az elnökségtől: határolódjék el mielőbb Csurka nyilatkozatától.[77]

Hogy ’89 után az egykori vallatók és feljelentők kiáltanak majd a leghangosabban igazságszolgáltatásért? Ha másban nem is, ennyiben mindenképpen igaza volt a *Vasárnapi Újság* jegyzetírójának!

*

Mondanivalóm végéhez érkezve szeretném ismét nyomatékosítani: Csurka politikusként sem szűnt meg író lenni. Haláláig az maradt, bár 1990 után már elsősorban politikus és politikai publicista volt. Utolsó drámája, az *Írószövetségek harca* már – nyelvileg is, dramaturgiailag is – elmaradt a ’70-es évek nagy színpadi remekeitől.[78]

75. születésnapját követően egy pártelnöki pozíciójában megingott, a sok évtizedes politikai huzavonába belefáradt író kérte visszavételét a Magyar Írószövetségbe, amelyből addigra sokan kiváltak – más, alternatív írótársaságokat alapítva. Bár a közhasznú egyesületként tovább működő nonprofit szervezet vezető testületeiben ’89 után már nem vitt tevőleges szerepet, a tagság íróként és emberként egyaránt szeretettel fogadta vissza.

2012-ben Szövetségünk saját halottjaként temettük el. Mint olyan írótársunkat, akinek minden emberi gyarlósága mellett elvitathatatlan szerepe volt az 1989-es fordulat szellemi és politikai előkészítésében.[79]

Jegyzetek

1 A XX. Század Intézet „Csurka 90 – Idő és sors” című konferenciáján, 2024. november 27-én, Budapesten elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.
2 Domonkos László könyve (Domonkos László: Csurka. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2012.) inkább irodalmi pályakép, semmint életrajz – forrásai a szerző saját emlékei, Csurkával folytatott beszélgetései, az író szóbeli közlései és Az esztéta (Csurka István: Az esztéta. K. O. Média, Budapest, 2016.) című memoárja.
3 Az író három gyermeke közül az első (Endre István, 1958) Kladek Annától, két lánya (Eszter, 1969; Dóra, 1973) Borsányi Klárától született. A temetés és a hagyaték ügyében viszont – az utódok legnagyobb felháborodására – az író élettársa, Papolczy Gizella intézkedett (lásd: http://magyarforum.hu/hu/hagyateki-eljaras/papolczy-gizella, utolsó letöltés: 2025. április 16.). A jogörökési huzavona miatt nem játsszák jelenleg Csurka darabjait a hazai és a határon túli színházak, s ugyanezért nem jelenhetnek meg hiánycikké vált könyvei sem. Az író és élettársa kapcsolatáról, Papolczy Gizella személyiségéről és működéséről lásd: Szőcs István: Memoártöredékek. Budapest, 2012. 173–221. o.

4 Vasvári Erika, a Magyar Fórum hangyaszorgalmú szerkesztője már 2022-ben befejezte az életműbibliográfiát, ám e közel 750 oldalas, mintegy 3500 tételt tartalmazó inventárium – forráshiány miatt – mindeddig nem jelenhetett meg. A 2024-es Tokaji Írótábor Csurka-vitáján felmutatott korrektúrapéldány alapján annyit mindenesetre megállapíthattunk: sokkalta többről van – illetve lesz – szó e kötet esetében, mint holmi kutatási segédletről. Az egyes publikációk címleírása alatt az adott cikk kulcsjelentőségű szemelvényeit is közli a bibliográfus, egy négykezes életműszintézist alkotva meg. Lásd még: Zárug Péter Farkas: Csurka István. Néhány tanulmány egy életpálya megértéséhez. L’Harmattan – Salkaházi Sára Miskolc Program Alapítvány, Budapest, 2023. 53–88. o.
5 Lásd erről legutóbb: L. Simon László: A szegényház. = Mandiner. 44. évf., 2024. október 30. 26. o.
6 Vasy Géza: A Magyar Írószövetség rövid története. = Vasy Géza: Bajza utca. Megerősödve megmaradni. Orpheusz Kiadó, Budapest, 2013. 417–447. o.
7 Uo. 423. o.
8 Csurka István: Távirati esszé. = Csurka István: Új magyar önépítés. Politikai írások és előadások. Püski Kiadó – Magyar Fórum, Budapest, 1999. 23–32, 29–31. o.
9 Ezúton köszönöm meg Pálinkás Barnabás levéltáros kollégám szakszerű eligazítását.
10 Elek István – Lezsák Sándor – Márton Gyöngyvér (szerk.): Írók az Írószövetség történetéről (1945–57). Jegyzőkönyv. RETÖRKI Könyvek, 18. szám. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016. 68. o.
11 „A felszabadulás után kibontakozó irodalmi életnek meg kellett találnia a maga szervezeti kereteit. Ezt a célt szolgálta az 1945 februárjában megalakult Magyar Írók Szabad Szervezete, amelynek vezetésére Boross Elemér, az ismert színműíró, a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének titkára kapott megbízást. Az első közgyűlés 1945 júliusában Magyar Írók Szövetségére változtatta a szervezet nevét.” Pomogáts Béla: Az újabb magyar irodalom 1945–1981. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1982. 38. o.
12 Czigány Lóránt: Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon 1946–1988. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990. 30. o.
13 Elek–Lezsák–Márton (szerk.): Írók az Írószövetség történetéről, i. m. 257. o.
14 Az Írószövetség 1949-es szovjetizálásáról és a tagrevízióról lásd: Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 181–186. o.
15 Révész Ferencné (szerk.): A Magyar Írók Első Kongresszusa 1951. április 27–30. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest 1951.
16 Az ügyről lásd: Babus Antal – Müller Gabriella – Seres Attila (szerk.): Magyar irodalom és a szovjet irodalompolitika a hruscsovi korszakban. Orosz levéltári iratok, 1953–1964. I (1953–1957). Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 143–149. o.
17 Pomogáts Béla (szerk.): Tiszta beszéd. A magyar irodalom forradalma 1956-ban. 1956/2006. Az Ötvenedik Évfordulón. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 345–346. o.
18 Elek–Lezsák–Márton (szerk.): Írók az Írószövetség történetéről, i. m. 67–69. o.
19 Vasy: A Magyar Írószövetség rövid története, i. m. 430. o.
20 Uo. 430. o.
21 Csurka István tagnyilvántartási lapja a Magyar Írószövetség kurrens irattárában. Ezúton köszönöm meg Erős Kinga elnökasszonynak, hogy betekinthettem az iratanyagba.
22 Mayer Ottmár (1911–1941) jugoszláviai magyar közíró, újságíró, szerkesztő, politikus, a vajdasági munkásmozgalom egyik vezetője. A bácskai bevonulás után az ellenállási mozgalom egyik szervezője volt. 1941 szeptemberében letartóztatták, majd kötél általi halálra ítélték és kivégezték. Özvegye, M. Lovászy Magda (1919–1988) regényben dolgozta fel kapcsolatuk történetét. Ketten az úton című önéletrajzi műve 1963-ban jelent meg.
23 Szőnyei Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. I–II. Noran Kiadó, Budapest, 2012. II, 348–353. o.
24 Lásd erről: Szekér Nóra (szerk.): Bíró Zoltán. Elbeszélt Történelem. Rendszerváltás Történeti Kutató Intézet, Budapest, 2023. 110. o.
25 Kákay Viola – Soltész Márton (kiad., tan.): Valóság – elkötelezettség – közéletiség. A Tokaji Írótábor tanácskozása, 1986. Tokaji Írótábor Egyesület, Magyar Napló, Tokaj–Budapest, 2022. 340. o. Lásd még: Fekete György (szerk.): Fekete Gyula 100. Időjel Kiadó, Pilisvörösvár, 2022.

26 Csurka: Az esztéta, i. m. 183. (Az 1973-as fegyelmi bizottság tagjai: Bárány Tamás, Gergely Mihály és Szőnyi Sándor.)
27 Uo. 187. o. Csurka meglehetősen széles baráti körébe az ötvenes években még Moldova György is beletartozott. Lásd erről: Papp István: A politikai rendőrség és Az elbocsátott légió. In: Takács Tibor (szerk.): 1961, 1962, 1963. A konszolidáció évei. Közelmúltunk Hagyatéka. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2023. 53–93, 57–60. o.
28 Csurka István: Döglött aknák. Vígjáték két részben. Rendezte: Iglódi István. Premier: budapesti Nemzeti Színház, 1971. május 7. A darab korabeli fogadtatásáról és Csurka színházi bemutatóinak hivatalos megítéléséről lásd: Imre Zoltán – Ring Orsolya (szerk.): Szigorúan titkos. Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982. PIM Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest 2018. 66–67, 75–76, 82, 195, 276–277, 292–293. o.; Herczog Noémi: Kuss! Feljelentő színikritika a Kádár-korban. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022. 137–149. o.
29 Szeredi Pál (kiad.): Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1981. december 12–13-i közgyűléséről. Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2020. 225. o.; Salamon Konrád: A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1947–1987. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 330. o.; Kákay–Soltész: Valóság – elkötelezettség – közéletiség, i. m. 54. o.
30 Kiss Ferenc – Bakos István (szerk.): Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából. Kairosz Kiadó, Budapest, 2013. 7. o.
31 Duray Miklós: Kutyaszorító. Önéletrajz és beszélgetések önmagammal. Püski Kiadó, New York, 1983.
32 Csoóri Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért. In: Duray: Kutyaszorító, i. m. 7–20. o.
33 „Csoóri nem vehetett részt a római Collegium Hungaricum Illyés-emlékműsorán. Nyomdában lévő könyvének kiadását elhalasztották, és betiltották a József Attila Kör lakiteleki rendezvényét, amelynek Csoóri lett volna a főelőadója." – Révész Sándor: Aczél és korunk. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 317. o. A Duna-völgyi közgondok című konferencia betiltásáról lásd: Németh György: A József Attila Kör története. FIJAK/JAK 1973–1981–1989–2009. JAK-füzetek, 176. szám. József Attila Kör, Prae.hu, Budapest, 2012. 143–144. o. Lásd még: Ács Margit: Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma a nyolcvanas években. In: Ács Margit: Érkezés? Indulás? Esszék, kritikák 2006–2018. L'Harmattan, Budapest, 2019.; Pintér M. Lajos: Ellenzékben. A „Nagy Népi Hurál"-tól a Magyar Demokrata Fórumig, A Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzéke 1945–1981. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 66–71. o.
34 Cseres Tibor: Napló 1956–1993. Kiad. Cseres Judit. Bev. és jegyz.: Márkus Béla. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2023. 169. o. Durayt 1982 novemberében tartóztatták le. Előbb vizsgálati fogságba került, majd perének 1983. február 1-jei tárgyalását felfüggesztették, és szabadon engedték. 1984. május 10-én azonban ismét letartóztatták, és összesen 15 hónapot kellett börtönben töltenie. Második letartoztatásakor Cseres, Csurka és Mészöly (a Cseres-napló 186. oldalának tanúsága szerint Csurka kezdeményezésére) közös nyilatkozatot adott ki, amelyet a Külön-Beszélő című szamizdat 1984. júliusi száma közölt Ismét letartóztatták Duray Miklóst című összeállításának részeként.
35 Az állambiztonsági szolgálat jelentése szerint: „A Belső Elhárítás /III/III/ jelenti: 6./ CSURKA ISTVÁN író magánlevélben közölte az Írószövetség elnökével, hogy nem ért egyet a CSOÓRI SÁNDOR-ral szemben hozott hivatalos elmarasztaló döntésekkel, ezért lemond az elnökségben [!] viselt funkciójáról és kilép az Írószövetségből." – ÁBTL – 2.7.1. NOIJ Összefoglaló jelentések 132/4;6. 1983. július 5. – Lásd még: Szőnyei: Titkos írás, i. m. II. kötet, 930. o. Vörös László szerint Csurka „a partneri viszony megromlása, valamint a Csoóri elleni szankciók miatt" akart kilépni. Vörös László: Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986. Tiszatáj Könyvek. Tiszatáj, Szeged, 2004. 267. o.
36 Csurka István levele Hubay Miklósnak, Budapest, 1983. június 20. Közli: Havi Magyar Fórum. 1. évf., 1993/6. 37–41, 41. o. Lásd még: Hubay Miklós válaszlevele Csurka Istvánnak, Budapest, 1983. szeptember 17. Uo. 41–43.
37 Lásd még Fekete Gyula Írói szuverenitás című naplójegyzetét: Fekete Gyula: Naplóm a történelemnek 1941–2000. Trikolor Kiadó, Budapest, 2007. II, 1560. o.
38 RETÖRKIL X. 5. a. Magyar Írószövetség Házi Levéltára és Központi Irattára, Titkárság, 78. doboz, 2. ő. e. Jegyzőkönyv a Magyar Írók Szövetsége 1983. szeptember 26-i választmányi üléséről [innentől: Jegyzőkönyv, 1983], 172. o.

39 Kiss Ferenc irodalomtörténész naplójából tudjuk, hogy Csoóri és Kiss július 11-én megbeszélték: az elnökség nem fogadja el Csurka kilépését. Kiss–Bakos (szerk.): Emlékkönyv, i. m. 68.
40 Hajdu János: Utószó egy előszóhoz. = Élet és Irodalom, 27. évf., 1983. március 14., 25. o.
41 Jegyzőkönyv, 1983. 292. o.
42 Uo. 293.
43 Uo. 291. Csurka kilépési szándékának megmásításában talán szerepe lehetett Fekete Gyula levelének, amelyet 1983. július 27-én küldött írótársának. Ebben úgy fogalmazott: „A bíró szétfütyüli a mérkőzést, igaz. De a bekk ne vonuljon le a pályáról. Korántsem a csapat ellen elfogult bírót – épphogy a csapatot bosszulja meg. A Sanyit ért »szankciók« ügyében sem értettünk egyet. Nyilvánvalóan a hatalom alibiszankciói ezek. Az érveidet egyébként korlátlanul szaporíthatnám. Elnyálaznak, elgáncsolnak, félévekig tologatnak döntéseket minden apróságban. Nyilvánosan elmondtam: ha már a budiba kimegyünk, ahhoz is a minisztérium jóváhagyása kell. Gyűlik a dinamit a jövő évi taggyűlésünkhöz. Te ezt páholyból akarod nézni?" Fekete: Naplóm a történelemnek, i. m., II, 1567. o.
44 Magyar Fórum, 5. évf., 1993. június, 39. o.
45 Csurka István: Az elfogadhatatlan realitás. Esszék, előadások. Püski Kiadó, New York, 1986.
46 A New Yorkban, 1986. március 15-én elmondott ünnepi beszédet (A véres kard = Csurka: Új magyar önépítés, i. m. 63–72. o.) beolvasta a Szabad Európa Rádió is. Lásd Ács: Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma, i. m. 107. o.
47 MNL OL, M–KS 288. fond, 11/4446. ő. e.
48 Kiss Gy. Csaba – Szilcz Eszter (kiad.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről. RETÖRKI Könyvek, 16. szám, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016. 171. o. Az író teljes felszólalását eredeti formájában közli: Csurka: Új magyar önépítés, i. m. 96–101. o.
49 Berecz (aki még könyvének harmadik kiadásban is következetesen „Killián"-nak írja Kilián György nevét) azt állítja: az Írószövetség 1956. szeptember 17-i közgyűlése nyomán „Szellemi-ideológiai terror bontakozott ki, amely nem volt egyéb, mint a fizikai terror szállászcsinálója". Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel – 1956. Kossuth Kiadó, Budapest, 1986. 61–62. o.
50 Kiss–Szilcz (kiad.): A másik Magyarország hangja, i. m. 177. o.
51 Uo. 213.
52 Kis János: Szabadságra ítélve. Életrajzi beszélgetések Meszerics Tamással és Mink Andrással. Kalligram Kiadó, Budapest, 2021. 320. o.
53 Rainer M. János (kiad., tan.): A monori tanácskozás: 1985. június 14–16. 1956-os Intézet, Budapest, 2005.
54 Kiss–Szilcz (kiad.): A másik Magyarország hangja, i. m. 186. o.
55 Vasy Géza: A Magyar Írószövetség rövid története. i. m. 436. o.
56 Kiss–Szilcz (kiad.): A másik Magyarország hangja, i. m. 400. o.
57 Szőcs Zoltán szerint Csurkát 1986-ban kizárták az Írószövetségből – állítását azonban semmilyen forrás nem támasztja alá. Mint írta: „ekkor, 1983-ban [Csurka] még hagyta magát [Hubay Miklós által] rábeszélni: nem lépett ki. Kár volt, ugyanis 1986-ban már az elvtársak kezdeményezésére zárják ki, aztán jött a szilencium, de mindez már Monor után és Lakitelek előtt egy évvel történik. Érdekes, amit Csurka – ezt már egy másik levelében – 1986-os kizárását követően az Írószövetség Közgyűlésének mond: »Azt hiszem, ez ma igen fontos: vigyázni a saját arcunk hitelességére, és mindig nyíltan és őszintén kimondani azt, amit gondolunk. Az egész világ oly mértékben telítve van hazugságokkal, hamis reklámfotókkal és hamis bölénybődülésekkel, hogy egyszerűen nem fér bele több az emberek fülébe, agyába. Egyetlenegy őszinte szónak, önfeledt gesztusnak, vagy egy egyszerű tőmondatnak ma olyan hatása van, mint régen volt a köpölyözésnek a tolulásos emberre, megmentette a gutaütéstől.«" Szőcs: Memoártöredékek, i. m. 36–37. o.
58 Révész: Aczél és korunk, i. m. 364. o.
59 MNL OL, 288. fond, 12/223. ő. e. Lásd még: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Interart Kiadó, Budapest, 1994. 310–312. o.
60 Szabó Magda utólag – a rá jellemző álnaiv fondorlatossággal – visszavonta lépését. Cseres Tibornak írott 1987. augusztus 23-i levelében arra hivatkozott, hogy a Szövetség Alapszabályának értelmében az elnökségnek írásban kellett volna közölnie, hogy elfogadja kilépését. „Nem tettétek – írta –, s ezáltal,

holott egyikőtök sem akarta, tagságom formahiba miatt meg sem szűnt". Közli: Gergely Ferenc: Kilépések, visszalépések. ArchívNet, 5. évf., 2005/1. https://www.archivnet.hu/politika/kilepesek_visszalepesek.html. Lásd még: Soltész Márton: A semlegesség illúziója. Közelítések az Aczél György–Szabó Magda-vonalhoz. In: Dezső Tamás – Pócza István (szerk.): BLA Doktori Ösztöndíjprogram. Tanulmánykötet 2020/2021. Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022. 710–750. o.

61 Révész: Aczél és korunk, i. m. 364–365.

62 Annus József 1986-ban, a Tiszatáj megjelenésének büntető szankcióként történt felfüggesztésekor pártfegyelmit kapott és elbocsátották főszerkesztő-helyettesi állásából. Másfél évtizedes ellentmondásos (kettős) szerepéről lásd: Lengyel András: A csapos közbeszól. Az értelem szétesése ellen. Státus Kiadó, Csíkszereda–Szeged, 2024. 78–88. o.

63 Nagy Gáspár attitűdjét jól érzékelteti Görömbei Andrással folytatott korabeli levelezése: Petrik Béla: Barátság és szövetség életre-halálra. Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése. Nap Kiadó, Budapest, 2024.

64 Lásd: Vasy Géza: A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése 1986-ban. = Hitel, 28. évf., 2015/11. 99–107, 106. o. Annus és Kovács a fokozódó politikai nyomás hatására hamarosan le is mondtak.

65 Kiss–Szilcz (kiad.): A másik Magyarország hangja, i. m. 225. o.; Széchenyi Ágnes: Interjú Király Istvánnal, 1989. In: Bolvári-Takács Gábor (szerk.): Király István öröksége. Írások tőle és róla. Zempléni Múzsa, Sárospatak, 2021. 11–162, 158. o.

66 Cseres: Napló, i. m. 222, 226, 234. o.; Csáki Judit – Kovács Dezső (szerk.): Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből. Szépirodalmi Könyvkiadó, Szemtanú, Budapest, 1990. 382–388. o.

67 Révész: Aczél és korunk, i. m. 366. o.; Vasy: A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése, i. m. 107. o.

68 Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás elmúlt két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. = Magyar Fórum, 4. évf., 1992. augusztus 20. 9–16. o.

69 L. Simon László szóbeli közlése.

70 Rádai Eszter: A félelem hőmérője [interjú Csalog Zsolttal és Pomogáts Bélával]. = 168 Óra. 4. évf., 1992. november 3. 22–23. o.; Könczöl Csaba: Csurka jobboldali „ómaoizmusa". = Hiány. 6. évf., 1993/2. 14–17. o. Az ügy homlokegyenest ellenkező előjelű megközelítését lásd: Parcsami Gábor: Az irodalom egysége falra festett ördög. Beszélgetés Tornai Józseffel, az Írószövetség elnökével. = Új Magyarország. 2. évf., 1992. december 4. 10. o.

71 Csurka István M-dossziéját megsemmisítették, így további források híján egyelőre az író visszaemlékezéseire vagyunk utalva. A közvetlen sajtóvisszhang főbb dokumentumai: Kéri J. Tibor: Csurka István az ügynöklistán. A tét: ki vezesse a Magyar Igazságot. = Népszabadság. 55. évf., 1997. június 17. 1., 4. o.; s. a.: Titkosügynök-ügyek. Jövőre robban a III/III-as bomba. = 168 Óra. 5. évf., 1993. június 29. 4–5. o.; Csurka István: Átvilágítás. = Magyar Fórum. 5. évf., 1993. július 1. 2–4. o.; N. Sándor László: III/III. Richárd. = Magyar Hírlap. 26. évf., 1993. július 2. 7. o.; Kéri J. Tibor: III/III-as listák és „önátvilágítás". Pártvélemények a Csurka-ügy kapcsán. = Népszabadság. 51. évf., 1993. július 2. 4. o.; N. E.: Hack Péter a „Csurka-vízióról". = Magyar Hírlap. 26. évf., 1993. július 2. 5. o.; Tasi Katalin: Az ügynök halála? = 168 Óra. 5. évf., 1993. július 6. 4–6. o.; Eörsi István: Az átvilágítás homálya. = Magyar Hírlap. 26. évf., 1993. július 7. 7. o.; Magyar Nádori Péter: Tisztességes jobboldal. Magyar Út Körök első országos találkozója. = Magyar Narancs. 5. évf., 1993. július 8. 17. o.; Szabó József: Az ügynök mindig kapott feladatot. A III/III-as egy titkos munkatársának vallomása. = Népszabadság. 51. évf., 1993. július 9. 10. o.; Rab László: Ki volt Raszputyin? = Népszabadság. 51. évf., 1993. július 10. 21. o.; Tasi Katalin: Az ügynök halála? II. rész: Tuskó Hopkins névsort olvas az idegenlégióban. = 168 Óra. 5. évf., 1993. július 13. 5–11. o.; Mester Ákos: Valóságjáték. „Előszó" egy Csurka-novellához [Csurka István: A hírügynök]. = 168 Óra. 5. évf., 1993. július 20. 16–17. o.; Kiss Endre: A költői igazság és a legitimizálás szent csodája. = Népszabadság. 51. évf., 1993. július 23. 15. o.; Bodor Pál: Csurka István portréjához. = Népszabadság. 51. évf., 1993. július 25. 5. o.; Kis János: Mit kezdjünk a volt ügynökökkel 1. = Népszabadság. 51. évf., 1993. augusztus 19. 10. o.; Kis János: Mit kezdjünk a volt ügynökökkel 2. = Népszabadság. 51. évf., 1993. augusztus 21. 11. o. A bibliográfiai adatok és a felsorolt cikkek kivágatai Agárdi Péter kollégám sajtógyűjteményében maradtak fenn. Ezúton köszönöm meg, hogy kutathattam archívumában.

72 Schmidt Mária: Az „antiszemitizmus elleni harc" szerepe a rendszerváltozás éveiben. In: Schmidt Mária – Tóth Gy. László (szerk.): Janus-arcú rendszerváltozás. Kairosz Kiadó, Budapest, 1998. 301. o.

73 Csurka István: Ébresztő, magyarság! In: Csurka István: Minden, ami van. Politikai írások és beszédek gyűjteménye, 1979–1998. Szerk. Szőcs Zoltán. Püski Kiadó, Budapest, 1998. I, 221–223.

74 Az antikommunista imázs félelmet keltett a Pozsgay-féle reformkommunisták körében, akik Kis Jánosék attitűdjétől tartva az MDF felé közeledtek. (Az akkor államminiszteri tisztséget betöltő Pozsgaynak nem tetszett Csurka január 14-i jegyzete. Január 17-én úgy nyilatkozott: „A régi hazugságok helyébe új hazugságok jönnek" – majd lemondott a rádió és a televízió felügyeletéről. [Lásd: Bárány Anzelm: Volt egyszer egy sajtószabadság. Média és politika 1987–1997. In: Schmidt–Tóth: Janus-arcú rendszerváltozás, i. m. 7–63. o.] Később viszont, amikor már nem volt hatalmi pozícióban, valószínűleg igazat adott Csurkának, még akkor is, ha ő sohasem fogalmazott volna ilyen élesen.) Mindenesetre emlékezetes jelenet, amikor az 1990-es választás estéjén Kis János visszautasította Vitányi Iván kézfogását. Mint ismeretes, nemsokára fordult a kocka s vele a köpönyegek is: az 1991. november 21-i Kónya–Pető-vitán már az SZDSZ volt az a csoport, amely – úgymond, az indulatok elszabadulásának esélyét mérlegre téve – óva intett az elszámoltatástól. (Kis: Szabadságra ítélve, i. m. 614. o.) A koronát a történetre az 1994-es MSZP–SZDSZ-koalíció tette fel.

75 Lásd erről: s. a.: „Terror, katonák, vér és összeomlás". Csurka-dráma a rádióban. = Népszabadság. 48. évf., 1990. január 15. 5. o.

76 Fehér Klára (1919–1996) újságíró 1989 után liberális írónővé avanzsált. 1945 után – különösen a Rákosi-korszak koncepciós perei idején – azonban dicstelen szerepet játszott. Mindszenty József titkára, Ispánki Béla visszaemlékezése szerint álnéven, magát „Karácsonyi grófnő"-nek adva ki, vezető egyházi személyeket provokált, majd jelentett fel és juttatott sikerrel börtönbe. Ispánki Béla: Az évszázad pere. Lámpás Kiadó, Budapest, 1995. A Magyar Testvéri Közösség perében kihallgatott Szent-Iványi Domokost egy álló éjszakán át vallatta, fejét időnként – kérdéseinek nyomatékosítása céljából – a kihallgatóhelyiség falához verve. Török Bálint: Kik esküdtek össze a köztársaság ellen? Az első nagy koncepciós per, 1947. = Magyar Szemle. 16. évf., 2007/7–8. 87–102. o.

77 Fehér Klára: Nyílt levél a Magyar Írószövetség elnökségének. = Magyar Hírlap. 23. évf., 1990. január 18. 5. o.

78 Csurka István: Írószövetségek harca. Egy konferencia előkészületei Magyarországon. = Havi Magyar Fórum. 23. évf., 2017/6. 19–40. o.

79 A főszövegben és a jegyzetekben név szerint említett kollégák mellett köszönetet mondok Alexa Károlynak, Mórocz Gábornak, Papp Istvánnak, Révész Sándornak és Vasvári Erikának értékes adataikért és megjegyzéseikért.

BALÁZSI Károly

Egy ősi mesterség intézményesülése Magyarországon

A közösségi művelődés történetisége

A *közösségi művelődés* rendszerszintű intézményesülését e művelődéstörténeti sorozatban az 1945-ös korszakváltó esztendővel indítjuk. A 20. század két világháborúval sújtott korszakát lezáró évben már a *szabadművelődés* országos mozgalma bontogatta szárnyait. A barbárság ólomidejét az élni akarás lendülete, a felszikrázó reménységek kora váltotta fel. Ez a friss energiáktól duzzadó, modern művelődési mozgalom már az ezredfordulós *gyakorlatot* előlegezte meg. Pótolhatatlan veszteség, hogy a teljes nemzetközösség akaratát kifejező koalíciós korszakot, rövid idő után, brutális önkényuralmi rendszer váltotta fel. Egy szovjet mintára berendezkedő *kultúrforradalom* szorította bilincsbe, szűken mért, mesterséges keretek közé a közösségek mozgásterét. A zsarnokság évtizedét csak 1956 forradalma szakította meg néhány világtörténelmi jelentőségű napra. Amikor egy méltóságában mélyen megsértett nép szökött talpra, mintegy varázsütésre.

A forradalom és szabadságharc eufórikus napjait, heteit aztán a szovjet tankok hátán visszatérő kommunista hatalom példátlan megtorlása követte, amit csak súlyos kompromisszumok árán oldottak fel valamennyire a múló évtizedek. *Lassan finomult a kín.* Csodaszámba ment, hogy a hetvenes, nyolcvanas évek szakmai innovációi, félillegalitásban elindított kísérletei e gúzsba kötött helyzetben alapozták meg azt a virágzó *közművelődési gyakorlatot,* ami a rendszerváltozás után bontakozott ki. Előbb óvatosan, mintegy lopakodva, majd a 2010-es évektől egyre karakterisztikusabban, sokszínűbben.

De hát miben áll ez az ősinek mondott mesterség, aminek megnevezése korról korra változik ugyan a történelem kacskaringóinak és a politikai divatoknak megfelelően, de - bármilyen hihetetlen – *társadalmi funkció*ja évezredek óta változatlan. Az egzaktságra törekvés teljesíthetetlensége miatt emeljünk ki inkább néhány példát *a múlt mélységesen mély kútjából*. A kezdeteknél itt van mindjárt a népét veszedelmektől óvó ószövetségi próféta: „a rettentő szavak tudósa, *Ésaiás*", vagy a mindenkori vezetőket az erőszak helyett a Tao, a természet útjának követésére ösztönző, kínai *Lao Ce*, az ind *Gótama* szerzetes, akinek a tanítás igazsága mellett (a dharma), a közösség ereje (a szangha) volt a magasba törő szellem legfőbb záloga. Avagy – hogy csak utaljunk a legmagasabb szakrális szintre – a vándorprédikátor *Jesua Ha-nokrira,* aki a szeretet mindenhatóságát hirdette a „szemet szemért, fogat fogért" állati ösztönű bestialitása helyett.

A mi kontinensünk hagyományvonalának kezdetén is kóborol már az athéni piacon *Szókratész,* aki a teljesen hétköznapi, kérdve kifejtő módszerével szólítja meg az ifjúságot és minden rendű-rangú polgárt. Ókori *animátorként* beszélgető partnereiből bontotta ki az igazság és hamisság megkülönböztetésének művészetét.

De tanúként idézhetjük a dogmákon bátran túllépő, eretneknek bélyegzett hitújítókat, a szájbavert énekeseket, a hitvalló mártírokat, a csillagos égre és jövőbe tekintő tudókat és látókat, a megalázottakkal és megszomorítottakkal sorsközösséget vállalókat. De más alakváltozatban a Naszreddin Hodzsa típusú harlekineket, a mindenütt felbukkanó csendháborítókat, a középkori kollégiumok garabonciás deákjait.

A hazai művelődéstörténetben tallózva talán *Bessenyei Györgyöt* látjuk a klasszikus *népművelő étosz* megteremtőjeként, mellette *Kazinczyt,* aki egy országnyi literátust részesített levelező képzésben, *Tessedik Sámuelt,* akinek gyakorlati-mezőgazdasági iskolája nemcsak Szarvason, de Európában is mintát adott az értelmiségi cselekvés lehetőségeiről, *Wesselényi Miklóst,* aki lényegében népfőiskolát alapított *Makfalván* a székely ifjúságnak. Nagy barátja, *Széchenyi* gróf országépítő adományai mellett pedig egyenesen a *kiművelt emberfők sokaságát* tekintette a „csúnyácska haza" felemelkedése zálogának – majd a szellemi gyermekének tekintett ifjú zseni, *Petőfi Sándor* már egyenesen kimondta: ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodóvá váljon.

A közelmúlt nagyjai közül kiemelkedik *Karácsony Sándor* honi sajátosságokra, a magyar észjárásra alapozott néptanítói heroizmusa, és a népi írók javának – *Illyésnek, Német Lászlónak, Veres Péternek* – a „lent élő sokaság" élethelyzetének, életmódjának, műveltségének minőségi javítása. *Széll Jenő* és *Muharay Elemér* embertelenül nehéz viszonyok közötti helytállása a kommunista önkény idején. Ők – ahogy a malmok sem szél iránt, hanem szél ellenében őrölnek – emelték magas szintre a szakmát a *Népművészeti Intézetben,* olykor „csak" tették, amit lehet a szocializmus vaskorszakában. Ahogy a slamposodó diktatúra idején a *Makovecz Imre* és *Beke Pál* vezette szabadcsapatoknak sem volt járt útjuk a helyi közösségek öntevékenységének segítéséhez, emberi méltóságuk bátorításához, amikor a művelődés templomait építették fel szerte a hazában, kalákában.

Jelenkorunk élenjáró szakmai gyakorlata csak a jövő idő mérlegén ítélhető meg. Ám jó eséllyel nevezhetjük meg a *Lezsák Sándor* alapította, európai távlatosságú *népfőiskolá*t és a kiépülőben lévő Kárpát-medencei hálózatot, *Závogyán Magdolna* művelődéspolitikai innovációit és a szakember-ellátottságban végzett történelmi léptékű rekonstrukciós műveleteit. De hivatkozhatunk a ragyogó műhelymunkák olyan lokális példáira, mint a *Kovács Norbert* által vezetett kiscsőszi *Élő Forrás Hagyományőrző Egyesület* imponáló sokoldalúsága, az eredeti hagyományok jelenkorban való érvényesülése, *Hartyándi Jenő* családias melegségű *paraszt szalonja,* túl a Dunán, vagy a *Somogyi* művészházaspár huszárcsapata és tündéri népfőiskolája

a Balaton-felvidéken, *Mankovits Tamás* tokaj-hegyaljai kulturális integrációi, *Vincze Béla rocksulija* Debrecenben, nemzetközi ifjúsági táborai *Kékeden,* vagy *Pásztor Csaba* vérbeli minőségfejlesztő munkássága a szatmári térségben.

De ne csak a csúcsteljesítményekre gondoljunk a *Haza a magasban* építőmesterei között, akiknek maradandó teljesítményeit kedvező hely és idő élethelyzete (is) kijelölte, segítette, hanem azokra is, akiket *Hamvas Béla nevezetes névteleneknek* nevezett, akik szerte az országban hittel és becsülettel teszik a dolgukat, többnyire pénz és taps nélkül. Mert nincs az a törvényhozás, politikai akarat, amely helyettesíthetné a helyi közösségek szerveződésének hétköznapi munkálatait (akik *emberségből példát, vitézségből formát mindeneknek ők adnak*). Mert a társadalom szétzilált szövetrendszerének munka- és időigényes rekonstrukciója nélkül nincs magyar jövendő.

Tegyük fel hát a kérdést. Miben is áll *mesterségünk* lényege? Alapvető hívószavainknak – *kultúra, művelődés, közösség, fejlesztés, értékek* – mi a veleje? Mit kell gondolnunk e fundamentális fogalmakról és a belőlük eredeztetett gyakorlatról? Egyszerűnek, banálisnak tűnő kérdések ezek, de éppen itt az ideje, hogy jelenidőben fogalmazzuk újra ezek esszenciális tartalmát.

Testi és mentális létünk, szakmai működésünk teljes terjedelmével a *kultúra* élő szövetrendszerébe van beágyazva. Születéstől halálig tartó ittlétünk ennek az eleven testnek a része. Fizikai valóságunkban, lappangó képességeinkben ugyan – szüleink szerelme által – a *természetből* érkezünk, de az első fürdetéssel, anyai öleléssel máris a kultúra részei vagyunk. Mint ahogy az elfáradt korpusz visszatér a *natúra* tenyészetébe a szemhéjunkat lesimító tenyér érintésére. Mert *a kultúra az ember világa.* Beletartozik minden, amit az emberiség idáig alkotott, rombolt, fejlesztett. Mi pedig benne vagyunk, mint görcs a fában, mint csepp a tengerben, mint *mikrokozmosz a makrokozmoszban.*

A kultúra tehát nem ékítmény, tartozék, felépítmény a gazdaság és a politika ünnepi kalapján, hanem maga az emberi létforma teljessége. Része ennek minden ember által készített *eszköz, tárgy*, a folyton átalakuló épített környezet, mint ahogy az ugyancsak bonyolult *személyközi viszonyok* összessége. Vagyis a szokások, hagyományok, az erkölcsi kódexek és a szabályokat rögzítő törvények, a jogrend. Kifejlesztettük ezeken túl az olyan *szimbolikus rendszereket*, mint a nyelvek, művészetek, tudományok és vallások világa.

E hihetetlenül bonyolult és egymást átszövő rendszerek együtteséből épült fel (és általunk *épülőben* van ma is) a kultúra eleven teste. Térben alig több ez annál a törékeny bioszféránál, ami úgy tenyészik magányos bolygónk talajközelében, ahogy egy almát ékesít annak finom hamva. Mégis itt születik, épül, virágzik minden emberi mű, amiről *Baudelaire* beszél ilyen himnikus szavakkal: *„Mert ez Uram a fő bizonyság, mely erőnkről s tisztünkről s emberi méltóságról beszél, e forró zokogás, mely korról korra hömpölyg, s egykor Örök Időd partjain halni tér."* Ám a *természet* kívül esik ezen az emberi szférán, a kultúra világán, legalábbis az általunk, - annak, egyelőre - érintetlen, gigantikus méretű többi része. A csillagos égbolt, a tengerek mélyvilága, a bennünk

és körülöttünk burjánzó parányi lények sokasága vagy éppen biológiai örökségünk, állati lényünk még megszelidítetlen, sötét ösztönvilága. A világról alkotott képünk azonban még így sem lenne teljes, ha figyelmen kívül hagynánk a mindenség, szemmel nem látható, műszereinkkel be nem fogható részét, annak a *natúrán* és *kultúrán* túlmutató szféráját, a *transzcendencia* világát. Nevezhetjük ezt az érzékelhetőség határán túli világot a titkok, sejtések, sugallatok, ihletett látomások rejtett birodalmának, mint ahogy *Platón* nevezte ideáknak, *Goethe* világszellemnek, a keresztények *Istennek,* a szekularizált, de hívő ember *kozmikus tudatnak.* Mert ezek csak szavak, de a közvetlen átélés fogalmakon túli bizonyossága olykor megérinti mindazokat, akik megértik *Mozart* angyali rekviemjét, *Csontvári* rejtélyes üzeneteit, *Szenczi Molnár Albert* zsoltáros fohászait, *Szent Ferenc* Naphimnuszát, vagyis nem kárhoztatják magukat folytonosan egy zsugorított létformába. *Makovecz* mester ez okból tervezte tágasra és magasba szökően épületei héjszerkezetét, hogy számunkra az kapcsolatot teremtsen ég és föld között.

Emberlétünk legnagyobb felismerése, hogy az időtlen és végtelen világegyetem, minden részletében, egyetlen összefüggő *egész.* A *rend* és a *harmónia* hite, meggyőződése magasabb tudatszint, így a fenti hármas tagozódás *(natúra – kultúra – transzcendencia)* absztrakt elméletében ez a tágas horizont van jelen. Mert a *káosz,* a vak véletlenek önkénye csak a hamis tudatban létezik. Az előbbi békét és biztonságot ad, az utóbbi félelemmel, rettegéssel tölt el. *A minden mindennel összefügg* banális igazságát a legnagyobb természetességgel fogadja el a gondviselésben bízó hívő lélek és a pillangóeffektus realitását bizonyító tudós. Hát hogy is ne éreznénk át az emberi közösségek *egy vérből valóságát,* a *minden magyar felelős minden magyarért* erkölcsi parancsát.

Ezen a ponton óhatatlanul felmerül a kérdés: hogy kerül a csizma az asztalra? De ha nem is ilyen paraszti tárgyszerűséggel érdeklődünk, talán mégis szorul némi magyarázatra mesterségünk céljának és gyakorlatának ilyenforma felvezetése. Ekkora zsákban kéne keresnünk a csizmahúzó készséget? Azt gondoljuk igen, *szükségszerűen.* Mert nyilván sok hasznosítható tudás rejlik az ügyes módszerekben, a bevált, jó gyakorlatok megosztásában, a szakmai műveltség fejlesztésében, de *távlatok nélkül elveszhetünk a részletekben*. Olykor ki kell emelnünk fejünket a hétköznapi tennivalók sorából, időről időre fel kell tennünk magunknak, *éltető és megtartó közösségeinknek* az alapvető kérdéseket. *Mi végre vagyunk a világon? Kik vagyunk, honnan jöttünk, hová megyünk?* Mint ahogy az iménti kérdéseket feltevők, megválaszolták a maguk mestersége szerint. *Tamási Áron* úgy, hogy valahol otthonra kell találnunk a világban, *Gauguin* néhány szép és talányos festménnyel. Így nekünk is látnunk és értelmeznünk kell ősi és egyben folyamatosan változó mesterségünk tágabb összefüggéseit és egymással szervesen összefüggő egyes elemeit. Mert olyan hatalmas víz az, hogy ihat belőle a szúnyog, de az elefánt is lubickolhat benne.

Szakmáról és mesterségről általában szinonimaként beszélünk, mivel mind a kettő hozzáértést, speciális szakismeretet fejez ki, miközben az utóbbi feltételez egyfajta *mester – tanítvány* viszonyt. Az eredményes népművelői gyakorlat ugyanis hosszú

tanulási folyamatot igényel. Elméleti tudást és sok tapasztalatot a változatos körülményeknek megfelelően. Ez az időbeli kiterjedés azonban nem kell, hogy elkeserítse a kezdőket, mivel bizonyos értelemben mindannyian kezdők vagyunk, hiszen nincs kész recept valamennyi konkrét helyzetre. Másrészt nem szabad szem elől téveszteni a lényeget, amely abban áll, hogy ki-ki a *saját közegében, közösségi terében* kell tegye a dolgát, a legjobb tudása szerint. Márpedig a jó szándék, az őszinte szolidaritás és szeretetteljes együttműködés a közösség számára fontosabb, mint az egyes tudáselemek. Legyen a közösség mérete néhány főnyi, kisebb-nagyobb településnyi, vagy – korparancsra – nemzeti léptékű.

Számos esetet ismerünk nem a mi képzési rendszerünkben szocializálódott, kiváló közösségfejlesztői teljesítményekre. (Vannak közöttük orvosok, gazdálkodók, lelkészek, derék, kétkezi emberek.) Akik valamilyen okból – talán belső hívó szóra - elkötelezték magukat közösségeik szolgálatára. A lényeg az irányultságban, az elköteleződésben van. Ahogy *Bourdieau* tanítja, *az értelmiségi* mindig dönthet az *Isten bizalmasa, vagy a fejedelem tanácsadója* szerep között. A döntés *élete értelmét* határozza meg. Optimális esetben, ritkán adódó történelmi helyzetben esetleg mindkettőt szolgálhatja egyidejűleg, de konfliktus esetén választania kell. Ám a fontossági sorrend egy pillanatra sem lehet kétséges.

Ami pedig a művelődés fontosságát, a műveltség gyarapításának mai, korszerű formáit illeti, be kell látnunk, hogy a gyorsan elavuló-megváltozó tárgyi tudás lexikális felhalmozása helyett/mellett a kultúrához való folyamatos *viszonyulást* kell hangsúlyoznunk. Beleértve a – fentebb kifejtett, hármas osztatú szféra szerinti – *tárgyhasználati kultúrát*, a *személyközi kapcsolatokban* való differenciált eligazodást és részvételt, de a *transzcendencia* felé való nyitottságot is. Ennek értelmében mondhatjuk, hogy a *műveltség nem más, mint a kultúrához való aktív, autonóm viszony.*

A *lifelong learning* az élethossziglan való tanulás persze lényegében *individuális* tevékenység, de civilizációs szinten a *közösségi művelődés* keretei között válik társadalmi valósággá. Hiszen az egyén, a személyiség számára a *közösség* nem csupán választás kérdése, hanem annak nélkülözhetetlen *létformája.* Emberré válásunk alapvető feltétele. Extrém példák bizonyítják, hogy humán környezet nélkül felcseperedett gyerekekből sosem lesz ember, csak valamilyen átmeneti formájú, biológiai lény. Ugyanakkor egy normálisan szocializálódott felnőtt még kényszerű elszigeteltségében is társadalmi lény marad. (Lásd Maugli és Robinson eseteit.)

Az *individuum* és a *közösség* tehát egymást feltételező, egymásra utalt szervezetek, amelyben mindkét pólus egyenértékű. Az *intézményesülés* különböző formáinak éppen az ad értelmet, hogy valamilyen *társadalmi szükséglet, össztársadalmi funkció* hatékonyan és huzamos időn át betöltse vállalt feladatát. Lehet ez a társadalmi funkció gyógyítás, közigazgatás, jogbiztonság, vagy vallásgyakorlás. Ha e hasznos tevékenységek forrásvidékére tekintünk, mindenütt *közösségi formákat* látunk. Orvos – beteg(ek), vezető – csoport, igazságtevő – perlekedők, próféta – követők, mester – tanítvány(ok) kapcsolatokat. Valamilyen speciális tudás elsajátítására is, kezdetben csak olyan eleven, spontán szerveződött csoportok álltak össze, mint ahogyan arra a

vadászatban, halászatban, tárgykészítésekben igény kínálkozott. Maga *Szókratész* is alkalmi közösségek tudatformálójaként bukkant fel a *népművelő mesterség* archetípusaként. Tanítványa, *Platón* már intézményt alapítva, akadémián fejtette ki eszméit. Így a civilizációs szintek fejlődésének arányában, alapvető társadalmi funkciókat ellátó *közösségekből* sorra szerveződtek olyan speciális *intézmények*, mint a kórházak, iskolák, börtönök, törvényházak. További problémák forrása, hogy maga az intézményesülés számos előnnyel és hátránnyal jár a közösségek eleven működésének mozgalmi jellegéhez képest. Azért a *szükségességüket* nem vitathatjuk. Az intézmények azonban idő múltán hajlamosak a túlburjánzásra és megmerevedésre, korról korra elkerülhetetlenek a reformok és ésszerű változtatások. Így tekintünk a felnőttképzésre, szélesebb értelemben véve az iskolán kívüli nevelésre, illetve ezek mai, honi változatában a *közösségi művelődést* szolgáló intézményekre, amelyek sorát, 1945-től igyekszünk bemutatni az itt következő fejezetekben.

Végül foglaljuk össze röviden az *értékekről* vallott téziseinket mesterségünk alapfogalmairól szóló alapvetésünkben. Kezdjük azzal, hogy vannak *relatív és abszolút* értékek. A relatív értékek lényegében *előnyben részesítést* jelentenek ítéletalkotásaink, cselekedeteink számára. A szocializáció során tanulunk meg különbséget tenni értékes és értéktelen tárgyak, gondolatok, vágyak, érzelmek, cselekvések között, amelyek folyamatosan *hierarchikus sorokká* rendeződnek. Kezdetben e hosszabb, rövidebb láncolatok egymástól függetlenül, olykor egymással konfliktusban állva nyilvánulnak meg tudatunkban. A személyiség hosszú és eredményes fejlődése nyomán állnak össze ezek a hierarchikus sorok egymással összefüggő rendszerré, azaz olyan *koherens értékrenddé,* mint példának okáért egy komplex természettudományos értékrend, vagy az életmódot is meghatározó keresztény világnézet. Ezen a fejlettségi fokon – amelyek rendszerint többszöri összeomlást követő, magasabb szintű újjáépülés eredményei – láthatóvá válnak és az építkezésben szerepet kapnak az *abszolút értékek.* Olyanok, mint az *igazság, szépség, jóság, szentség,* amelyek az értékhierarchia csúcsán foglalnak helyet és feltehetőleg közös gyökerűek, csak a feléjük vezető út függvényében jelöltetnek konkrét fogalommal.

Mivel sem a személyiségben, sem a közösségi tudatban nincs garancia az automatikus fejlődésre, csak szellemi erőfeszítés, a folyamatos művelődésre irányuló elszánt törekvés hozhat tartós eredményeket. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy ezen az úton egyetlen lépés sem vész kárba. *Weöres Sándor* érzékletes kifejezésével élve: *alattad a föld, feletted az ég, benned a létra.* Nos, e mennyei lajtorján lépegetve juthatunk el magunk is a szakma iránti őszinte érdeklődéstől ősi mesterségünk – folyton alázatra intő – gyakorlásáig. És ha olykor kételyek hervasztanak, kudarcélmények gyötörnek minket, a magasba emelve tekintetünket, majd *fény hull arcunkra.*

(Szerkesztőségünk szeretettel köszönti Balázsi Károlyt, lapunk első szerkesztőbizottságának tagját, nyolcvanadik születésnapján!)

TRENCSÉNYI László

Folklór, folklorizmus, neofolklorizmus – és pedagógiai alkalmazásuk

Esszém bevezetésképpen tisztelettel emlékezem azokra a kollégákra, akikkel 1974-ben fiatal szakemberként éppen itt, Cigándon találkozhattam, s szerezhettem tőlük tapasztalatokat azokról a kérdésekről, amelyekről az azóta eltelt fél évszázadban folyamatosan gondolkodom. Tartsuk meg jó emlékezetünkben Erdősi János bácsit, a cigándi iskola igazgatóját, Patkó Csabát, a népművelőt. És isten éltesse Téglás Dezsőt és Nagy Istvánt (cigándi gyerektáncosok belgrádi fesztiválozása során ismerkedhettünk össze).[1]

A néphagyomány 'pedagógiai alkalmazásáról' van szó. De hogy világosan, tisztán értelmezzük ezt a mára divatossá vált szókapcsolatot (ma már a szakmában hagyománypedagógiáról, sőt etnopedagógiáról is beszélnek), számomra igen fontosak Voigt Vilmosnak, az abban az időben még szintén fiatal, mára a szakma doyenjévé vált néprajztudósnak fogalmi meghatározásai. 1979-ben írt tanulmányt, melyben a folklór, a folklorizmus és a neofolklorizmus kifejezéseket értelmezte, s hívta fel a figyelmet arra, hogy a három dolgot nem való egybekeverni. A folklór azoknak az (gyakran különböző kultuszokkal, rituális alkalmakkal összefüggő) – Európában főként a paraszti társadalomra (ennek életmódjára) jellemző – 'művészeti' jelenségvilágnak a gyűjtőneve, melynek elemeiben ki szoktuk emelni a szájhagyományozódást, jobbára a 'szerzői' mivolt lényegtelenségét[2], nemkülönben az erős kötődést az alkalmazás alkalmaihoz (akár az évkör változásait követő, akár az emberélet állomásait követő hagyományokról, szokásokról van szó).[3] A 'folklorizmus'? Róla írta a néprajztudós, hogy a néphagyomány (népköltészet, népművészet, a nép 'nyelvének') tudatos – olykor hiteles, olykor tán meglehetősen mesterséges – alkalmazása a 19. század áramlatainak jelensége. A 'szociális' (a közösségi identitást kifejező) funkció az erőteljes. Gondoljunk Petőfi híres mondataira Aranynak, a Toldi írójának küldött levelében (*„Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék…"*), s gondoljunk Aranyra is persze, akár Kiss József költészetére. A 20. századra – s idézi többek közt Kandinszkij, Chagall, Sztravinszkij, Bartók életművét (én hozzáteszem García Lorca és De Falla neveit, akár Tészabó Júlia kutatási nyomán a hazai Gödöllői Iskola munkásságát is) – az úgynevezett 'esztétikai' funkció erősödik fel e tradíció, e nyelv alkalmazásában. S ennek az új funkciónak új elnevezés jár szerinte: ez a neofolklorizmus.

Tegyük hozzá e kiváló névsorhoz a 20. század második felének hazai nagyjait: Juhász Ferencet,[4] Nagy Lászlót, Kiss Annát, Tamási Áront, Kányádi Sándort, aztán Kodályt, Rossa Lászlót, Ránki Györgyöt, Karai Józsefet, Kocsár Miklóst, a népszerű kórusművek szerzőit, Novák Ferencet, Foltin Jolánt, a néptánc-színház klasszikusait, Samu Gézát, Kő Boldizsárt, a jeles mese-játszóterek alkotóját, korai korszakában Makoveczet, az animációs film világából Jankovics Marcellt (a *Magyar népmesék* sorozata valójában új formanyelvet jelentett), de még tovább Reisenbüchler Sándort, aki *A Nap és a Hold* elrablása című animációs filmben már végképp csupán a népművészet absztrakt jeleit alkotta újra egységes filmes látvánnyá.[5]

De későbbiekben olyan művészeti jelenségekre szeretnék utalni, melyre már a Voigt Vilmos adta definíció sem egészen alkalmas (akinek neofolklorizmus-meghatározásában a 'passzív-kollektív néprajzi tények', az „improduktív néprajzi tények" is fontos szerepet játszanak).

A táncház-mozgalomhoz s az ehhez kapcsolódó újjászülető 'népi kézművesség' feltámasztásához kötődő jelenségvilág egy új korszak. Vagy tehát a neofolklorizmus új szakasza? Vagy valami új? Nevezzük – munkahipotézisként – 'posztneofolklorizmusnak"? Eme 'új korszak' jelenségvilágában mindenesetre erőteljesen bukkan fel a pedagógiai funkció. Egyesek egyenesen 'visszatanításról' beszélnek, írnak.

A következőben ennek kapcsán három dilemma elemzéséről írnék. Dilemma, hiszen nem igazságtétel a feladatom, a dilemmák pólusai mindegyikében van fontos igazságtartalom, bármelyik elhanyagolása vezet zsákutcához.

Tehát: Játék versus tánc? Funkcionalitás versus autentika?[6] (E dilemma lefordításaként a 'nyelv vagy tartalom' dilemmáját is szóba hozhatjuk.) Közösségi identitás versus perszonalizáció? Vegyük sorra!

Tanúja voltam többször is a népi gyermekjátékok kiemelkedő ismerőjének és népszerűsítője, Keszler Mária,[7] valamint a Bartók Együttes vezetőjeként táncházmozgalom alapítója, Tímár Sándor vitájának. Utóbbi szenvedélyesen állította, hogy csak azokban a falvakban lett erős játékhagyomány, amely tánc tekintetében szegényesebb volt, s ennek jegyében a néptánc 'pedagógiai alkalmazásában' is bátrabban vállalta a táncos hagyományok 'visszatanítását'. Mária érvei lélektaniak, pedagógiaiak voltak: a gyermek a táncos anyanyelve is a ritmikus, mozgásos, dramatikus játékokon át nevelődik. Ez utóbbi álláspontot vállalta a cigándi Nagy István is: emlegessük figyelemre méltó, kötetben is publikált koreográfiáját, az *Érik a dinynye* címűt.[8] Ki is alakult a dramaturgiája ezen előadásoknak. Többnyire a lánykák szöszmötölnek, játszódnak kedvesen eleinte a színpadon, ezt az „idillt" zavarják meg a színpadra robbanó legénykék. A nemek közti évődésből, vetélkedésből, csúfolkodásból, huzakodásból aztán a finálére kibomlik a közösen eljárt tánc. A játékot olykor sajátos rekvizitek is színesítik (seprű, kisszék, lekvárfőző kanál, ostor, botok, de láttam olyan előadást is, ahol egy régi-régi babakocsi volt a bevezető játék főszereplője). Ez, a gyermekkort megidéző játékosság nélkülözhetetlen eleme a „posztneofolklorizmusnak".[9]

Gazdagabb az érvanyag a funkcionalitás kérdéseit illetően.[10] Néhány emlék. Jászfényszarun Csirmaz Mátyás tanító úr összegyűjtött úttörősípokból és bergmann-cső-darabokból tilinkót készített a gyerekekkel. Zengett az iskola a maguk-készítette hangszerek hangjától. Bergmann-cső és népművészet? Összejön? Ha a csutka-hegedű a paraszti háztartás hulladékából készülhetett, akkor mégiscsak autentikus lehet a városi háztartás hulladéka is, vagy nem?[11]

Csenyéte már a 90-es évek elején is az ország legszegényebb faluja volt. Carl Rogers és hazai interpretátorai nyomán a Komaság-Pólya tanítóházaspár idilli alternatív iskolát teremtett a falu 14 cigánygyerekével. A fejlesztő munkába én is betekinthettem. A gyerekektől kaptam egy sásból font motorkerékpárt. Motorkerékpár és néphagyomány? De hiszen csutkaökrök húzta szekeret nem csinálhattak, hiszen nem is láttak! Még izgalmasabb történet: Luca napján jártam náluk.[12] Megtanítottam nekik a közismert varázséneket (persze óvatosan, úgymond 'pedagogizáltan', a vaskosan 'malac' versszakokat elhagytam, a 'bugyigás korsóra' emlékeztető jókívánságig merészkedhettem). S a hatodik-hetedik versszak után az egyik gyerek megszólal: „A kendtek magnójában annyi kazetta legyen, mint égen a csillag..."

Nos? Funkcionális vagy autentikus? Hiszen ennek a kívánságnak a termékenységvarázslathoz (a Luca-napi köszöntők eredeti funkciójához) már nincs is köze.

A néprajzosok álláspontja megoszlik. De Sándor Ildikó is elfogadta érveimet, sőt Landgráf Kata, a fóti Népművészeti Szakközépiskola egykori szakvezetője saját példáival erősítette meg, amikor növendékeivel a néphagyományban oly gazdag Galgavidéken járva híres adatközlőjének híres ingvállát kínai pamutpóló ujjához varrva látták, vagy amikor a babakészítő bizalmasan elárulta, hogy a nyakat díszítő kalárist egykoron a törött porcelánbabák anyagából vágták ki, de mára – árulta el bizalmasan – a „Vanish-mosószer" flakonja jobb. Népművészet ez még? Kollégáim bátorítottak: igen, a korral haladás nem ártalmára van a folkórnak. Alkalmazkodó képességét igazolja. De hol kezdődik a romlás?[13]

Váltsunk művészetágat. Közismert, hogy a diktatúra idején a széki lakodalmakban csakazértis eljátszották a magyar himnuszt. A széki táncrend stílusában. A szekusok nem is értették, miért a meghatottság a násznépben. De továbbmegyek. Halmos Béla gyűjtötte fel ugyancsak Széken a *Dallas* című emlékezetes tévéfilmsorozat főcímzenéjét, amelyet a muzsikusok zökkenőmentesen írtak át a széki zene stílusába. Autentika? Funkcionalitás?

S mit kezdünk a populáris-zenei neofolklorizmussal? Hiszen már a Szörényi-Bródy számok is... De a Barbaro zenekar mindenképp! Mit szólunk a Söndörgő világzenei vagy már azon is túli legújabb kísérleteihez? A minap Kossuth-díjjal kitüntetett Balogh Kálmán együttesének megszólalásaihoz. Vagy a Sárik Péter-trió feldolgozásaihoz (legutóbb egyenesen a 'neofolklorizmusba' sorolt Bartók Román táncait dolgozták fel 'posztneo').

De közelítsünk hazai vidékekre: a Cigándról elszármazott s Nagy István együttesében pályát kezdő Román Sándor az Experidance együttesével hová sorolandó? Minden gesztusnak, minden lépésnek ott a nyelvi eredete a néptánc hagyományaiban, ő pedig valami egészen újat formált belőle (most legjobb periódusára utalok, az *Ezeregyéj* című kompozícióra például, mellyel a millecentenáriumot köszöntötte az együttes).

S a kérdés újra csak: a *Tengerihántás* (az Arany-ballada) mesélője vagy a városi flaszteron nevelkedő Berecz András az autentikus? Ugye, milyen nehéz a döntés? Nem is szorul döntésre, csak a dilemma mindkét oldalának észben tartására.

S a harmadik dilemma?

Csak emlékeztetek: a táncház-mozgalommal jóformán egy időben kiviruló gyerektánc-mozgalom klasszikusai, az 'égiek' közül Novák, Györgyfalvay Katalin, Foltin Jolán, az élők közt Neuwirth Annamária, nemkülönben a cigándi Nagy István azzal a szándékkal és hatékonysággal léptették színpadra a gyerekcsoportokat, hogy mind a színpadon fellépők, mind a nézősereg kortárs-önmagára ismerjen a népijáték-néptánc nyelven előadott koreográfiákban. Gondoljunk akár a *Babázó* című, a Bihari Együttes bemutatta darabra Foltintól, a *Bujócská*ra Györgyfalvaytól s sorolhatnánk az emlékezetes műveket.

A gyerekek néptáncmozgalmának sikerei (egyben a táncházasok 'felnőtté válása' – táncosból képzett tanárrá válása) váltották ki azt a nagy jelentőségű innovációt Andrásfalvy minisztersége alatt, hogy az alapfokú művészetoktatás jogosítványát a kodályi programban gyökerezett állami zeneoktatás mellé egyenrangú társként léphettek a testvérmúzsák. Az AMI-kban (ezt a furcsa nevet kapták a 'keresztségben' az 'alapfokú művészetoktatási intézmények'). S a tánctanszakok pedagógusai csodát tettek. A mai gyerektáncosok tánctudása igazán lenyűgöző. Nem betanulták a színpadra képzelt formákat, hanem csakugyan táncolnak, e tudás fölényes birtokosai, akkor és ott perdülnek táncra, ahol akarnak, bátran improvizálnak, nem a 'fordulj a közönség felé' sztereotip rendezői utasítására mozognak, belülről élik meg a táncot.

Hol itt a dilemma? Táncolni *való* az a repertoár, amit tudnak, vagy megélni *való?* Példának okául a 2025 tavaszi *Gyermektáncantológia* hosszú-hosszú műsorában a bemutatott koreográfiák vagy négyötöde "csupán" a táncról szólt. Persze – különösen, ha profi az előadásmód, és az – e táncoknak is van üzenete: a verbunkokban a zenekar elé lépdelő fiúk vagány vetélkedése, a kaleidoszkóp-szerűen változó szép formák megélése a lányok karikázóiban, a párra találás a párostáncokban. Persze. Ám a tökéletes tánctudásban mintha elmaradt volna a saját modern, posztmodern világuk, lelki rezdüléseik megidézése. A "kortárs néptánc" felé haladó – nem múzeumi – műsorszámok hagyományait szinte csak a szekszárdi Bartina és a fővárosi Vadrózsák követték. Veszteségnek gondolom.

Hiszen az évkör törvényeitől 'megszabadított' népszokások is új jelentésre várnak. 2024-ben a deszki Tiszavirág mutatta be *Fekete turka* című darabját (Kovács Gál Nóra és Farkas Tamás koreográfiáját). A játékban-táncban a télűző alakoskodás jóval többről szólt a kamaszok-fiatalok előadásában, mint az éltető tavaszra várakozásról. A Turka (ez a Délkelet-Európában ismert, alighanem régi-régi kecskefejű figura) ebben a darabban az élet és halál misztériumának feldolgozásában segítette a játszót, nézőt is. Megrendítően szépen.

S van még egy kérdés, ha úgy tetszik: negyedik dilemma. A kodályi programtól a táncházig és azon túli immár hosszú száz esztendő narratívái. Különösen a gyermekkultúra szempontjából voltak ezek igen jelentős évek. Kiemelem a múlt század utolsó harmadát, amit másutt a 'gyermekkultúra eredeti felhalmozása' korszakának minősítettem. Miért? A 'már' és a 'még' közötti feszültség idézett hihetetlen gazdagságot. A kultúra, különösen a gyerekeké lényegében kiszabadult az ideológiai irányítás – olykor bárgyú – szorításából, apránként kényszerek szűntek meg, ha forrás nem is jutott mindig annyi, mint amennyi kellett volna. A politikát ez a szféra már nem nagyon érdekelte, súlyosabb gondjai voltak a kettéosztott világban. Ám annyi tartása mégiscsak volt a művelődéspolitikának, hogy a bazárit, a gagyit sokáig fékezte, nem engedte rá a korlátlan piacot a mindenkori legrászedhetőbb korosztály kultúrafogyasztására, a gyerekekére.

Nos tehát, gondoljunk csak a 30000 példányban fogyott *Kincskereső* című folyóiratra, a *Magyar népmesék* filmsorozatra, a Gyermektelevízió 'világszámaira', a kecskeméti Szórakaténuszra, a játszóházi programra, az emlegetett csillebérci szaktáborokra, a gyerekirodalom ekkor született klasszikus műveire Békés Páltól Csukáson át Lázár Ervinig, az óvodai program művészeti anyagának értékcentrikusságára stb.

Szóval a folklorizmusra-neofolklorizmusra három narratíva is értelmezhető. Egymás mellett.

Hagyományosan adott a 'nemzetiidentitás-narratíva'. Kezdve Kodállyal (*„a magyarságot művéltté, a művelt közönséget zeneileg magyarrá tenni"*).[14] Az ezredfordulóra ez a narratíva átjátszott a 'nemzetegyesítés' programjába. Az idei Gyermektánc antológia fővédnöke, a köztársasági elnök is ezt hangsúlyozta megnyitó beszédében.

De nem felejthetjük, hogy a 'szabadság-princípium' is narratívaképző faktor.[15] A neveléstörténészek kimutatták, hogy a fiatal Kodály hegymászó-természetjáró szenvedélye ugyanaz a szenvedély, mint ami az életreform filozófusait-pedagógusait a legendás 'szent hegyre', a Monte Veritára vezette. S Bartók *Allegro Barbaró*ja is a szabadság melletti erőteljes kiállás.

S ez a narratíva az ezredfordulón? A Fiatalok Népművészeti Studiójának ideológiáját megalapozó írásokban leljük az igazolást. Zelnik József így írt a hippi ideológiára is némiképp utaló *'Nomád nemzedékről'*: *„Találtak-e egyáltalán medret azok az energiák, melyek a közélet elszikesedett parlagairól menekültek valahová. Egy részük a megújuló népművészeti mozgalomba. Így jutott friss erőkhöz s lett a magyar kulturális élet igen sajátos második gazdasága a népművészet, ártatlan, de termékeny tüntetés a szórakoztató iparral szemben. Az autonómia és a szervesség öntött benne formát s tudott hódítani."* Csoóri Sándor, aki pedig készült Illyés halála után a 'Nagy nemzeti lelkiismeret' vátesz-szerepére, 1983-ban így írt a 'nomádokról': *„Annyi bizonyos, hogy átmenetileg mindenképpen szellemi többszólamúságot készít elő, nemzetközi műszóval kulturális pluralizmust."* Tehát ez a narratíva az alternatívák jegyében fogalmazható.

Nem tagadjuk: létezik, létezett egy harmadik, a mindenkori hatalmat legitimáló, úgymond establishment-narratíva is.[16] 1951-ből egy hivatalos műsorfüzetből idézzük[17]: *„Kerek a káposzta / Száraz a levele / Indul a választás / Gyere, rózsám, gyere. // Ünnep van, ünnep van, / Jó a kedvem nékem / Gyertek a Népfrontra / Leszavazni vélem // Válaszd a tanácsba / A legderekabbat! / Munkában az elsőt! / A legokosabbat! // Sütöm a, sütöm a / Friss fehér kalácsot / Nótával köszöntöm / Sej, haj a Tanácsot."*

S bizony mindennek mai párjául tudom emlegetni a (generál-magyaros) népviseletbe öltözött óvodások szerepeltetését a mostani intézményavató, szalagvágó rendezvényeken.

Újra összefogalom: a dilemmák és a narratívák között nem éles választás a kívánatos, hanem az egymás mellett létezés tudomásul vétele. Talán ezt a legutolsó felfogást szeretném mégis elkerülni.

Jegyzetek

1 A 2025. április 3-án Cigándon, a Teleki József Akadémiai Klub tudományos ülésén elhangzott előadás esszévé szerkesztett változata. Ezúttal nem terhelem az olvasót irodalmi hivatkozásokkal. A téma egy-egy elemérő korábban már publikálhattam szakmai szöveget. A tudományos ülés az összegzésre adott alkalmat, mondhatni szembenézésre az 50 év előtti – pályám szempontjából jelentős – kezdetektől.

2 Bár nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a folklór 'eredeti', primer korszakaiban is számon tartotta a közösség a kiemelkedő tehetségű, invenciózus mesemondó, muzsikus más 'szerző' vagy 'interpretátor' nevét. Például Fedics Mihálytól Zerkula Jánoson át a határozott írói öntudattal megszólaló, miskolci egyetemista hallgatóimmal fellelt kovácsvágási 'mesefa" Fényes Lajosig. Persze, éppen akár a gyimesi prímás, Zerkula sorsa mutatja az átalakulást. Nevét igazán már a „folklorizmus" korszaka, a néphagyományt újraalkalmazó táncházmozgalom tette ismertté.

3 Közismert gyűjtői gond volt, hogy az adatközlők nem (vagy csak nagyon nehezen) vállalták az alkalomtól eltérő időben, helyszíneken bemutatkozást (érett asszonyok nem szívesen idézték fel, miképp játszódtak a libalegelőn, halottsiratást 'csak úgy' nem lehetett rögtönözni stb.).

4 Lám, szuverén alkotói vállalkozás *A csillagszemű juhász* című verses meséje, mely az 50-es évek önkényuralmával való szembeszállás ethoszát illesztette a népmeséhez.

5 Fontos emlékem: a hetvenes években a különböző, főként kaukázusi szovjet köztársaságok animációsfilm-termésében szembeszökő volt a neofolkorista motívumok sora.

6 Nem egyszerű kijelölni a határt, hol ér véget az „autentikus" korszak, s hol kezdődik a tudatos művészi megnyilatkozás. Mikor jelenik meg az egyéni, alkotói mondanivaló, jelenlét? Fentebb emlegetett Zerkula János, Fényes Lajos mellé sorakoztathatunk másokat is e 'puha' határvidéken, az ötvenes évek rádiószerepléseiben feltűnt Ágasvári Sándorné dalost, Vankóné Dudás Julit akár, de tán még a salgótarjáni naiv festő kereteiből kitörő festőt, Balázs Jánost stb.

7 Éppen száz esztendeje, 1925-ben született a régióhoz tartozó Olaszliszkán. S ha már emlegetjük, akkor hűséges munkatársát, szakmai ikertestvérét, Kaposi Editet is említsük, aki először gyűjtötte fel Cigánd táncos kultúráját doktori disszertációjában. Folklór és folklorizmus-neofolklorizmus elkülönítésében tanulságos az ő története 1949-ből, amikor a szovjet befolyású ifjúsági mozgalmak fesztiváljára, a jeles – abban az évben Budapesten rendezett – Világifjúsági Találkozó népszerű, de egyszerű dalos-táncos játékának megalkotására kapott megbízást. Így született a nevezetes, politikai korszakokat túlélő, a párválasztó körjátékok hagyományára – nota bene egy cionista induló dallamára – a *Zakatolás* (Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat...).

8 A püspökhatvani szlovák hagyományra épített hasonló azonosulással Lami István is. További szerzőkre, néptáncpedagógusokra még visszatérek.

9 Idézhetjük Falvay Károlynak nagy visszhangot keltett, 1990-ben megjelent könyvét is (*Ritmikus mozgás, énekes játék*).

10 Emlékeztetünk arra, hogy a táncházmozgalommal fellendülő új népi kézműves mozgalom ideológiájában és gyakorlatában is – nem kis részt Andrásfalvy Bertalan és Zelnik József munkái nyomán – a díszítő-dekoratív funkció helyébe a releváns használat elve került - tükröződve saját készítésű ruházaton, edényeken, játékeszközökön. Lásd a Fiatalok Népművészeti Stúdiója egykori munkáit, s mára mesterré érett egykori tagjainak (Székely Éva, Landgráf Kata, Bereczky Csaba, Vidák István–Nagy Mari, Dugár János, Galánfy András, az etyeki Nagy-testvérek és mások) életművét.

11 Az "élő folklórnak" a gyermekvilágba helyezkedéséről az irodalomtörténész Vargha Balázs foglalt állást többször is. Előadásainak kedves példája volt a jelentését már alig illusztrálható „kereket oldott" kifejezést felváltó „elhúzza a csíkot" szólás. A gyermekfolklór elevenségét igazolta gyűjtésében, monográfiájában a solymári Tóth Piroska is.

12 A néphagyomány iskolai alkalmazásának ma is tiszteletben tartott szokása, hogy mindig mindent a maga idejében. Nem feltétlenül a vallási előírások miatt nem való húshagyó kedd után farsangolni, s a regölést sem lehet az őszi tanrendbe illeszteni. Az már kényesebb kérdés, hogy lucázni járhatnak-e a lányok, vagy maradjon a fiúk dolga – ámbár a hagyományban ez sem az iskolás korú gyerekek 'műsora' volt. Az évkört követő szokásjátékok iskolai felidézésében a Szent Iván-éj járt pórul: kívül esik a tanéven.

13 1976-ban a Fiatalok Népművészeti Stúdiójával közösen rendezett, azóta mérföldkőként emlegetett csillebérci népművészeti táborban a pályázó gyerekszakkörök küldeményeiből elrettentő példa volt éveken át a diszfunkcionális dekorativitás, a WC-csempére zománcfestékkel festett kalocsai minta.

14 Persze az „őskép" ott van Petőfinél a *Csatadal*ban: „Mindjárt vitéz, mihelyt magyar..."

15 Újra csak Petőfi a minta: „Nem verték belém tanítók bottal a költészetet... A természet korláttalan vadvirága vagyok én..."

16 Petőfinél: „Ha a föld isten kalapja, hazánk a bokréta rajta".

17 A vershez kotta és koreográfia-leírás is megjelent. A korszak koreográfiáinak jellegzetes formai megoldása a nézőtér felé frontálisan kiforduló táncosok harsány unisono *tuttija*.

KÖKÉNYESI Nikoletta

A pedagógiai kommunikáció retorikai jellemzői

A digitalizált technikai környezet és a társadalom állandó változása a pedagógusok szerepét, feladatkörét és kompetenciáit is változásra, átalakulásra készteti. A tanárok, oktatók feladatköre egyre bővül. Egyre pontosabb, egyre szerteágazóbb elvárások fogalmazódnak meg a szülők, a diákok, a szakma részéről a pedagógusok kompetenciáival kapcsolatban. Az egyre növekvő elvárásokat a szakmai diskurzus több oldalról kezdte vizsgálni. A korábbi években egyre nagyobb figyelmet kaptak a pedagógus hivatással kapcsolatos elvárások. „A tanárok személyes tulajdonságairól szóló kutatások is mélyrehatóan, széleskörűen folynak, gyakran feltárva a hatékony tanároknak tulajdonított pozitív tulajdonságokat és ennek megfelelően a kevésbé hatékony tanárok negatív tulajdonságait".[1] A humanisztikus pszichológiai megközelítés (Rogers) szerint a következő pedagógusi személyiségjegyek elengedhetetlenek: természetesség, őszinteség, bizalom, empátia, a másik ember megerősítésének képessége.[2] Smith konkrét tulajdonságokkal írja körül a hatékony tanárt, aki „felelősségteljes, emberszerető, szervezett és jól kommunikál".[3]

Az OECD által 1998-ban kiadott *Education Policy Analysis* szerint a mai kor pedagógusainak rendelkeznie kell szakértelemmel, pedagógiai tudással, technológiai kompetenciával, szervezeti-együttműködési készséggel, továbbá rugalmasnak és nyitottnak kell lenniük.[4] Magyarországon 2014-ben készült egy nagymintás kérdőíves kutatás a középiskolás diákok körében, ami azt szolgálta felmérni, hogy a tanulók tanáraik tulajdonságai közül melyeket tartják fontosnak. A diákok egybehangzó véleménye alapján a tanítási stílus és a magas színvonalú szaktárgyi tudás a legfontosabb, illetve az, hogy a tanulók tanulmányi kérdéseikkel bármikor fordulhassanak tanáraikhoz.[5]

Jelen tanulmányban a pedagógiai kommunikáció retorikai aspektusaira szeretném felhívni a figyelmet. Mindkét tudomány jelentős átalakuláson esett át az elmúlt időszakban A digitális oktatás átalakulásra késztette a pedagógiai módszereket és a pedagógiai kommunikáció összetevőit. A társadalmi és a tudományos élet átalakulása a retorikai és a pedagógiai kommunikáció diskurzusát is megváltoztatta. „A retorika újjáéledésének időszakát éljük, de ez nem pontos kifejezés. A retorika nem visszatér, nem újjáéled, hanem újra létrejön."[6] Napjainkban a retorikával és a pedagógiai kommunikációval több tudományterület foglalkozik számos megköze-

lítésben.[7] Éppen ezért a retorika és a pedagógiai kommunikáció önmaguk meghatározásával új rendszert alkotnak.[8] Az új rendszer tanulmányozását kérdőíves kutatással kívánom feltérképezni. A tanári kommunikáció hatékonyságát meghatározó tényezők vizsgálati alapját John F. Check 1986-ban megjelent kutatása szolgálja.[9]

A tanári kommunikáció hatékonyságát meghatározó tényezők vizsgálati alapjai

John F. Check a tanári kommunikáció hatékonyságát meghatározó tényezőkről a wisconsini egyetemen 1986-ban elvégzett kutatásának eredményeit *A hatékony tanár pozitív tulajdonságai – a nem hatékony tanár negatív tulajdonságai* című munkájában jelentette meg. A vizsgálatát úgy tervezte, hogy azonosítsa azokat az egyedi vonásokat, amelyek által meghatározhatóvá válik a hatékony tanári kommunikáció. Ezért 25 tételből álló kérdőívet állított össze, amelyet 747 főiskolai hallgató, 104 végzős középiskolás diák, valamint 93 állami iskola nyolcadik osztályos tanulója töltötte ki. Huszonhárom kérdés esetében egy állítást kellett értékelni a válaszadóknak, továbbá a kérdőív két nyílt végű kérdést tartalmazott.[10]

Check kutatási eredményeit felhasználva fogalmazta meg 2015-ben Holik Ildikó és Sanda István Dániel a *Tanári kommunikáció* című műben a hatékony tanári kommunikáció főbb összetevőit.[11] A 2021-ben elvégzett vizsgálatom arra irányult, hogy Check kutatásából kiindulva, meghatározhatóvá válik Magyarországon is az, hogy mit tartanak fontosnak a diákok a tanárok kommunikációjában 2021-ben.

„A tanár kommunikációs kompetenciájának hagyományosan legelismertebb összetevője a beszédkultúrája, mely még a korai klasszikus retorika gyakorlatára és presztízsére megy vissza".[12] A klasszikus retorika veti fel annak igényét, hogy a kommunikációt, mint a beszéd gyakorlati szempontú művészetét, mesterségét vizsgálják.[13]

A pedagógiai kommunikáció definíciója szerint nem más, mint olyan információcsere, amely „pedagógiai céloknak alávetett és pedagógiailag szabályozott, intézményesült, többé-kevésbé tervszerűen előkészített és lefolytatott kommunikáció, mely a nevelők és növendékek közvetlen személyes kapcsolataiban, a nevelők által irányított, illetve befolyásolt személyközi kapcsolatokban megy végbe".[14] A pedagógiai célzatosság fontos jellemző, hiszen a pedagógus, mint kommunikátor a tevékenységeit általában pedagógiai céloknak rendeli alá. A pedagógiai kommunikáció zöme olyan intézményekben zajlik, amelyekben a státuszból adódó szerepek körülírják a kommunikáció elvárt módját és stílusát, tehát intézményesült. A pedagógiai kommunikáció tervezettsége a tanár által tervezett kommunikációban (előadás, magyarázat stb.) észlelhető. A pedagógiai kommunikáció interperszonális folyamat, amelyben a tanuló, vagy a tanulócsoport és közvetlenül a tanár kerül interaktív kapcsolatba.[15]

A pedagógiai kommunikáció számos összetevője révén kimondottan interdiszciplináris terület. Szoros kapcsolatban áll a nyelvtudomány, a szociálpszichológia, az információelmélet, a kultúraelmélet és a retorika tudományával.[16]

A retorika „rokona a logikának, amennyiben a gondolkodás célszerű formálására, a poétikának, amennyiben a kifejezés esztétikai formálására, és a kommunikációtannak, amennyiben annak együttműködést, közösséget alkotó természetére vonatkozik. A beszédre épül, a tevékenységen alapszik, és a gondolkodó lelki alkathoz kötődik. A gondolkodás, a figyelem és a kommunikáció, a szociális viszonyok strukturáló és alakító elve; beszédmód, a közélet diskurzusa".[17] „A retorika kapcsolódik a pedagógia, a didaktika, az előadástechnika számos kérdéséhez (pl. előadás, magyarázás tanórán, kérdezéstechnika, a számonkérés, a vitavezetés kérdései stb.)".[18]

„A szónoki, a közéleti megnyilatkozás tulajdonképpen nem más, mint a valóság egy-egy jelenségére, kérdésére vonatkozó gondolatok – a partnerhez, a beszédhelyzethez és még sok egyébhez illően – célszerű elrendezésben történő kifejezése".[19] „A retorikai szituáció az a kommunikációs alaphelyzet, amely minimálisan feladóból (beszélőből), üzenetből (beszédből) és címzettből (hallgatóból) áll, és amelyben a beszélő arra törekszik, hogy beszédével valamilyen hatást gyakoroljon a hallgatóra, valamilyen meggyőződést alakítson ki benne".[20] Ezen definíciókból látható, hogy a szónoki megnyilatkozás célzott, tervezett, interperszonális és bizonyos esetekben intézményesült.

A tanári kommunikáció hatékonyságát meghatározó tényezők vizsgálata

Check kérdőíves vizsgálatának az eredményei arra utalnak, hogy a külső megjelenés (éthosz), a tanítási tevékenység során végzett mozgások, a kommunikáció verbális tartalmának szerveződése (logosz) és az érzelmi üzeneteket közvetítő kommunikációs elemek egyaránt fontos tényezők a diákok számára és meghatározzák a tanár sikerességét (pathosz).

Jelen vizsgálat arra irányult, hogy Check kutatásából kiindulva indukálhatóvá váljon Magyarországon is az, hogy mit tartanak fontosnak a diákok a tanárok kommunikációjában 2021-ben. A pedagógiai kommunikációra vonatkozó kérdőívem 15 kérdést tartalmazott. Az első 8 kérdés szándékosan Check 1986-ban kidolgozott kérdései alapján lett megfogalmazva, ezáltal összevethetők az eredmények. Az utolsó 6 kérdés a kommunikáció retorikai összetevőire kérdezett rá, mint például beszédstílus, hitelesség, testbeszéd. Ezek a kérdések nem szerepeltek a Check-féle kutatásban, ezeket célzottan a retorikai aspektus miatt szerkesztettem a kérdőív kérdései közé.

Az 1986-ban feltett kérdések egy része már nem aktuális, hiszen a digitális eszközök fejlődése meghaladta azokat, így azok nem kerültek be a jelenlegi kutatás kérdései közé. Check kérdőívéből azok a kérdések szerepelnek ebben a kutatásban, amelyek valóban a pedagógiai kommunikációra vonatkoznak. A kérdőív összeállítása során fontosnak tartottam azt, hogy a válaszadók jobban tudják árnyalni véleményüket, emiatt alkalmaztam a lineáris skálát. 1986-ban a válaszadók csupán előre megadott válaszlehetőségek közül választhattak, ami véleményem szerint nem minden esetben adott elég mozgásteret a vélemények komplex megjelenítésére.

A vizsgálatomban 108 sárospataki pedagógusképzésben résztvevő hallgató szerepel. A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért az első hat kérdés esetében a két időpontban elvégzett vizsgálat eredményeit összesített táblázatban ábrázoltam.

Az első kérdés azt kívánta felmérni, hogy a válaszadók melyik korosztályba tartoznak. Ennek alapján megállapítható, hogy a kérdőívet kitöltők közel 30%-a nappali tagozatos hallgató volt, míg 70%-uk levelező tagozatos hallgatóként töltötte ki a kérdőívet.

A tanári kommunikáció hatékonyságát meghatározó tényezők felmérésének eredményei (2021)

A második kérdés a tanár testhelyzetére vonatkozott. A válaszadók megjelölhették az általuk kedvelt oktatói testhelyzetet. Az adatokból látható, hogy a legkevésbé azt kedvelik a hallgatók, ha az oktató csupán áll, vagy ül. A jelenlegi kutatás során azt tapasztalhatjuk, hogy a hallgatóink nem igazán kedvelik ezt a passzívabb testhelyzetet. A hallgatók leginkább a dinamikus oktatói testhelyzetet részesítik előnyben, ezt mindkét kutatás nagyarányú eredményei kellően alátámasztják. A válaszadók megjelölhették azt is, hogy nem tartják fontosnak, hogy a tanár milyen testhelyzetben tanít. 1986-ban 11%-uk, míg 2021-ben 39%-uk vélekedett úgy, hogy nem lényeges az oktató testhelyzete.

	Álljon	Üljön	Mozogjon	Mindegy
1986	15%	28%	58%	11%
2021	5%	6%	50%	39%

1. táblázat: Az oktató tanítás közben

Ennek a kérdésnek is kiemelendő a retorikai aspektusa. Az antik retorikusok úgy tartották, hogy az előadásmód egyik legfontosabb eleme a testmozgás. A testmozgás a taglejtés és az arckifejezés bizonyos irányítása; hihetőbbé teszi mondanivalónkat, írja Cornificius *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika* című művében.[21]

A harmadik kérdés azt kívánta feltérképezni, hogy mennyire tartják hasznosnak az oktató humorosságát. Ennél a kérdésnél jól látható, hogy a jelenlegi kutatásban nagyobb lehetőséget kaptak a válaszadók arra, hogy árnyaltabban tudják értékelni az oktatói humor fontosságát a lineáris skála alkalmazásával. 1986-ban csupán két lehetőség közül választhattak a megkérdezettek. Check vizsgálatában a válaszadók 78%-a vélte úgy, hogy nagyon fontos, ha a tanár humoros. A mostani vizsgálat szerint több mint 68%-a a hallgatóknak kiemelten fontosnak és közel 26%-uk tartja fontosnak azt, ha az oktató szellemes. Ha a két adatot összeadjuk, akkor összehasonlíthatjuk az 1986-ban kapott adatokkal. Így láthatjuk, hogy napjainkban szinte minden válaszadó (94%) fontosnak tartja az oktató humorosságát. Tehát a mostani vizsgálat rámutatott

arra, hogy a humor szerepe a hallgatók körében felértékelődött az 1986-os véleményekhez képest. A hetedik kérdés kapcsán hasonló eredmények születtek. Ez a kérdés arra irányult, hogy a hallgatók mennyire tartják fontosnak az oktató által mondott történeteket, anekdotákat, vicceket. A 2021-es válaszadók közel 88%-a tartotta fontosnak az előadások élénkítésére szolgáló szellemes történetek elhangzását.

	Nagymértékben	Fontos	Mérsékelten
1986	78%	–	17%
2021	68%	26%	7%

2. táblázat: Milyen mértékben hasznos, ha az oktató humoros?

A humor fogalmát az antik retorikusok nem ismerték, de sokat írtak a szellemességről. Fontosnak tartották ezt és tanácsolták. Tetten érhetjük: a példákban és az enthümémákban, az érvelési közhelyek játékos alkalmazásában; szerkezeti megoldásokban, a stíluseszközökben stb. A logosz-éthosz-pathosz hármasságából a pathosz, az érzelmi érvelés a leghatékonyabb: a humorban az érzelem dominál, ezért hatása igen erős.[22]

A negyedik kérdésben azt szerettem volna megtudni, hogy a hallgatók fontosnak tartják-e azt, hogy az oktató öltözködése igényes, változatos legyen. Ennél a kérdésnél igencsak eltérnek az eredmények a két vizsgált időszakban. 1986-ban a diákok többsége csak bizonyos mértékben gondolta fontosnak azt, hogy az oktató öltözködése igényes legyen. A jelenlegi kutatás szerint a hallgatók 30%-a nagyon fontosnak tartja és 36%-a fontosnak tartja az oktató igényes megjelenését. Ez a korábbi kutatáshoz képest jelentős mértékű emelkedést jelent.

	Nagyon fontos	Fontos	Bizonyos mértékben	Egyáltalán nem fontos
1986	7%	8%	73%	–
2021	30%	36%	27%	7%

3. táblázat: Mennyire fontos, hogy az oktató öltözködése igényes, változatos?

„A látvány szerepe rendkívül fontos, hiszen a kommunikációs folyamat voltaképpen akkor kezdődik el, amikor a kommunikációs partnerek megpillantják egymást. Ekkor szerzik-kapják egymásról és egymástól az első információkat”.[23] A látványhoz kapcsolható nonverbális eszközök a tanár egyéniségét hangsúlyozzák.

A következő kérdés arra irányult, hogy feltérképezze, hogy a hallgatók mennyire tartják fontosnak az oktató tárgyi, szakmai felkészültségét. A korábbi vizsgálatban ennél a kérdésnél csupán a nagyon fontos és a kevésbé fontos lehetőség közül választ-

hattak a diákok. A jelenlegi vizsgálatban ennél a kérdésnél is árnyaltabb véleményt formálhattak a válaszadók. A korábbi vizsgálatban szinte minden kitöltő nagyon fontosnak tartotta az oktatók szakmai felkészültségét, ma a hallgatók közel 89%-a kiemelten fontosnak ítélte és 7%-a fontosnak tartotta ezt. Tehát azt mondhatjuk, hogy a hallgatók 96%-a ma is fontosnak tartja az oktató ezen attitűdjét.

	Nagyon fontos	Fontos	Kevésbé fontos	Nem fontos
1986	96%	–	4%	–
2021	89%	7%	3%	1%

4. táblázat: Mennyire tartja fontosnak az oktató tárgyi, szakmai felkészültségét?

A szónok tudása, felkészültsége, jó érvelőképessége kiemelt szerepet kapott az ókori retorikákban. „Quintilianus azt tanítja, hogy a szónok „megfontolt öntudata" mögött felkészültsége álljon".[24] A klasszikus retorikában egyforma jelentőséget tulajdonítottak a szónok erkölcsös személyiségének (éthosz), a közönséget ért hatásnak (pathosz) és az érvelésnek (logosz).[25] Napjaink szónokainak szavahihetősége és hozzáértése elengedhetetlen ahhoz, hogy a hallgatóság elfogadja a beszédbe foglaltakat.

A hatodik kérdésben azt szerettem volna megtudni, hogy a hallgatók mely oktatási módot részesítik előnyben. Ennél a kérdésnél a válaszadók több lehetőséget is megjelölhettek. A hallgatók ma leginkább a személtetéssel kísért előadásmódot kedvelik, ezt követi a megbeszéléssel alátámasztott előadás. Jelen kutatás alapján megállapítható, hogy a hallgatók 31%-a az oktatói szabad előadást is preferálja az oktatási módok közül. A korábbi kutatásban még nem volt lehetőség a szemléltetéssel kísért oktatási módokat beiktatni a kutatás kérdései közé, hiszen a technikai fejlettség ezt nem tette lehetővé. 1986-ban a szabad előadást és a megbeszéléssel kísért előadást részesítették előnyben a válaszadók. A szemléltetés mindig lényeges kérdése volt a pedagógiával foglalkozó tudósoknak, tanároknak. Comenius didaktikai alapelvei között szerepelt a szemléletesség, melyről a következőképpen írt: „Szükséges, hogy a megismerés mindig az érzékszervekből induljon ki (semmi sincs ugyanis az értelemben, ami nem volt meg előbb az érzékekben). Mi más ez, mint az, hogy a tanítás ne a dolgok szóbeli elbeszélésével vegye kezdetét, hanem a reális megfigyeléssel? És végül, miután megmutattuk a dolgot, jöhet a bővebb magyarázat".[26]

	Előadás (szemléltetés nélkül)	Előadás és megbeszélés	Előadás (szemléltetéssel, vázlat, ppt)	Szabad előadás
1986	–	78%	–	16%
2021	2%	57%	82%	31%

5. táblázat: Melyik oktatási módot részesíti előnyben?

Az antik retorikában Arisztotelész kiemelte az érvelésben alkalmazható példák fontosságát. Az érvelés legfontosabb elemének az enthümémát és a példát tartotta „Az enthümémát rétorikai szillogizmusnak nevezem, a példát pedig rétorikai indukciónak. Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más".[27] Ezek alkalmazása fontos, hiszen egy-egy történeti példa vagy parabola használata a hallgatóságból érzelmeket vált ki, és ezáltal az képes lesz bevonódni a beszéd szituációjába.

A következő kérdésben arra kerestem a választ, hogy mennyire tartják fontosnak a hallgatók az oktatóktól kapott plusz segítséget. A korábbi kutatás során két választlehetőség közül választhattak a diákok. 1986-ban a válaszadók több mint 90%-a nagyon fontosnak tartotta ezt a lehetőséget és közel 10%-uk tartotta kevésbé fontosnak az oktatói plusz segítségnyújtást. Ennek szerepe a mai digitális oktatásban felértékelődött. A hallgatók 97%-a kiemelten fontosnak, vagy fontosnak tartotta az oktató ilyen jellegű segítségét és csupán közel 3%-a tartotta ezt kevésbé fontosnak.

	Nagyon fontos	Fontos	Kevésbé fontos
1986	89%	–	9%
2021	84%	13%	3%

6. táblázat: Mennyire tartja fontosnak az oktatótól kapott plusz segítséget?

A logikai tisztaságon túl három dolog megléte tehet valakit elfogadhatóvá Arisztotelész szerint: a bölcsesség (phronészisz), az erény (areté) és a jóakarat (eunoia).[28] „Az areté a beszélő erkölcsi karaktere, az eunoia a hallgató felé fordulásban valósul meg, a phronészisz, amely a magabiztosság és tapasztalat vonásait ötvözi".[29]

A klasszikus és újkori retorikák, ideértve a menedzserirodalmat (Cornificius, Cicero, Quintilianus, Terestyéni, Fischer, Carnegie stb.) elsősorban a szónok szempontjából a szónoki mű hangzásával, a szónoki magatartással (a mozgás, gesztusok, mimika) foglalkoznak a nonverbális kommunikációs eszköztárával.[30] Babits szerint „a művelt ókor szellemi nevelésének egyetlen és fő tárgya a retorika, s be fogjuk látni, hogy ami a lényeget illeti, manapság sincs ez másképp" (sic!)[31]

Az alábbi kérdés során arra kértem a válaszadókat, hogy jelöljék meg azokat a tulajdonságokat, hogy mely jellemzők alapján ítélik hitelesnek oktatóikat. A hallgatók a nyílt; barátságos; felkészült; odafigyel a hallgatóságra; előadásmódja a kommunikációs helyzethez illő; szavai igazak, ellenőrizhetők; elért eredményei (tudományos eredmények, szakmai előmenetel) lehetőségek közül választhattak, akár többet is megjelölve közülük. A válaszadók 87%-a úgy gondolta, hogy az oktató hitelessége nagymértékben összefügg azzal, hogy a tanár odafigyel a hallgatóságra. A kitöltők 81%-a véli úgy, hogy a hitelesség fontos alkotóeleme a felkészültség. Érdekes, hogy a hallgatók ilyen nagy százaléka fontosnak tartotta az oktató felkészültségét, de már

csak 54%-uk érezte relevánsnak a hitelesség szempontjából azt, hogy az oktató szavai ellenőrizhetők legyenek. Talán még figyelemre méltóbb az, hogy a hallgatók csupán 22%-a emelte ki az oktatói hitelességet vizsgáló kérdésben az oktató által elért tudományos eredményeket. Sokkal inkább tartják hitelesnek azt az oktatót, aki nyílt (60%) és barátságos (74%), amelyből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hallgatók számára fontosabb az említett két attitűd a tudományos eredményeknél.

Nyílt	60%
Barátságos	74%
Felkészült	82%
Odafigyel a hallgatóságra	87%
Előadásmódja a kommunikációs helyzethez illő	61%
Szavai igazak, ellenőrizhetők	54%
Elért eredményei (tudományos eredmények, szakmai előmenetel)	22%

7. táblázat: Mely jellemzők alapján ítéli hitelesnek az oktatót? (2021-as kutatási eredmények)

Jól láthatjuk, hogy napjainkban a felkészültség mellett az oktatók kapcsolati, emocionális készségeik alapján válnak hitelessé a hallgatóság szemében. A klasszikus retorikában nagy jelentőséget tulajdonítottak a szónok erkölcsös személyiségének (éthosz). Napjaink szónokainak szavahihetősége és hozzáértése elengedhetetlen ahhoz, hogy a hallgatóság elfogadja a beszédében foglaltakat. A római retorikában Cicero újrafogalmazza mindazt, amivel a szónok érzelmeket vált ki. Ilyen a méltóság (dignitas), mindaz, amit elért (res gestae) és az előmenetele (existimatio).”[32]

A következő kérdésben arra kértem a válaszadókat, hogy jelöljék meg, egy ötfokozatú skálán mennyire tartják fontosnak az oktató beszédstílusát. A hallgatók közel fele nagyon fontosnak, míg 30%-uk fontosnak és 21%-uk pedig közepesen fontosnak tartja az oktató ezen attitűdjét.

	Nagyon fontos	Fontos	Közepesen fontos
2021	49%	30%	21%

8. táblázat: Az oktatói beszéd stílusa

Összességében azonban kijelenthetjük, hogy hallgatók közel 80%-a fontosnak tartja, hogy az oktató kommunikációja stílusos legyen. „A jó szónokok stílusa olyan, mint minden jó stílus: nemesen egyszerű és a tárgyhoz mért: külön „szónoki stílus” nincs”.[33] „A stílus nem egyéb, mint az a rend és lendület, amit gondolatainkba viszünk. Ha szorosan egybekapcsoljuk, ha összefűzzük őket, stílusunk tömör, erőteljes és határozott lesz…”[34]

Az alábbi kérdés során arra szerettem volna választ kapni, hogy mennyire tartják fontosnak a hallgatók az oktatók testbeszédét. A válaszadók több mint fele kiemelten fontosnak tartja, 35%-uk fontosnak és csupán a hallgatók 8%-a ítélte közepesen fontosnak az oktatói testbeszéd meglétét.

	Nagyon fontos	Fontos	Közepesen fontos
2021	57%	35%	8%

9. táblázat: Mennyire tartja fontosnak az oktató testbeszédét (mimika, tartás, szemkontaktus stb.)?

Az eredmények értelmében azt mondhatjuk, hogy a hallgatók 90%-a fontosnak tartja az oktató testi kommunikációját. Az antik retorikában is kiemelték a szónok testbeszédét, hiszen „az előadás a test beszéde”.[35] „A beszélő a másik embert is csak akkor győzheti meg, ha beszéli a nyelvét, ha azonosítja önmagát vele a beszéd, a gesztusok, a hangnem, az elrendezés, a gondolatok és a hozzáállás segítségével”.[36]

A következő kérdés során arra kértem a kitöltőket, hogy jelöljék meg az ötfokozatú skálán, hogy mennyire tartják fontosnak az oktatás során az érzelmek kommunikálását a közreadott tartalommal párhuzamosan (mosoly, szemkontaktus stb.). A hallgatók közel 60%-a nagyon fontosnak, 31%-a fontosnak tartja, hogy az oktató előadása közben az érzelmeit is kifejezze gesztusokkal, testbeszéddel. A válaszadók 9%-a közepesen fontosnak, vagy nem tartja ezt lényegesnek.

	Nagyon fontos	Fontos	Közepesen fontos
2021	60%	31%	9%

10. táblázat: Az oktatás során mennyire tartja fontosnak az érzelmek kommunikálását is a közreadott tartalommal párhuzamosan?

Az antik retorikában kiemelték, hogy „a lélek minden rezdülésének valamiféle arckifejezés (voltus), hang (sonus), és taglejtés (gestus) felel meg… A második hely az arcé az előadásban, van benne valamiféle mágikus erő… Az ember olyan, mint egy hangszer, s rendkívüli változatosságot tesz lehetővé különböző érzelmeknek megfelelően”.[37] Quintilianus szerint a legfontosabb a szem, a szemöldök, és a száj játéka.[38]

A klasszikus retorikai hagyományban is fellelhető, hogy fontosnak tartották az előadás nyugodt légkörét. „Hiszen a filozófusok beszéde nyugodt, az árnyas csarno-

kokat kedveli. Nincs benne semmi harag, semmi gyűlölet; nincs semmi ádáz, semmi panaszos, semmi fortélyos; hanem tiszta, szerény, valamiképp szűziesen romlatlan, így inkább beszélgetésnek mondható, mint beszédnek. Beszéde nyugodtan és szelíden árad".[39] Ezért a kérdőívben én magam is szerepeltettem erre irányuló kérdést. A hallgatóknak ezúttal is egy ötfokozatú skálán kellett megjelölniük azt, hogy menynyire fontos az oktató által biztosított nyugodt órai légkör. Az adatok alapján megállapítható, hogy a hallgatók közel 76%-a kiemelten fontosnak, míg 21%-a fontosnak tartja, hogy az oktató hangulatos atmoszférát teremtsen az előadásain. Ezek az adatok alátámasztják Ciceró kiemelt gondolatait.

A következő kérdésben a nyugodt órai légkör fontos összetevőire kérdeztem rá, miszerint mennyire fontos az oktató pontossága (tanítási idő betartása, határidők). A válaszadók 97%-a fontosnak tartotta ezen feltételek meglétét. Ezek az összetevők nagyban segítenek kialakítani a bizalmat a hallgatók és az oktatók között, ami elengedhetetlen a nyugodt órai légkör kialakításához.

	Nagyon fontos	Fontos	Közepesen fontos
2021	76%	21%	3%

11. táblázat: Mennyire fontos az oktató által biztosított nyugodt órai légkör?

A következő kérdésben arra kívántam választ kapni, hogy a hallgatók mely kommunikációs formát részesítik előnyben: az egyirányú közlést, vagy a dialógusra építő oktatói kommunikációt. Az említetteken túl további két válaszlehetőséget is beépítettem a válaszok közé, így a szituációfüggő, vagy a mindkét kommunikációs formát magába építő kommunikációt is megjelölhették a hallgatók.

Szituációfüggő	Mindkét opciót magába foglaló kommunikáció	Dialógusra építő kommunikáció	Egyirányú kommunikáció
44%	42%	12%	2%

12. táblázat: Az egyirányú közlésre vagy a dialógusra építő oktatói kommunikációt részesíti előnyben?

Mindkét kommunikációs formának van relevanciája egy-egy egyetemi előadás során. „Grassi a racionális beszédet a monológgal, a retorikust a dialógussal azonosítja, hiszen ebben a világot a maga bonyolultságában kell figyelembe venni".[40]

„A retorika természeténél fogva dialogikus. Az emberi beszéd kétoldalú jelenség: a megnyilatkozás létrejöttéhez nemcsak beszélőre, de hallgatóra is szükség van. Minden nyelvi kifejezés, mindig feltételezi a másikat, a hallgatót".[41] Éppen ezért nem meglepő, hogy a hallgatók is kiemelték a kommunikációs helyzet szituatív jellegét.

*

A vizsgálatom eredményei rávilágítanak arra, hogy számos kompetenciával kell rendelkeznie egy mai pedagógusnak. A kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy mely tényezőket ítélték a hallgatók elengedhetetlennek az oktatói kommunikáció esetében.

A diákok kedvezőbbnek ítélték, ha a tanár helyváltoztató mozgásokat végez. Előnyben részesül az az oktató, aki hatékonyan képes alkalmazni a humort, a viccet, és szellemes megjegyzései vannak. A hallgatók jelentős mértékben igényelték, hogy a tanár jól öltözött legyen. A hatékony tanár számára elengedhetetlen a diákok véleménye szerint, hogy megalapozott ismeretei legyenek és képes legyen ezt át is adni.[42] A kapcsolati, emocionális válaszok közül érdemes kiemelni azt, hogy a hallgatók kedvelik, ha az oktatók nyíltan és barátságosan közelednek tanulóikhoz és őszintén érdeklődnek irántuk. A válaszok alapján fontosnak ítélhetjük, hogy az oktató nyugodt, harmonikus légkört biztosítson az elsajátítandó ismeretek átadásakor. A kommunikációs forma esetében mind a dialógust, mind az egyirányú közlést magában foglaló kommunikációt fontosnak tartják, de hangsúlyozták azt is, hogy a közlésforma megválasztása erősen szituatív jellegű.

Ezek az elvárások a pedagógusok előmeneteli rendszerében is megfogalmazódnak: szaktárgyi tudás, a pedagógiai tevékenységek tervezése, a tanulás támogatása, a tanuló személyiségének fejlesztése, neveléséhez, oktatásához szükséges megfelelő módszertani felkészültség, kommunikáció, elkötelezettség és szakmai felelősségvállalás a szakmai fejlődésért.[43] Royer és Feldman kutatók azt állítják, hogy „több dolog is közrejátszik abban, hogy valaki sikeres tanár legyen. Az első és legfontosabb, hogy az illetőnek valóban szeretnie kell a szakmát. Továbbá a leendő tanárnak türelmesnek kell lennie, érzékenynek a diákok igényei iránt és jól felkészültnek a tanításra".[44] Megállapítható, hogy az oktató a teljes jellemével, hozzáértésével jótáll a közléséért.[45]

A pedagógiai kommunikáció és a retorika tudományának szoros kapcsolata vitathatatlan. A jelenlegi és a 25 évvel korábbi, hatékony tanári kommunikáció jellemzőire vonatkozó kutatási eredmények megerősítették azt, hogy az oktató a teljes jellemével, hozzáértésével jótáll a közléséért.[46] „A pedagógus pontosan tudja, hogy a pedagógiai kommunikációban egyformán fontos a tartalom és a kapcsolat, így nemcsak az ismeretanyag feldolgoztatásának a menetére figyel, hanem arra is, hogy a pedagógus-tanuló kapcsolatban a megbízhatóságé, a kiszámíthatóságé, az összehangolásé legyen a fő szerep".[47]

A vizsgálat eredményeit felhasználva az oktatók követendő példát adhatnak hallgatóik számára. Ez a pedagógusképző intézményekben oktatók számára különösen fontos, hiszen tudatosítanunk kell hallgatóinkban a nyilvános és szakmai szerepvállalás felelősségét. Biztatnunk kell a hallgatókat ennek a felelősségnek az elfogadására és a nyilvános szerepvállalásra. Ismerniük és rutinszerűen alkalmazniuk is tudni kell a mindennapi élet állandó és alkalmi szerepeit. Esélyesebbé kell tennünk a hallgatókat a közéletben való aktív és sikeres részvételre. Szakmájukhoz elengedhetetlen, hogy gördülékenyen tudjanak érvelni, hatásosan tudjanak beszélni és beszédeiket meggyőzően adják elő.

A jó beszédkészség kialakításához tehetség és gyakorlat kell, továbbá módszeres oktatás, amelyet Iszokratész így ír le: „A tanárnak képesnek kell lennie az ismeretek oly pontos kifejtésére, hogy semmit se hagyjon el abból, amit meg kell tanítani, ami pedig a többit illeti, neki kell olyan példaképet szolgáltatnia, hogy azok a tanulók, akik az ő irányítása alatt formálódtak, és képesek őt utánozni, tüstént kitűnjenek azzal, hogy hatásosabban és megnyerőbben beszélnek, mint mások”.[48] A vizsgálat eredményeit felhasználva az oktatók követendő példát adhatnak hallgatóik számára.

Jegyzetek

1 John F. Check: Positive traits of the effective teacher – negative traits of the ineffective one. = Education, Vol. 106. No. 3. 1986. 326. o.
2 Vö. N. Kollár Katalin – Szabó Éva (szerk.): Pedagógusok pszichológiai kézikönyve. II. kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 91–98. o.
3 M. D. Smith: Educational psychology and its classroom applications. Allyn Bacon, Boston–London–Sydney, 1975.
4 Education Policy Analysis. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 1998. = https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-analysis-1998_epa-1998-en.html
5 Vö. Nikitscher Péter: Milyen a jó pedagógus? – Elvárások, szerepek, kompetenciák az empirikus kutatások tükrében. In: Sági Matild (szerk.): A pedagógushivatás megerősítésének néhány aspektusa. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015. 83–85. o.
6 Aczél Petra: Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 28. o.
7 Vö. John Bender – David E. Wellbery: Retorikusság. A retorika modernkori visszatérése. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Universitas Kiadó, Budapest, 2000. 289–300. o.
8 Vö. Aczél Petra, i. m. 28. o.
9 John F. Check, i. m.
10 Uo. 327. o.
11 Holik Ildikó – Sanda István Dániel: Tanári kommunikáció. A műszaki és humán szakterület szakmai pedagógusképzésének és képzők hálózatának fejlesztése. Digitális Tankönyvtár, 2015. = https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/3877
12 H. Varga Gyula: A kommunikáció hatékonysága az iskolai munkában. In: Balázs László – H. Varga Gyula (szerk.): A hatékony kommunikáció. A kommunikáció oktatása 5. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013. 56. o.
13 Vö. Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: Retorika. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.
14 Jászi Éva: Kapcsolati készségek. Eger, 2015. = http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/04_jasz/index.html
15 Uo.
16 Zsolnai József: A pedagógia új rendszere címszavakban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 122. o.
17 Aczél Petra, i. m. 26–27. o.
18 Wacha Imre: A retorika kompetenciái. In: A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.): A régi és az új retorika. „A retorika a társadalomban – társadalom a retorikában” konferencia előadásai. Trezor Kiadó, Budapest, 2000. 53. o.
19 Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai I–II. Szemimpex Kiadó, Budapest, 1994. 177. o.
20 Gáspári László: Retorika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 8. o.
21 Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 116. o.

22 Adamikné Jászó Anna: A humor az érvelésben. Jókai regényei és elbeszélései alapján. = Magyar Művészet, 5. évf. 2017. 1. szám, 41. o.
23 Wacha Imre: Nem csak szóból ért az ember. A nonverbális kommunikáció eszköztára. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 15. o.
24 Adamikné Jászó Anna: Retorikai gondolkodás és szövegértő olvasás I. = Anyanyelv-pedagógia, II. évf. 2009. 3. szám (https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=185)
25 Vö. Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 147. o.
26 Johannes Amos Comenius: Didactica magna (Nagy oktatástan). Seneca Kiadó, Pécs, 287. o.
27 Arisztotelész: Rétorika. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest, 1999. 1356b
28 Uo. 1378a
29 Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 272. o.
30 Wacha Imre: Nem csak szóból ért az ember, i. m.
31 Babits Mihály: Stilisztika és retorika a gimnáziumban: Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. = Nyugat, 3. évf. 1910. 3. szám, 177. o.
32 Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 272. o.
33 Babits Mihály, i. m.
34 Georges-Louis Leclerc de Buffon: Értekezés a stílusról (1753) = http://enciklopedia.fazekas.hu/memo/Georges-Louis_de_Buffon_b.htm
35 Cicero; vö. Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 117. o.
36 Perelman; vö. uo. 147. o.
37 Cicero; vö. uo. 117. o.
38 Uo. 119. o.
39 Cicero A szónok = https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mediatar/antik_es_reneszansz_esztetikatortenet/cicero_a_szonok.html
40 Aczél Petra, i. m. 47. o.
41 Uo. 70. o.
42 Vö. Holik Ildikó – Sanda István Dániel, i. m.
43 Vö. Nikitscher Péter, i. m. 84. o.
44 John F. Check, i. m. 327. o.
45 Vö. Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, i. m. 407. o.
46 Vö. uo.
47 Szőke-Milinte Enikő: A pedagógiai kommunikáció értelmezései. In: Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk.): Vzdelávanie, výskum a metodológia. / Oktatás, kutatás és módszertan. International Research Institute, Komárno, 2013. 244. o.
48 Székely Éva (szerk.): 22 híres beszéd. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1995. 27–28. o.

(Az internetes források utolsó megtekintése egységesen: 2025. április 15.)

EGEY Emese

Régi kertek Sárospatakon

Az egykori és részben ma is meglévő ismert és kevésbé ismert sárospataki kertek, parkok: a Várkert, az Iskolakert és a két fő oktatási intézmény, a Tokaj-Hegyalja Egyetem jogelődje, a Tanítóképző, illetve a Református Kollégium, azon belül a Gimnázium hajdanvolt botanikus kertje. Valamennyi kert története több előzményre tekinthet vissza.[1]

A *Várkert* és az Iskolakert múltját kutatva elindulhatunk az egészen korai gyökerektől. Nyilvánvaló, hogy a város területén a 13. századtól működött kolostoroknak már volt kertjük, beültetve haszon- és gyógynövényekkel. Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony híres Gombos-kertjének elődje már feltehetőleg a Perényiek, Országh Ilona alatt létezett, igaz, még nem ezen a néven a pataki Vár területén.[2] A 17. századi nyugat-európai, már barokk jellegű kerttervezéshez képest a mi kelet-magyarországi és erdélyi főúri kertkultúránkban a praktikus szempontok (a haszonnövények telepítése) és a díszítő érték együttesen nyomott a latban.[3] Lorántffy Zsuzsanna minden jelentősebb birtokán kertet gondozott, így többek között Borsiban, Gyulafehérvárott, Porumbákon, Fogarason és Patakon. Ezekben akkoriban ritka tulipánokat, nárciszokat, rozmaringot, levendulát, egyéb fűszer- és gyógynövényeket, gyümölcsöket, pomagránátot (mai nevén gránátalmát), zöldségeket egyaránt termesztett, amint azt korabeli levelek, inventáriumok, naplófeljegyzések tanúsítják. Természetesen itt nem botanikai bemutató kertről beszélünk, ugyanakkor a maga korában itthon ismeretlen, egzotikusnak számító dísz-, fűszer- és haszonnövények meghonosításával a kert fontos mérföldkő a tervezett, funkciójuk szerint elkülönített kertrészekkel rendelkező kerttervezésben, az új fajok elterjesztésében.

Mind az MNM Rákóczi Múzeumában, mind a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben, továbbá az Építési és Közlekedési Minisztériumhoz sorolt volt Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtárának anyagában őriznek olyan térképeket, tervrajzokat, festményeket, metszeteket, amelyeken a Vár körüli kertek időbeli változásai, átalakulásai nyomon követhetők. Ilyenek voltak egyebek között a 19. századi átalakításokkal megjelent üvegházak, műromok, kerti hidak, pálmaház. A kertet az 1820-as években alakították díszkertté, a kor divatjának megfelelően angolkertté Henri Cavet tervei szerint. (Üvegház látszik az 500 forintos bankjegy hátoldalán is.)

Az 1960-as, 70-es évek feltárásainak kertet rongáló következményeit sérelmezte a már hivatkozott Török Péter tanulmányában: „E század [a 20. század] 60-as, 70-es éveinek falfeltáró, rekonstrukciós törekvéseit nem követte komponált tájrendezés, s magát a falfeltárást is félbehagyták. A befejezetlen műemléki feltárás – mely alapvetően a Rákóczi-kori erődjellegű várfalszakaszok bemutatását tűzte ki célul, megfeledkezett a megsebzett táj és a kerti környezet rehabilitációjáról. A klasszicista táj land art szépségű terepalakulatait kíméletlenül eldózerolták […]" Ugyancsak említést tesz az akkor tapasztalt, nem szívderítő állapotról: elöregedő, részint beteg faállomány, helyenként özönfajok feltűnése, a várárok mint alsó rész és a fenti területek kapcsolatának hiánya, a tönkrement középkori útvonalhálózat, zavaró vagy tájidegen fajok jelenléte.[4] A Történeti kertek adatbázisa ugyanakkor felsorolja azokat az idős növényritkaságokat, amelyek oltalom alatt állnak-álltak. Ezek a terebélyes fehér- és japánakác (*Robinia pseudoacacia, Sophora japonica*), továbbá a virágos kőrisek (*Fraxinus ornus*) voltak. 1977-ben a kert természetvédelmi terület lett, akkor még négy hatalmas famatuzsálem élt, napjainkra csupán a majd kétszáz éves japánakác maradt meg, amely a Várkert legöregebb fája.[5]

A Várkert, a fejedelemasszony kertje máig tananyag a kertészmérnök-képzésben mint a történeti kertek egyik jeles példája, hiszen a táj- és kertépítészet-történet kötelező tárgy.[6] A Várkert napjainkban sokrétű védettséget élvez: történelmi emlékhely, történeti kert, természetvédelmi terület, védett fák, hüllők, madarak, denevérek élőhelye, emellett műemléki, kiemelt régészeti terület. A felügyelő Aggteleki Nemzeti Parknak jelentési kötelezettséggel tartozik, továbbá a védett hüllők vonulásakor azok útvonalait lezárják, a madárszámlálásban is részt vesznek.

Erdészek és kertészmérnökök több szakaszban kutatták, mérték fel és gondolták újra a terület lehetőségeit, a Vár épületegyütteséhez szervesen hozzátartozó és idegenforgalmi értékét növelő rehabilitációját. Az 1997-98-ban készített tervek komplex egységben kezelték a Várat és környezetét, a Bodrog-partot, ötvözve a műemléki, tájépítészeti és idegenforgalmi szempontokat, gondolva a dokumentálható történeti kert(részletek) helyreállítására, nemes burkolóanyagok használatára, a függőkertek, kutak, a gloriett, viridáriumok (épületen belüli díszkertek), a kerti tó és nimfás vízköpő rekonstrukciójára, kerti és utcabútorok telepítésére, de még vízi színház és lovagi torna helyszínek kialakítására is.[7] Mai megvalósításuk azonban a fenntartás-üzemeltetés és a jelenlegi környezet- és örökségvédelmi szempontok miatt már túlhaladott, kivitelezhetetlen.[8]

Ma közpark az 1784-ig a kolerajárványok miatt kialakított egykori temető, majd annak felszámolása után a Kollégium használatába adott (bérelt, ajándékba kapott és megvásárolt), a jó levegőn mozgást, pihenést és oktatást segítő *Iskolakert*, ahová régen a szabadtéri tanórákhoz a sétautak mellé félkörben padsorokat helyeztek ki. Az alábbiakban Egey Antal tanulmányának, – aki évekig küzdött az Iskolakert védetté nyilvánításáért – történeti és növénytani részeit foglaljuk össze.[9] Itt jegyzendő meg, hogy a Történeti kertek adattárában, amely ugyan hivatkozásokat sehol nem közöl, voltaképpen egy az egyben az ő adatait, bemutatását találjuk.

Az Iskolakert eredetileg két fő részből, a Kollégiummal szemközti ó- és az 1866-ban közbirtokosok által adományozott új részből állt. Legnagyobb kiterjedése idején 9, ma 7 hektár. Létesítésének fő kezdeményezője Vay József főgondnok, aki a Főiskola részére bérbe vette a területet 1792 és 1806 között a királyi kamarától, mint korabeli birtokostól. A tulajdonosváltást követően Bretzenheim Ágost herceg harminckét évre ingyen átengedte az akkori területet – már ekkor park és botanikus kert funkcióról volt szó –, de a település a határidő lejárta előtt megváltotta a használati jogot és végleg átadta a Református Kollégiumnak. A 20. században megépült internátusok telkeinek, a vasútállomáshoz vezető kerti főút meghosszabbításához szükséges területnek a megvásárlása több lépésben történt, másrészt a kert északnyugati részéből egy sávot 1931-ben átengedtek a városnak az akkori még rövid Mudrány, ma Táncsics utca meghosszabbításához. Tompa Mihály szobrát ekkor helyezték át mai helyére.

Az Iskolakert számos védett, értékes fafaj, cserje lelőhelye volt, amelyek telepítése több dátumhoz, az 1840-es évekhez és 1876-hoz köthető. Fontos és a helybeliek körében sem ismert adalék, hogy az Iskolakertben már volt a mai fogalmaink szerinti növénykert: Búza János természetrajz tanár létesítette az 1878/79-es tanévben, 504 ágyással, a Tompa szobor mögötti területen. Ez az 1904-es tantervváltásig létezett, akkor díszkertté alakították. A fásítások megkezdése Matolay Viktor és az 1848-as nemzetőrség őrnagyaként ismertté vált Pálkövi Antal tanárok érdeme; az arborétum fejlesztése, a növények táblákkal megjelölése és kert felhasználása a tanításban dr. Karádi György nevéhez fűződik.

Az eredeti állományokat nem kizárólag az évtizedek, a viharok, utóbb a szilfavész, az aszályossá vált nyarak pusztították. A délkeleti részben álltak a védendő, mert különleges és ritka hársak (kislevelű hárs /*Tilia cordata* és ezüsthárs / *Tilia argenta* (és ezeknek Wágner János, a Tanítóképző volt főigazgatója, hársfamonográfus által feljegyzett egyedülálló fajhibridje, a *Tilia argentea x Tilia cordata*, amely egyedül itt fordult elő az országban) többször sínylették meg a nyilvánosan látogatható kertbe évente visszatérő illetéktelen hársfavirág-gyűjtők ágtördelését. Értékes fajnak számítottak a fekete fenyők / *Pinus nigra,* a fekete dió / *Juglans nigra*, a kocsánytalan tölgyek / *Quercus petraea*, a szürke és fehér nyárak /*Populus canescens, Populus alba*, a Táncsics utcai kerítésnél az óriási méretűre terebélyesedett tiszafa / *Taxus baccata.* A két internátus előtt mintegy ötven díszfa és cserje pompázott a cikk írásakor.

Sárospatak 2014-es településrendezési tervében szerepel, hogy a kert természetvédelmi terület. „A kert idős növényállománya a Füvészkert maradványa, illetve a 20. század közepének parképítési emléke. Az első fásításból maradt meg 3 magas kőris (*Fraxinus excelsior*) és 9 hársfa (*Tilia spp.*). Növényállományában exóta fajokat is találunk (pl. kislevelű hársak (*Tilia cordata*), fekete dió (*Juglans nigra*), magas kőris (*Fraxinus excelsior*), tiszafa (*Taxus baccata*), ezüsthárs (*Tilia tomentosa*) -fasor). […] Másik különleges, itt megtalálható hársfa a *Tilia cordata varietas Major*. Mindezeken kívül a magas kőris szomorú változata és egy 100 éves tiszafa is díszlik a kertben.

[…] A tornatér mellett két feketefenyő (*Pinus nigra*) áll, ezek az eredeti telepítéskor kerültek a parkba. Ma az állomány leginkább korai juharfákból (*Acer platanoides*) áll, a kert peremén 60 éves ezüsthársakból (*T. tomentosa*) álló fasor halad körbe. A parkban ma mintegy 50 fa- és cserjefajt találunk, a faállományban dominál a hárs (*Tilia spp.*), vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*), hegyi juhar (Acer pseudoplatanus), előfordul ezüstfenyő (*Picea pungens*), nyírfa (*Betula pendula*), kőris (*Frasinus spp.*), gyertyán (*Carpinus betulus*). Az ezüsthárs- és nagylevelű hárs-fasorok életkora meghaladja a 70 évet”.[10] Az állomány azóta sajnálatosan megritkult.

A közpark a rendszerváltáskor visszakerült a Református Kollégium kezelésébe, de a Tiszáninneni Református Egyházkerület a 2020-ban Remeczki Rita neves tájépítész tervei alapján elvégeztetett kertrendezéssel akkor főleg az épített elemek felújítására (kerítés, sétautak) koncentrált, így azokon felül csak a legszükségesebb kertészeti munkákat, fakivágásokat, fapótlást tudta finanszírozni.[11]

A hosszú időn át elhanyagolt vagy szakszerűtlenül kezelt parkban elterjedt az agresszív korai juhar / *Acer platanoides*, kiszorítva az értékesebb fajokat. Elég végigsétálnunk az Iskolakertben, hogy laikusként is észleljük a kedvezőtlen változásokat. A város korábbi főkertészének, Ágoston Andrásnak az elmondása alapján a kert teljes rehabilitációra szorul, különös tekintettel arra, hogy a város két közparkjának egyike, amelyen keresztül sokan érkeznek a településre, itt szerezve első benyomásaikat. A kert felújítása, beleértve a lombhullató erdőre jellemző aljnövényzet rekonstruálását, visszahozná az eredetileg itt fészkelő énekesmadarakat, zöld küllőket, hasznos légykapókat.[12] Ezt az eredeti bemutató-szemléltető park jelleget felelevenítő, valamint az éghajlatváltozást, a légköri aszályokat és a városi környezetet jól tűrő fajokkal történő felújítás éppen napjainkban veszi kezdetét, amint arról a Kollégiummal szemközti bejáratnál elhelyezett tábla tájékoztat. Az Egyházkerület az Északerdő szakembereit kérte fel a munkálatok elvégzésére, akik már megjelölték a menthetetlen, veszélyessé vált, így kivágásra ítélt egyedeket.[13] Ez sajnos az eredeti állomány java részét, egész fasorokat érinteni fog. Odafigyelésre és időre lesz szükség, mire felcseperednek az új facsemeték, megerősödnek az őshonos, visszatelepített cserjék. Üdvözlendő, hogy a beteg vadgesztenyesor helyére a hajdan itt emblematikus kislevelű hársak fognak visszakerülni, nem mellékesen segítve a szintén veszélyeztetett méheket. Elsősorban az oktatáshoz köthető, pedagógiai értékű lépés, hogy az ültetésbe be kívánják vonni az iskolásokat.

A hajdani *Tanítóképző* eredetileg óriási telekkel rendelkezett, amelynek a régi kaszárnya csak jóval kisebb részét foglalta el, mint a mai Lechner-Warga épület. Az 1895-ös Értesítőben a következő adatokat olvashatjuk: az intézeti kert 19200 m^2, amelyből 6233 m^2 szőlő volt. Érdemes megemlíteni, milyen szőlőfajtákkal foglalkoztak akkoriban: egy parcellán a „hegyaljai szőlőfajták” feliratot olvashatjuk, ezen kívül „csemege” és az egyaránt amerikai alanyfajta Ripária, a direkttermő Jaquez és Herbemont szerepelnek még. 1895-ben járunk: ezek mind a filoxéra elleni küzdelemre utalnak, lévén a parazitáknak ellenálló fajták.[14]

Említi a leírás, hogy akkor huszonöt év szorgos munkájának voltak látható jelei, azaz a kert nem sokkal az első állami tanítóképezdei korszak indulása után, 1870 körül létesülhetett. A város ezen részei erősen mocsaras, feltöltött részek voltak, ezért is van itt szó a talajvíz elvezetéséről, amely a Comenius utca környékén esetenként máig gondot okoz. Ennél is érdekesebb, hogy a telket díszkertre, haszonkertre, szőlőre és faiskolai részre osztották fel és maradt hely a sportpályának, sőt, apró botanikus kertnek is. Az intézménynek volt ezen felül saját kertésze, méhese, továbbá eladásra oltványokat és facsemetéket neveltek, ezzel bevételre téve szert. Az Értesítő részletes rajzot közöl a kertről.[15]

Valamikor az 1930-as évekből származhat az a két vázlatrajz nagyapám hagyatékában, amelyekből kiderül, milyen zöldségeket, fűszernövényeket, virágokat termesztettek itt. Ezeken száznál több ágyást számoltam össze, de ennél jóval nagyobb lehetett a fajtaválaszték, mert bizonyos növényekből jó néhány fajta helyet kapott (lásd paprikák, paradicsomok, saláták, spárgák), és külön parcellákba telepítve ipari növényeket is termesztettek. Ez a beosztás nyilvánvalóan előképe a későbbi gimnáziumi telepítésnek, ahol a kedvezőtlenebb fekvés miatt kellett az elrendezésen és a fajok kiválasztásán módosítani.

Az 1957-ben kiadott 100 éves jubileumi emlékfüzetben szerepel egy rajz a teljes telekről. A balról csapott négyszög alakú terület 153-166,6m x 159m nagyságot tüntet fel; a parcellák beosztása jól látható.[16] A beépítések, a környező utcák szabályozása, a tereprendezés következtében zsugorodó maradék telken még az 1970-es években is működtek üvegházak, a gyakorlati oktatást szolgáló ágyások. Így írt erről Ködöböcz József az intézmény századik jubileumát ünneplő kiadványban: „A sokoldalú nevelőképzés céljait szolgálták azok a gyakorlati tevékenységek is, melyek kezdettől fogva jellemzik a pataki tanítóképzőt. Az iskola növendékei nagy eredményt értek el a méhészetben, a kertészeti-, szőlészeti-, gyümölcs- és üvegházi munkákban, asztalosságban, esztergályosságban, tűzoltásban stb. Ezeket a munkákat nemcsak év közben végezték, hanem az iskola irányításával a tanulók egy része a nyári szünidőben is folytatta."[17]

Legalább 1950-ig az eredeti botanikus kert biztosan megvolt az államosításkor székéből felállt igazgató, dr. Egey Antal szakterületének és érdeklődési körének, valamint Vinnai Bertalan kertész szakértő munkájának lenyomataként. Megjegyzendő, hogy a hagyatékban szerepel egy 1959-es keltezésű tervrajz a biológiai kert újratelepítésére az ő kézírásával,[18] bár akkor már évek óta a Rákóczi Gimnáziumban tanított, illetve további tervrajzok az 1949–1968 közötti időszakból.[19] Ugyanakkor Tuba Zoltán botanikus professzor, volt pataki diák szerint a Képzőben Egey Antal építette ki a botanikus kertet, amely ekkorra már megszűnt.[20]

A Képzőből távozó természettan-vegytan (biológia-kémia) szakos tanár a *Református Gimnázium*ba átmenve 1952-ben ott folytatta, ahol előző munkahelyén abbahagyta. Pontosabban ezen az új helyszínen évek munkájával létesített egy új növénykertet. A kert a gimnázium mögött, a Szemere utcai mai, új teológiai szárny hátánál, a napjainkban meglehetősen elvadult füves-fás területen jött létre. Igen rossz adottságú telken, mivel északi fekvésű, továbbá a Szemere utca házai és a gimnázium magas falai egyaránt beárnyékolják, a hely különösen az iskolaépület második emeletének felhúzása, 1929 után lett sötétebb.

A kert részletes története ma már levéltári forrás; az itt következő adatok a levéltárban őrzött hagyatékból származnak, különös tekintettel Egey Antalnak egy 1977-es visszaemlékező összegzéséből, amelyet – már jó ideje nyugdíjasként – a növénykerttől, egyben az egész iskolától való végleges elköszönésnek is szánt.[21] Ez a kerttörténeti írás kiegészül 98 növénykerti diakép címleírásával és szöveges kísérővel azok magyarázataként. A diaképeket a kert-tanulmány szerzőjének kérésére Sipos István tanár úr, a volt kedves tanítvány, utóbb kolléga és Sebestyén Ágnes sátoraljaújhelyi tanárnő, családunk rokona készítették. Az utolsó képek az 1977. szeptemberi állapotot örökítik meg.

A felvételeket családunk tudomása szerint beadták a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumába, ahol azonban csupán 21 diakép szerepel a katalógusban, mint Egey Antal ajándéka.[22] Lehet, hogy a felvételek nagyobb része a Gyűjtemények más részébe került? Ezt azért nem zárhatjuk ki, mert a Múzeum nyilvántartásában származási évként 1975 szerepel, tehát az 1977-es átadási állapotoknál korábban készülhetett ez a sorozat. Mindenesetre sürgősen sort kellene keríteni a digitalizálásukra, mielőtt az évtizedek teljesen felismerhetetlenné sárgítanák ezeket a pótolhatatlan dokumentumokat. (Ha a többi dia nem kerül elő, az Egey család birtokában lévő, néhány tucat duplumot kell digitalizálni.) A kertben 1977-ben kb. 300 különböző faj élt, a szerző ezért tett javaslatot arra, hogy minden évszakban fényképezzék végig az állományt, mert akkor különböző időszakokban és más-más vegetációs fázisban lévő növényeket lehetett volna megörökíteni. Erre tudomásom szerint nem került sor.

A következőkben nézzük meg, mi olvasható a botanikus kertről a hivatkozott visszaemlékezésben.

A növénykert célja a biológia tantárgy szemléltető-bemutató oktatása volt, amelyet a gyakorlatban, ott helyben megszerezhető praktikus ismeretek egészítettek ki. (Évtizedekkel ezelőtt a növény- és állattan lényegesen nagyobb hányadot képviselt a tananyagban, mint manapság.) Az 1950/51-es tanévben még egyházi tanfelügyelő szorgalmazta gyakorló botanikus kert létesítését, amelynek tervét a következő tanévben a szaktanár el is készítette. A terep rendezése 1951-ben indult, az első telepítések 1952 tavaszán történtek meg. Az évek során a következő élőhelyek és növénytársulások bemutatása valósult meg az ún. biológiai részben: az alföldi homokpuszta növényei, az alföldi szikes puszta növényei, mocsári növények, utóbb kiegészítve a lápi növényekkel, magyar középhegységi sziklai növények, a lombhullató erdők, a tűlevelű erdők fái, cserjéi, aljnövényzete. Ezek bővültek az ipari növények, a gyógynövények, a fűszernövények csoportjával, továbbá zöldségfélékkel, mézelő és dísznövényekkel. A munkálatokban a diákok önkéntesen, lelkesedéssel vettek részt. A kertet szakavatott szemmel nézve megállapítható, hogy rendszertani és társulástani szempontokat érvényesített.[23]

Amikorra az 1961/62-es tanévben bevezették az órarendi 5+1 foglalkozást, a kert már kialakult. Oktatáspolitikai rendeleteket hiába keresnénk erre az újításra vonatkozólag, de Ugrai János neveléstörténész segítő közlése alapján elmondható, hogy az 1960-as évektől lehetőség nyílt efféle, rendszerint egy-egy lelkes tanár kezdeményezése nyomán bevezethető reformokra a helyi tantervekben, ha akadt olyan támogató a háttérben (helyi tanácselnök, KISZ titkár, befolyásos igazgató), aki az ilyesfajta kezdeményezések mögé állt. A kertépítő és zöldség-dísznövény termelő képzés mögött is ezt sejthetjük. A szakma elismerését jelzi, hogy 1962 áprilisában a megyei szakfelügyelő kihelyezett továbbképzésre hozta a biológus kollégákat a növénykertbe. Ennek révén létéről az ország távolabbi vidékein is tudomást szereztek. (Egy ízben az MTI készített fényképeket a helyszínen; ennek nyomát az évszámok, a nevek és a helyszín alapján kutatószolgálatuk nem találta.) Továbbá az angol szakos, de sok más mellett fotószakkört is vezetett Dévai Jenő egész sorozatot készített. Lehetséges, hogy a hagyaték ezen részében található fotónegatívok ezekhez a képekhez tartoznak.

A teljes kert kialakulásával létrejött a három fő alegység, nevezetesen a díszkert, az ún. biológiai kert (azaz botanikus kert) és a gazdasági kert (a haszonnövényekkel). A középső egység bővült a sziki, a réti, a rovarporozta, a széllel terjedő és az ún. önterjesztő növényekkel.

A gazdasági rész foglalta magába a zöldségágyásokat, az ipari növényeket (például tritikálé, cukorrépa, repce, len, kender) és a gyógynövényeket.

A növénytársulások között kis utakat készítettek, a növényeket, igazi füvészkerthez méltón, kis zománctáblákkal jelölték, rajtuk magyar és latin nevük szerepelt. (Ki tudja, melyik szemétdombon végezték ezek a kert megszüntetése után?) A kertben végig öntözőrendszer volt kiépítve, a szerszámok tárolására kis kamra szolgált.

Az 1964/65-ös tanévvel lecsökkent az eddigi óraszám, a már csak heti két órára tervezett gyakorlatok új tantervet igényeltek, amelyeket a következő tanévre dolgozott ki a kert alapítója. Ennek felosztását követve az első osztályban alapvető kertészeti ismeretekkel foglalkoztak, másodikban zöldségtermesztéssel, harmadikban az ipari- és gyógynövényekkel, negyedikben a dísznövényekkel. 1959 és 1971 között Hajdú Andrásnak, a második biológia szakosnak a belépésével újabb tanár segített a kert gondozásában. Tragikus halála után pár évvel, 1973/74-ben a heti óraszámot háromra emelték, elsősorban a kert fejlődésével szaporodó munkák ellátásának biztosítására, amely az évek során mind nagyobb gondot jelentett, különösen az iskolai szünetek idején. Míg kezdetben a kertet egyetlen biológia szakos tanárként az alapító diákjaival gondozta, utóbb hivatalsegédet kellett túlóradíjért bevonni, majd állandó munkást felfogadni.

Az 1-4. osztályban órarendileg beütemezett növénykerti gyakorlati foglalkozás a tanév során összesen 58-99 tanórát jelentett a kisebb, illetve a nagyobb óraszámnak megfelelően. A diákok a tanmenet szerint haladva tanultak a biológiai (szemléltető/bemutató), a gazdasági kertekről (haszonnövények, zöldségek) és a díszkertekről. Ismereteket szereztek a növényekről, a talajokról, a szaporításról, a növényvédelemről, a tárolás fortélyairól, a betakarításról, nem utolsósorban a különféle élőhelyek tulajdonságairól és a növénytársulásokról. Mindezt helyben kipróbálva, megtapasztalva. Nem a duális képzés előzményét látjuk itt, de aki ezekbe az osztályokba járt, egy életre megtanulta a kertészet alapjait.

A növénykertet létrehozója nagy szakértelemmel tervezte meg, a növényeket személyes gyűjtőutakon és szakmai-baráti kapcsolatai segítségével szerezte be, cserélte a budapesti, a debreceni és a gödöllői egyetemi növénykertekkel, valamint szükség szerint folyamatosan pótolta. A környék fő gyűjtőterületei a Bodrog morotvái, a reliktum Long-erdő, a mogyoróstetői forráslápok, a regéci Huták, a Megyer és a Király-hegy, továbbá a Radvány-völgy, Füzér, Kőkapu és Hollóháza voltak. Az akkor még országhatárokkal szabdalt élőhelyeken a gyűjtő gyakran tévedt a határ másik oldalára, de a határőrök jó ismerősként üdvözölték. Előfordult, hogy az erdészet biztosított szekeret számára.

Az idő előrehaladtával a körülmények egyre nehezedtek, a kert fenntartása az iskolának már nem, csak az érte dolgozóknak volt szívügyük. Valószínűsíthető, hogy a tananyag összetételének megváltozásával a növénykerti gyakorlatok iránti lelkesedés lényegesen alábbhagyott. A visszaemlékezésből nem derül ki, mikor szűntek meg végleg ezek az órák. Az alapító mindenesetre megrendült egészsége miatt inkább a túlóráiról mondott le, hogy a kertet gondozni tudja, amely tevékenységét ingyen végezte és amely lényegesen több időt, energiát igényelt, mint néhány plusz óra megtartása. Az 1970-es, 80-as évek véget nem érő épületfelújításai gyakran rongálták meg a kert növényállományát.

A kert minőségének, szakmai színvonalának bemutatásához most csupán egyetlen növény leírását idézem: „Kertünk homoki növényeinek legszerényebb, de legérdekesebb tagja a csikófark (*Ephedra distachya*). 30 cm-es zöld, elágazó szára a zsurlókra emlékeztet. Apró pikkelyszerű levelei csökevényesek. E jelentéktelen külsejű növény fejlődéstörténeti jelentőségű. Virága és szövettani szerkezete szerint átmenet a nyitvatermők és zárvatermők között. Európa déli melegebb tájain honos, hazánkban a Duna-Tisza közén, a Budai hegyekben és Esztergomnál éri el legészakibb elterjedését. Mi Szentendre szigetről telepítettük kertünkbe, több más homokpusztai növénnyel. Az adrenalinhoz hasonló hatású ephedrin tartalmú fontos gyógyszer. Ezelőtt ezért gyűjtötték, de ma már tilos, mivel mint pusztulóban lévő növény nagyon ritka és védelem alatt áll, pl. a Kiskunsági Nemzeti Parkban, a budai Sas-hegy bekerített természetvédelmi területén.”[24]

Az alapító visszaemlékezéseit „sine ira et studio” (harag és elfogultság nélkül) zárta, de tudom, hogy a kert szeme előtt zajlott elhanyagolása, fokozatos romlása öreg napjait megkeserítette. Végleges pusztulását és mai állapotát szerencsére már nem érte meg. Talán legalább az eredeti faállomány egy részének és a virágágyásoknak a visszaállítására egyszer sor kerülhet, kellemesebb, szebb iskolai környezetet teremtve.

Szolgálja ez az írás a régi, nagy pataki tanárnemzedék egyik tagjának az emlékét, szellemi örökségének ébren tartását!

Jegyzetek

1 A kérdéskörrel kapcsolatos adattárak: Történeti kertek adatbázisa: https://tortenetikert.hu/; Történeti kertek adattára: https://www.historicgarden.net/?nyelv=hu
2 Török Péter: A sárospataki vár kertjei. In: Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem. Szerkesztette: Galavics Géza. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Mágus Kiadó, Budapest, 2000. 138. o.; Ambrus Lajos: Nagyasszonykert. = Magyar Nemzet online, 2020. szeptember 8. = https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2020/09/nagyasszonykert
3 Török Péter, i. m. 139–140. o.
4 Uo. 149. o.
5 Tudta-e, hogy ilyenkor, nyár derekán borul virágba a múzeumkert legöregebb fája, a japánakác? = https://rakoczimuzeum.hu/hu/tudta-e/421-tudta-e-hogy-ilyenkor-nyar-derekan-borul-viragba-a-muzeumkert-legoregebb-faja-a-japanakac
6 Baloghné Ormos Ilona: A kerttörténet oktatása és kutatása a Kertészeti Egyetemen és jogelődein. In: Történeti kertek, i. m. 89. o.
7 Török Péter, i. m. 150–152. o.
8 Dr. Tamás Edit igazgató asszony szíves közlése.
9 Egey Antal: Az Iskolakert. In: A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve 1531-1981. Szerkesztette: Dobay Béla. Sárospatak, 1981. 182–185. o.
10 Sárospatak településrendezési terve 2014. = https://archivum.sarospatak.hu/telepules%20rendezesi%20terv/14jun_szerkezeti_terv_leirasa.pdf
11 Bódisz Attila: Megújul a sárospataki Iskolakert. = Boon. Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Hírportál, 2020. február 3. (https://www.boon.hu/helyi-kozelet/2020/02/megujul-a-sarospataki-iskolakert)
12 Egey Antal, i. m.
13 Megújul az Iskolakert. A Tiszáninneni Református Egyházkerület és az ÉSZAKERDŐ Erdőgazdasági Zrt. tájékoztatója, 2025. február 11. = https://fataj.hu/2025/02/megujul-az-iskolakert/
14 A szőlőfajták korabeli leírását lásd: Révai nagy lexikona. 9. kötet, Budapest, 1913. 771. o.; 16. kötet, Budapest, 1924. 281. o.; 17. kötet, Budapest, 1925. 726. o.
15 A sárospataki állami tanítóképezde (XII-ik) értesítője az intézet huszonöt éves múltjáról s 1894/95. tanévi állásáról. A tanári kar közreműködésével összeállította Dezső Lajos tanítóképezdei igazgató. Sárospatak, 1895. 74–76. o.
16 Ködöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története. In: 100 éves a sárospataki tanítóképző. Emlékkönyv. Sárospataki Nevelő 1. sz. Kiadja a Sárospataki Áll. Comenius A. J. Tanítóképző nevelőtestülete. Sárospatak, 1957. 16–17.o.
17 Uo. 21. o.
18 Egey Antal hagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárában, SRKL RBV 4/8. f. mappa
19 SRKL RBV 4/8. g. mappa
20 Tuba Zoltán: Megemlékezés dr. Egey Antalról. = Botanikai Közlemények, 86–87. kötet, 1999–2000. 1–2. füzet, 44. o.
21 Egey Antal: Huszonöt éves az iskolai növénykert, SRKL RBV 4/8. e. mappa
22 Növénykerti diafilm felvételek. 21 db (20 db a növényekről, 1 db a régi sárospataki állomásról). Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, D 1980.2.
23 Tuba Zoltán, i. m. 43. o.
24 SRKL RBV 4/8. e. mappa, 7. o. 30. dia

(Az internetes források utolsó megtekintése egységesen: 2025. április 15.)

LOVAS Anett Csilla

Portré Győri Elekről

„De aki nem alkuszik meg és őszintén fest azt, amit a lelke diktál, annak nehéz a sorsa és bizonytalan a megélhetése is.”[1] Győri Elek, tiszaladányi származású „naiv”, autodidakta festő egész élete összefoglalható ebben az egy mondatban. Nem alkudott meg, saját útját járta, és hajlandó volt komoly árat fizetni az autonómiájáért: küzdelmes életéről elsősorban nem a paraszti élet derűjét olykor idealizált módon közvetítő festményei, hanem önéletrajza tanúskodik. Jelen portré egyben előtanulmány a várhatóan 2025 második felében publikálandó önéletrajzhoz, amelyből kiderül, hogy Győri Elek festőként és történetmesélőként egyaránt tehetséges volt.

Győri Elek édesapja, Ferenc kétszer nősült. Első, Lakatos Ilonával kötött házasságából három gyermek született, a feleség azonban az esküvő után három évvel elhunyt. Az özvegyen maradt kovácsmester hamarosan újraházasodik, Pandúr Csikós András lányát, Csikós Juliannát veszi el, aki öt gyermeket szült, közülük Elek a legfiatalabb.[2] A művész születési körülményeit vizsgálva máris ellentmondásba ütközünk. Míg életrajzában, illetve az állami születési anyakönyvben Csikós Julianna neve szerepel édesanyjaként, addig a keresztelési, majd a konfirmációi anyakönyvben Kocsis Julianna az édesanya neve. Emiatt a művésszel kapcsolatos irodalomban hol a Kocsis, hol a Csikós név használatos.[3] Fontosnak tartjuk ezt a dilemmát itt feloldani. A tiszaladányi református anyakönyvek szerint Győri Elek édestestvérei édesanyját Csikós Juliannának hívták; maga is ezen a néven hivatkozik édesanyjára, és az állami anyakönyv ezt erősíti meg. Az egyházi adminisztrációba azért kerülhetett bele ez a tévedés, mert Győri Elek édesanyja nem tiszaladányi származású, a lelkész pedig hallomás alapján jegyezte be a nevet, lévén a Kocsis név a Csikós anagrammája, így könnyű felcserélni a betűket egymással. Mivel a konfirmációi anyakönyvet a keresztelési anyakönyv adataira támaszkodva tölti ki a lelkipásztor, ezért szerepelhet ott is – tévesen – a Kocsis Julianna név.

Csikós Julianna és Győri Ferenc legkisebb fia Tiszaladányban töltötte gyermekkorát. Életrajzában gyakran felidézi, hogy „a rossz pára Győri Elekként” hivatkoztak rá a felnőttek, mert rengeteg csínytevést talált ki és vitt végbe cimboráival. 1916-ban fejezte be a négy elemit, édesapja egy évvel később hunyt el. 1922-ben elhatározza, hogy kitanulja édesapja mesterségét, és beáll kovácsinasnak. Az év tavaszán Tokajban tölt egy hetet, de az ottani kováccsal nem tud együtt dolgozni, így hazamegy,

és csak 1922 novemberében kezdi újra az inasságot, ezúttal Tiszatardoson, a Reviczky-uradalom gépészkovácsánál. Becsülettel kitölti a három esztendőt, majd – édesanyja 1926-os halála után – Hernádnémetiben, Gesztelyen, Tiszalökön dolgozik hosszabb-rövidebb ideig.

Az 1929-es év fordulópont számára. Ekkor kerül Debrecenbe, ahol szintén kovácslegényként áll munkába, de szabadidejében egyre többet foglalkozik alkotással: „a művészet mind jobban felülkerekedett bennem. Eddig se hagytam abba soha, mert azért, ha volt egy kis időm, mindig rajzolgattam."[4] Itt találkozik Káplár Miklós festményeivel. A hajdúböszörményi származású festő pásztorként dolgozott, autodidaktaként kezdett festeni, később többek közt Rippl-Rónai József tanítványa és munkatársa lett.[5] „Így tudtam meg, hogy Káplár is gulyásbojtár volt a Hortobágyon, és hogyan lett festőművész. Ennek hallatára ki is tört belőlem a fájdalom mindjárt, hogy hát mindenkiből lehet az, amire születik, csak belőlem nem."[6] A Káplár-művekkel való találkozás arra indítja, hogy rajzórákat vegyen Pálnagy Zsigmond debreceni festőművésznél (akire az önéletrajzban Nagy Pál Zsigmondként hivatkozik). 1930 őszén visszatér Tiszaladányba, innen indul hamarosan Budapestre, kifejezetten azzal a céllal, hogy „felfedezzék". Itt további gyötrelmes évek következnek: az első telet egy bútorszállító kocsiban tölti, ahol saját hajával készült ecsettel festi képeit. Később a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója, Győrffy István ajánlására beköltözhet egy olcsó szuterénlakásba, hozzá hasonló kispénzű művészek szomszédságába; Győrffyvel egy pártfogója, Kovács János főorvos révén ismerkedik meg. Bár fedél már van a feje fölött, de továbbra sem tud megélni a művészetéből; rosszul fizető alkalmi munkákból próbálja fenntartani magát.

1934 májusában a Képírók Kiállításán mutatkozott be két festményével, amelyek már ekkor figyelmet keltettek. Az igazi, bár tartósnak nem bizonyuló elismerést a Bálint Jenő szervezte Magyar őstehetségek kiállítása hozta meg számára 34 augusztusában, ahol alkotásai kiemelkedő sikert arattak. Ez a tárlat különösen fontos mérföldkőnek számított, hiszen a „naiv festők" számára teremtett bemutatkozási lehetőséget, akik nem részesültek formális művészeti képzésben. Kusnyír Krisztina szerint a képzettség nélküli művészek ideológiai alapú értékelése volt jellemző ebben az időszakban. „A két világháború között Magyarországon a nemzetállami önállósodást és a magyar nemzeti karaktert hangsúlyozó ideológia vált népszerűvé, amely bekebelezte azokat az alkotókat, akiket a sajtó őstehetségnek, az 1960-as évektől a szakirodalom utólag naiv művésznek, újabban autodidakta művésznek nevez. A nem hivatásos művészek helytelen megnevezése és besorolása az intézményesült képzőművészet és népművészet körébe számos félreértéshez vezetett, ami nemcsak vélemények ütközését generálta a sajtóban, hanem az érintettek életére közvetlenül hatást gyakorolt."[7] Győri Elekre sem volt hosszú távon jó hatással a Bálint Jenőtől kapott őstehetség-bélyeg, de már a kiállítás alatt több alkalommal összetűzésbe került Bálinttal, aki elsősorban pénzkereseti lehetőséget látott a fiatal alkotók munkáiban. Vitányi Iván így fogalmaz minderről: „Az a propaganda, amit egy időben körülöttük csaptak, nekik ártott a legtöbbet. Maga az őstehetség szó is példázza ezt. Győri Elek keserűen panaszolta, hogy olyannak akarták beállítani, mint valami barlanglakó ősembert, »mecénásuk« [Bálint Jenő – L. A. Cs.] gondosan ápolta ápolatlanságukat. A rosszízű hírverés sokszor elfordította tőlük azokat is, akikhez mozgalmuk voltaképpen tartozott."[8] Győri Elek részben ezért döntött úgy 1940-ben, hogy beiratkozik a Képzőművészeti Főiskolára. Az őstehetség kifejezés ugyanis az évek során egyre inkább gúnyos, lekicsinylő felhangot kapott, amit sértőnek érzett, és a korábbi vásárlóközönség is elfordult tőlük. Így a festő anyagi helyzete ismét instabillá vált, amin nem segített konok természete sem. Bartos Tibor írja róla: „Amilyen szókimondó parasztember, gyakran eljár a szája amúgy is, s elszólásai még nyomorúságán felül is bajt hoznak rá. Majd három éven keresztül a Képzőművészek Országos Szövetségétől húzott könyöradományokból teng, havi húsz pengőkből…"[9] Összehasonlításképp: egy középiskolai tanár ugyanebben a korszakban hozzávetőleg 300-550 pengőt keresett, és ez sem számított kiemelkedő jövedelemnek.[10]

Bár a főiskolai évek alatt sokat fejlődött, végül nem fejezte be tanulmányait: 1944 tavaszán otthagyta az intézményt, mielőtt diplomát szerzett volna. Ebben az időszakban egyre szorosabb kapcsolatba került a népi írók mozgalmával, amely a parasztság kulturális és társadalmi felemelkedését célozta. Olyan neves írókkal barátkozott össze, mint Darvas József, Veres Péter és Somogyi Imre. Hajdani barátai azonban az ötvenes években elfeledték, és sem a Népművészeti Intézet, sem a Népművelési Minisztérium nem támogatta a festő további pályáját. Bartos Tibor visszaemlékezése szerint „[h]a Elek barátunk is afféle »szecskántelelt pesti ember«, talán végighajszolta volna jussát az összes elképzelhető hivatalokon. Az lévén azonban, aki volt, a nyári munkákra, no meg a disznótorokra hazajárt a falujába és élt, ahogy tudott. […] Egy-egy képéért etették, itatták ilyenkor és éppen ez a rendszertelen evés-ivás tette tönkre az egészségét. Aztán a nyakába vette az országot, mert ízes történeteiért minden vidéken kedvelték. Gyakran telelt meg Sárospatakon, Újszászy professzoréknál, akik legjelentősebb támogatói voltak a sok nélkülözésbe immár belebetegedett öregedő művésznek."[11]

A rendszeres pataki vendégeskedés mellett sok időt töltött Ladányban Cseréséknél, nagynénjénél és nagybátyjánál. Származási családjával ellentmondásos volt a kapcsolata, saját családot pedig nem alapított, noha a nőkhöz való viszonya visszatérő és meghatározó gondolatként volt jelen életében az önéletrajz szerint. Alacsony termete miatt gyakran érezte magát hátrányban, különösen, mivel általában nála magasabb nők tetszettek neki. Emellett anyagi helyzete sem volt stabil, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy végül nem nősült meg.

Győri Elek hosszú betegeskedés után a tiszalöki patikában hunyt el 1957. december 23-án, tragikus hirtelenséggel. Szabó Zoltán, Győri unokaöccse, illetve Szentimrei Péter visszaemlékezése szerint néhány nap múlva eltemették, ugyanolyan padlanos[12] sírban, mint amilyenről maga Győri Elek beszámol édesapja temetésére emlékezve.[13] Mivel Tiszaladányban a régi temetőt felszámolták, ezért nem tudjuk pontosan, hol nyugszanak földi maradványai; az új temetőben kopjafa (?) őrzi emlékét. A faluház az ő nevét viseli, előtte Makoldi Sándor Győri Elekről készített bronz mellszobra áll.

„Annyi élményem van csak a gyerekkori időkből, hogy akár 50 évig is tudnék festeni ezekből az élményekből”[14] – vallotta a festő, élményanyagát pedig nemcsak a vásznon, hanem írásban és szóban is továbbadta. A tiszaladányi emlékezet, valamint az őt a pataki kollégiumból ismerők nem csupán festőként, hanem a saját és szülőfaluja életéből vett szórakoztató történetek mesélőjeként is számon tartják – mindamellett, ahogy Győri is többször emlegeti, Ladányban nagy megbecsülése nem volt; nem kedvelték, mert „nem dolgozott, abból élt, amit az esze meg a keze meg tudott teremteni.”[15] Győri Elek saját bevallása szerint két-három éves korától emlékszik sok mindenre,[16] s ezeket az emlékeket, anekdotákat szívesen előadta. Bár hagyományos értelemben véve nem mesemondó, mégis részben érvényesek rá Keszeg Vilmos megállapításai a mesemondói szerepről, különösen a következők: „A mesemondó tudása (repertoárja) és képessége (előadásmód, stílus) olyan tőke, amelyet a környezet szimbolikus vagy anyagi elismeréssel honorál. Közössége speciális tudása, tehetsége és szolgáltatása miatt értékeli, tiszteli, megkülönböztetett figyelemben részesíti és formalizált kapcsolatot tart fenn vele. … Mint mesemondót hívják meg bizonyos eseményekre, a váratlanul szerveződő alkalmi eseményekben pedig felruházzák a beszélgetés irányításának privilégiumával.”[17] A szemtanúk visszaemlékezései, illetve az önéletrajz tanúsága alapján Győri sokrétű, gazdag történetmesélői repertoárral rendelkezett. Miként arról Leichter Lilla tudósít, történetei variálódtak és a helyi folklór részeivé váltak. Az egyik történet, amelyet az adatgyűjtés során meghallgattunk Sajtos Lászlótól, „arról szól, hogy Győri Elek ételt (jellemzően valamilyen pékárut) és italt (teát vagy kávét) fest, és ezzel akar jóllakni ő maga vagy így vendégeli meg valamelyik ismerősét. Gyakorlatilag ahány adatközlő, annyiféleképpen hangzott el, de a felsorolt elemek és a történet váza majdnem minden esetben megegyezik.”[18] Környezete több alkalommal és módon honorálta mesélőkedvét: azt írja, a Gundelben gyakran szórakoztatta a dolgozókat, ilyenkor „mindig hoztak jó vacsorát, s mellé még bort vagy sört is raktak.”[19] A pataki kollégiumban először történetmesélőként mutatkozik be: első látogatásakor, 1934-ben másfél óráig beszél életéről, szavait nagy lelkesedés fogadja, valószínűleg nemcsak a beszéd tartalma, hanem előadásmódja miatt is. Előadói stílusáról az őt ismerők élénk emlékeket őriznek, minden adatközlőnk jó szívvel mesélt „Elek bátyánk” anekdotázó hajlamáról, humoráról. Vitányi Iván „rendkívüli temperamentumát” emelte ki. „Őbenne semmi nem volt a városi ember »elidegenedettségéből«. Minden szót, amit kimondott, teljes meggyőződésével mondta, az »itt állok, másként nem tehetek« hitével, sőt azzal a záradékkal, hogy »akkor is megmondom, ha agyonvágnak érte«. Szerette a véleményét kimondani, és nem nagyon fontolta meg a körülményeket. Hozzá kell azonban tennem, ez nem jelenti azt, hogy a véleményét ne fontolta volna meg. Nagyon is megfontolta, és nem változtatgatta. Folyton járt az agya, mindig minden élményt fel kívánt dolgozni.”[20] A tapasztalatok feldolgozásának többféle módjával kísérletezett tehát: a festmények mellett az élőszavas történetmesélés és az írásbeli megformálás is a feldolgozást segíthette. Az önéletrajz közreadásával célunk az is, hogy bemutassuk, Győri nemcsak képeit, de szövegeit is tudatosan komponálta, az apró részletekből összefüggő képi vagy szöveges elbeszélést létrehozva. Másképpen fogalmazva: „Győri Elek epikus volt, aki elbeszélésben és ábrázolásban örökítette meg történeteit. A kettő együtt alkot egészet, a kettő csak együtt érthető meg.”[21] Balassa Iván meglátása nyomán Győri önéletrajza úgy is olvasható, mint amely hozzájárulhat a művész pályájának teljesebb, összetettebb megértéséhez.

Az önéletrajz megírásának ötlete feltehetően a sárospataki kollégiumból ered. A kollégiummal 1934 őszén ismerkedik meg a festő. Többéves budapesti tartózkodás után, már némi hírnevet szerzett művészként látogat haza Tiszaladányba ebben az évben, s nagyjából három hónapot tölt „itthon”, ebből hozzávetőleg egy hónapig a pataki kollégium vendége. Az akkori tanárok hívták meg Győri Eleket, kifejezetten azért, hogy előadást tartson a tanárok és diákok számára küzdelmes életéről. Viharos sikert arató bemutatkozása után több képet készít a kollégiumról és a városról. Ezt követően szinte minden évben visszalátogat Patakra. Ifjabb Újszászy Kálmán elbeszéléséből kiderül, hogy a kollégium kifejezetten nyitott intézmény volt ebben az időben: Győrin kívül más hányatott sorsú művészeket is szívesen vendégül láttak a tanárok és diákok akár egy-egy estére, akár hosszabb időre. Győri Elek különösen Újszászy Kálmán professzorral, későbbi gyűjteményi igazgatóval és feleségével, Deák Ilonával köt szorosabb barátságot, és ifj. Újszászy Kálmán visszaemlékezései nyomán valószínűsíthető, hogy a professzor, illetve kollégái biztatták Győri Eleket életrajza megírására.

Már a művész életében történtek kísérletek az életrajz közreadására. Győri Elek Újszászy Kálmánnal való levelezéséből kiderül, hogy „élete regényét” 1949 folyamán szerette volna befejezni, s abból szeretett volna küldeni egy példányt a pataki kollégiumnak, illetve a Néprajzi Múzeumnak, későbbi kiadásra. A kéziratot a levelezés szerint Sinkó Ferenc, a festő barátja gépelte vagy gépeltette volna le, ez feltételezhetően nem valósult meg, így Szentimrei Mihály, akkori kollégiumi szenior, későbbi taktabáji lelkész, gyűjteményi igazgató kezd foglalkozni a szöveggel. A közös munkára így emlékezik Benke György lelkipásztor, későbbi gyűjteményi igazgató: „Gimnazistaként a teológiai internátusban laktam. A 40-es évek második felében egyik este lefekvéshez készülve felfigyeltünk arra, hogy valaki kiabál, és méghozzá olyan vaskos szavak és kifejezések is elhangzanak, amikhez az akkori diákfülünk és az internátus falai nem voltak hozzászokva. Ugyan mi is lehet ez, ki is lehet ez? És hallottuk: Győri Elek diktálja önéletrajzát a szenior szobájában. »Az más« – nyugodtunk meg. – »Győri Eleknek szabad.«”[22] A 40-es évek második fele leghamarabb az 1949-es évet jelentheti, mert Szentimrei Mihály 1949 és 1951 között volt szenior a kollégiumban.[23] Innentől kezdve Győri és Szentimrei közösen dolgoznak tovább az élettörténet lejegyzésén, egészen 1954-ig.

A kéziratról „pletykák, szállongó hírek”[24] terjedtek évtizedekig. Bényei József felidézi, hogy néhány gépelt, stencilezett változata járt kézről kézre, ezt adatközlőink megerősítették. Egy másik, Bényei által is említett vélekedés szerint a kéziratot Szentimrei Mihály „cenzúrázta”, a trágár vagy pikáns részleteket kihúzta belőle. Kutatásunk ez utóbbi álláspontot csak részben igazolta. Szentimrei biztos kézzel stili-

zálta és szerkesztette a szöveget, de nem csonkította meg azt jelentősen, sőt számos alkalommal a gépelt szöveg bővebb, részletezőbb, mint a kézirat. Ennek okára Moldován Domokos és Benke György levelezése,[25] illetve Szentimrei Péter (Szentimrei Mihály legidősebb fia) szóbeli elbeszélése világított rá: Győri Elek a szeniori szoba után a taktabáji parókián is többször meglátogatta az akkor már lelkipásztorként szolgáló Szentimreit, és nem pusztán diktálta, hanem kiegészítette a kéziratot további adatokkal.

A művész halála után többeket foglalkoztatott a kézirat és/vagy a gépelt anyag további sorsa. Az Európa Könyvkiadó számára Bartos Tibor írt lektori jelentést 1958. január 15-ei keltezéssel – a szöveg tehát néhány héttel Győri Elek halála után keletkezett. Bartos a művész alakjának „napfényre hozását", vagyis az önéletírás teljességre törekvő közreadását tervezte. Jelentésében kiemeli, hogy Győri „ragyogó elbeszélő. Éppúgy, mint élő szavában is volt. (…) Nyelvi kincseiből egy iró egész életében bányászhat"[26] – mindez indokolttá teszi az életrajz kiadását Bartos szerint. A kutatás jelenlegi fázisában még nem tudjuk, miért nem valósult meg a szövegkiadás ekkor, de a következő évtizedben Balassa Iván és Újszászy Kálmán a Bartoséhoz hasonló lelkesedéssel tervezték egy emlékkötet megjelentetését. A művész halálának 10. évfordulójára kiadni szándékozott könyv szemelvényeket közölt volna az önéletrajzból, illetve egyéb szöveges emlékeket és addig ismeretlen képek reprodukcióit is közreadta volna. A két szerkesztő 1967-ben készített feljegyzést a könyv tervéről, amelyben azt írják: „a szerzők, mint Győri Elek barátai kötelességüknek érzik, hogy a sok vele való beszélgetésből leszűrhető tanuságokat [sic!], a birtokukban levő magnetofon anyagot, sok száz oldalas visszaemlékezésének legfontosabb tanulságait, szétszóródott képeinek összefogó ismertetését nyujtsák."[27] Feltehetően ez *A tiszaladányi lakodalom* munkacímű kötet lett volna, amellyel kapcsolatban Balassa Iván a következőképpen emlékszik vissza: „Szinte kötelesség-mulasztásként terhel az, hogy közösen tervezett könyvünk, *A tiszaladányi lakodalom* sohasem készült el, és nem jelenhetett meg. Ez helyszíni gyűjtésből, Győri Elek feljegyzéseiből, rajzaival és festményeivel illusztrálva került volna a nagyközönség elé. A kiadásra a Corvina, esetleg több nyelven is vállalkozott, így aztán hozzáfogtunk az elkészítéshez. Részben a rajzokat is átnéztük, sőt már arról is szó esett, hogy a tiszaladányi gyűjtést elkezdjük. De jött a sok elfoglaltság, így Kálmán részéről a mindennapi munka mellett a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoksága, a református gyűjtemények országos főfelügyelete, és még sok minden más, és sajnos a kitűnő terv nem valósult meg."[28] Balassa ugyanebben az írásában jelzi, hogy az önéletrajzot, amely „lenyűgöző olvasmány"[29], szerették volna teljességében kiadni, azonban „a megvalósulás ma is várat magára."[30] Az önéletrajz kéziratos és Szentimrei Mihály által gépelt változatai a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben találhatóak, s reményeink szerint legkésőbb 2025 őszén könyv formában elérhetővé tesszük.

„»Bujdosó volt szegény egész életében!« Egy falujabeli öregasszony jellemezte így, amikor a művész a ravatalon feküdt, s ezzel nem csak az otthontalanságát akarta kifejezni! A »bujdosó« tragikus ember és sohasem bohém. Győri Elek is gyötrődve

»bujdosott«. Maga az életforma is gyötörte, de gyötrődését az elviselhetetlenségig fokozta a tipikus bujdosó sors, a szánakozás, az értetlenség, s végül az elfelejtődés, a magáramaradottság. Langyos közöny sohasem vette körül, de az »elveszett ember« feletti sajnálkozást annál többször érezte és ez megkeseredetté, sőt, dühödtté tette. Ellenséggé azonban soha. Józan kritikája sohasem hagyta el. Nem a beérkezettek művészetét bírálta, vagy sikerét irigyelte, hanem annak a szélesebb távlatnak a hiánya fájt neki művészeknél, kritikusoknál és művészetpolitikusoknál, amelyben az ő munkássága is helyet találhatott volna. Hogy ilyen sors mellett is alkotó művész maradhatott Győri Elek, azt annak köszönhette, hogy egy képzeleti világgal, álomnak és valóságnak ötvözetével tudta ellensúlyozni életét és környezetét."[31] Barátja, Újszászy Kálmán emlékezett meg Győri Elekről a fenti szavakkal. Reményeink szerint önéletrajzának teljességre törekvő kiadása hozzájárul ahhoz, hogy munkássága nagyobb figyelmet kapjon, és megtalálja a helyét a 20. századi magyar képzőművészet jeles alakjai között, illetve a század első felének sajátos hangú, humoros, de olykor metszően kritikus krónikásaként is.

Jegyzetek

1 Győri Elek: Önéletrajz. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (a továbbiakban: SRKTGY) Fsz. Kt. 217., 223.
2 Uo. 10–15. .
3 Leichter Lilla, „…Aki igazi művész, átlagember nem lehet." – Győri Elek, a naiv művész és lehetséges interpretációi. In: Deáky Zita – Molnár Melinda – Kassai Zsuzsanna (szerk.): A Faluszeminárium c. kurzus hallgatói és oktatói kutatómunkájának előtanulmányai. Acta regionis rurum 6. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2012, 126. o.
4 Győri Elek, i. m. 121. o.
5 Káplár Miklós. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon, I. kötet A–K. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 854. o.
6 Győri Elek, i. m. 126. o.
7 Kusnyír Krisztina: „Se kovács-legény nem voltam, se mint művész nem számítottam…" Győri Elek (1905–1957) naiv festő alkotáshoz fűződő viszonya = Sárospataki Füzetek, 26. évf. 2022. 4. szám, 71. o.
8 Vitányi Iván: Győri Elek és a naiv festészet = Zempléni Múzsa, I. évf. 2001. 2. szám, 12. o.
9 Bartos Tibor: Győri Elek emlékezései. SRKTGY Analekta 3377. 3. o.
10 Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarorszag társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 282. o.
11 Bartos Tibor, i. m. 5. o.
12 sírgödör oldalába alul ásott üreg a koporsó számára
13 Győri Elek, i. m. 115. o.
14 Uo. 307. o.
15 Sajtos László szóbeli közlése.
16 Győri Elek, i. m. 16. o.
17 Keszeg Vilmos: A történetmondás antropológiája. BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár, 2011. 98. o.
18 Leichter Lilla, i. m. 130. o.
19 Győri Elek, i. m. 153. o.
20 Vitányi Iván, i. m. 8. o.

21 Balassa Iván: Győri Elek. In: Győri Elek emlékkiállítása. Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiállítása a Vajdahunyad Várban, 1970. X. 13. – XI. 15. Miskolc, 1970, 10. o.
22 Benke György: Győri Elek emlékezete születésének századik évfordulóján. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom 15. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2005. 446. o.
23 https://srta.hu/szentimrei-mihaly/ Letöltés dátuma: 2025. 04. 25.
24 Bényei József: Győri Elek világa. Magyar Naiv Művészek Múzeuma, Kecskemét, 2002. 9. o.
25 Moldován Domokos: Magyar naiv művészek nyomában. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 180. o.
26 Bartos Tibor, i. m. 6. o.
27 Balassa Iván – Újszászy Kálmán: Győri Elek. SRKTGY Analekta 3376. 1. o.
28 Balassa Iván: Emlékeim Újszászy Kálmánról. In: Balassa Iván – Kováts Dániel – Szentimrei Mihály (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom 8. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1996. 566. o.
29 Uo.
30 Uo.
31 Újszászy Kálmán: Győri Elek = Borsodi Szemle, VI. évf. 1962. 2. szám, 84. o.

Gazdasági udvar, é.n.

Dunaszekcsői népviselet, 1945.

Plakátőrület a nyilas világból, 1944.

Parasztudvar, 1949.

Tokaji kanyar, 1956.

Kaszáló, é. n.

Pataki öregház, 1949.

Menyasszonyöltöztetés, 1957.

Menekülés az árvízből, 1945.

Szalmahordás, 1955.

Menyasszony-kikérés, 1957.

cím nélkül, 1951.

Hívogatás, 1953.

Tiszalöki-tardosi rév, 1943.

Leánykérés, 1953.

cím nélkül, 1945.

cím nélkül, 1947.

cím nélkül, 1954.

Sírásás Tiszaladányban, é. n.

Bodrogpart, 1954.

TOPOLÁNSZKY Tamás

Hetvenöt éves a Magyar Táncművészeti Egyetem

1950-ben két francia hegymászó elsőként éri el az Annapurna 8092 méter magas csúcsát: ez az első a nyolcezer méternél magasabb hegycsúcsok közül, amelyet ember valaha meghódított. Teljesítményük csodálatra méltó, és ugye tudjuk, hogy az ő hazájukhoz kötődik a balett nyelve is. De nem ezért említettem őket. A derék franciák nem is sejtették, hogy miközben ők a hó és jég birodalmával dacolnak, 6000 kilométerrel nyugatabbra, Budapesten éppen létrejön az Állami Balett Intézet, amelynek jogutódja a mai Magyar Táncművészeti Egyetem.

Ünnepelt intézményünk állandó fejlődése azóta is töretlen minden téren, akár elhelyezését, mára már párját ritkító campusunkat, akár a szélesedő oktatási palettát, akár képzéseink akkreditációját, a nemzetközi térhódítást vagy éppen a nálunk tanulók szélesedő földrajzi és életkori spektrumát tekintjük. A táncpedagógus-képzésre különösen jellemző, hogy hallgatóink mára a legkülönbözőbb korosztályokat képviselik, ami a nemzedékek közötti párbeszéd és eszmecsere révén önmagában is izgalmas szellemi műhellyé varázsol egy-egy évfolyamot.

A Magyar Táncművészeti Egyetem ezen felül a nemzeti kultúra és identitástudat megőrzésében is jelentős szerepet tölt be Kárpát-medence-szerte, valamint a diaszpórában, szórványban élő magyar közösségek életében a magyar tánckultúra oktatásával.

Mitől jó nálunk tanulni? A magas színvonalú oktatáson kívül az Egyetem fő erénye az elmúlt 75 esztendőben a szinte családias biztonság, amely előkészítős, kiskorú és felnőtt hallgatóinkat egyaránt körülveszi. Tudjuk, hogy a gyermekek akkor érzik magukat biztonságban, ha a szülő, illetve a hozzájuk közel álló felnőtt, például a mester, az oktató tiszta és világos képpel rendelkezik a világról és arról, hogyan kell az embernek abban élnie, helytállnia, viselkednie, alkotnia, emellett nyitott a tanítványok véleményére és problémáira. Az Egyetem napirendje, a mindennapok ismétlődő ritmusa a stabilitást, a kiszámíthatóságot jelentik az élet sodrában, és növelik a fiatalok biztonságérzetét. Ennek legékesebb bizonyítéka talán az, hogy egykori végzőseink gyermekeit, sőt unokáit gyakran látjuk viszont hallgatóink között. Bízunk benne, hogy Egyetemünk hamarosan felsőoktatási kollégiumi helyekkel bővülhet, ami tovább növelné vonzerőnket.

Vajon melyek lesznek a következő 75 év kihívásai? Naponta keressük a kérdésre a választ. Ahhoz, hogy jövőképet vázolhassunk fel, elengedhetetlen a múlt ismerete

és a jelenben való tevékeny lét. Vajon úgy változik majd a táncművészet megítélése, mint a klímakérdés? Vagy úgy, mint a „vaj vagy margarin" dilemma?

Tudjuk, hogy történelmünk során érkeztek és tűntek le rendszerek, köztük olyan is, amelyben a mozgásművészetet betiltották. Ugyanez a rendszer jegyezte a klasszikus balett és a színpadi néptáncművészet egyik virágkorát Magyarországon. Hogyan törjünk pálcát?

Nekünk minden körülmények között bíznunk, hinnünk és tennünk kell a táncművészetért, piacképes tudással felvértezve hallgatóinkat. Arra kell törekednünk, hogy a tánctudományok kivívják és fenntartsák méltó helyüket a művészettudományok akadémiai polcán, hasonlóan az irodalomhoz, a zene-, a képző- és a színművészethez. Ezért szorgalmazzuk doktori iskolánk létrehozását.

Melyikünknek tették fel már azt a kérdést, hogy mivel foglalkozunk, majd, amikor válaszunk elhangzott, hogy „táncművész vagyok", hányszor kérdeztek vissza, hogy „jó, jó, de mit dolgozol?"

Ilyesfajta kihívásokkal már az ókori Hellászban is küzdöttek. Idézném Lukiánosz dialógus-formába öntött gondolatait: „Miután te, Kratón, nyilván alapos felkészültséggel dolgoztad ki súlyos vádbeszédedet, hogy támadd a táncot s magát a táncművészetet is, sőt minket is, akik ilyen látványosságban kedvünket leljük, mintha valami haszontalan tevékenységnek tulajdonítanánk komoly jelentőséget, vedd hát tudomásul, hogy milyen messze jársz az igazságtól, és magadról megfeledkezve az élet legszebb dolgai ellen emelsz kifogást!"

2000 éves dilemmák ezek. 75 év viszont az ember perspektívájából egy élet hossza - kiváltképp, ha a várható élettartamra vonatkozó statisztikai adatokra gondolunk.

A tánc a pillanat művészete. 75 esztendőbe vajon hány milliárd pillanat fért bele? A jövőt építő pillanatok száma végtelenbe vesző lehet.

Mai, materiális világunkban a táncművészet az elvont gondolkodás egyik bástyája. Az elvont gondolkodásra való képesség *előfeltétele* a szimbólumok megértésének és a szellemi fejlődésnek. Márpedig a művészi tánc természeténél fogva elvont, azaz absztrakt. Gondoljuk csak el: az elvonatkoztatni képtelen egyén kénytelen materiális tapasztalataira szorítkozni, így igényeit is csupán ezen a szinten törekszik majd kielégíteni. Értékrendje tehát kizárólag a közvetlenül elfogyasztható, anyagi természetű javakat ismeri és preferálja. Márpedig, ha ez válik uralkodóvá egy társadalomban, kinek készülnek majd a csodálatos regények, versek, festmények, szobrok, szimfóniák, himnuszok és lélekemelő koreográfiák? Készülnek-e egyáltalán?

A magam részéről nem ismerek nemesebb eszközt a test nevelésére és a lélek párhuzamos gazdagítására a táncnál.

Kevés felemelőbb élmény létezik annál, mint mesterként visszatérni az alma materbe, és megélni tanítványaink sikereit.

A siker titka a kölcsönös tisztelet, odafigyelés és alázat oktatók és hallgatók egymás közötti viszonyában. Ez Egyetemünk jövőjének kulcsa.

(Elhangzott a Magyar Táncművészeti Egyetemen, a „Lépésről lépésre – 75 év a táncművészet és táncpedagógia útján" című intézménytörténeti konferencián, 2025. április 11-én.)

HÖRCSIK Richárd

Harminc éves a Zempléni Településszövetség – a kezdetek

Mint Zemplénnek immáron harminc éve országgyűlési képviselője, sok szeretettel köszöntöm Önöket a Zempléni Településszövetség 30. születésnapi ünnepségén. (Mondhatni egyidősek vagyunk). Megtisztelő, hogy elsőként köszönthetem a mai ünnepségünkön a Szövetség jelen lévő tagjait. Az Országgyűlésben az elmúlt három évtized során Zemplént képviselve, szinte mindig természetes partnerként tekintettem – egy rövid 2002-es intermezzót leszámítva – a ZTSZ-re.[1] Hiszen közös volt a célunk: Zemplén fejlesztése és fejlődése. Sokszor egymást erősítve sikerült közösen fellépni az ország nyilvánossága előtt a zempléni polgárok érdekében.

A gyökerek

A Szövetség létrejöttének előzményei a rendszerváltoztatás idejére nyúlnak vissza. „A ZTSZ nevének megfelelően a zempléni emberek kezdeményezésére, mintegy az összefogás iránti igény megnyilvánulásaként jött létre a rendszerváltás útkereső napjaiban. Az állami paternalizmus megszűnése természetes módon kiváltotta az összefogás igényét" – fogalmazott 1995-ben Májer József, a szövetség első elnöke.[2] Hiszen ekkorra – a rendszerváltoztatás hajnalán – már egyre szembeötlőbb lett a zempléni térség lemaradása a nagy megyében, látva a nagy ipari városok és a centrumok (Miskolc, Ózd, Kazincbarcika Leninváros) fejlődését, beleértve a lakosságuk gyarapodását is (a zempléni térség kárára). „Mi, zempléniek, súlyos történelmi örökséggel léptünk a demokratikus világba" – folytatta az elnök úr.

A rendszerváltoztatás előtt erről egyrészt tilos volt beszélni, másrészt a négy zempléni történelmi városban (Sátoraljaújhely, Sárospatak, Szerencs, Tokaj) történt bizonyos kisebb-nagyobb fejlesztésekkel igyekeztek elfedni a valóságot, ami az 1990-es választások után egyre gyakrabban került elő a közbeszédben. Ezt erősíti meg a már korábban idézett ZTSZ-elnök visszaemlékezése: „Az elmúlt évtizedekben a Sajó-völgyi iparfejlesztés árnyékában elhanyagoltnak éreztük magunkat. Megszülettek – ha nem is az önálló territórium – de az önálló cselekvés gondolatai. Ugyanakkor szembe találtuk magunkat a szovjet éra bortermelésének összeomlásával, a termelőszövetkezeti mozgalom szétesésével, az elmaradott technikával dolgozó ipari üzemek bezárásával. Egyetlen dologra számíthattunk: a bennünk szunnyadó alkotóerőre."[3]

Az 1990-es szabad választásokon Zemplén népe egyértelműen szakított a korábbi államszocialista kurzussal és a gyökeres változásra szavazott, amelynek köszönhetően – a volt utolsó szocialista miniszterelnök, Németh Miklós[4] mellett – három jobboldali, kormánypárti képviselő jutott be a Parlamentbe: Nagy-Bozsoky József, Tóth Albert és Hörcsik Richárd.[5] Aztán az őszi helyhatósági választásokon a volt tanácsi rendszer végleg megszűnt, és mintegy új lehetőségként az önkormányzatiság világa tárult ki előttünk. Ez rengeteg energiát és tenni akarást szabadított fel a helyi politikában, és a civil szférában egyaránt. A Zemplén önállósításának gondolata egyre gyakrabban került szóba.

Ennek első komolyabb megnyilvánulása az volt, amikor 1991-ben, mi hárman, mint zempléni kormánypárti képviselők – előálltunk az ún. „nagy megyétől való leválás", azaz az „Önálló Zemplén" ötletével. Beadványunk eljutott Antall József miniszterelnök asztalára. Emlékeim szerint beadványunkat még Németh Miklós egykori miniszterelnök, ekkor már Zemplén (a szerencsi körzet) független országgyűlési képviselője is támogatta.

A kezdeményezésünket a helyiek természetesen lelkesedéssel fogadták, és lassan híre ment az országos sajtóban is. Jellemző, hogy még a *Reform* című népszerű bulvár hetilap is egy terjedelmes írásban foglalkozott velünk: *Zemplén önállósulni akar* címmel riportot készített velem, mint akinek – fogalmazott a szerző – a „hátizsákjában mindig ott van szűkebb pátriája, Zemplén önállósodásának terve." Ugyanis „a keleti régióban húzódó Borsod-Abaúj-Zemplén megye harmadik tagja nem kívánja tovább hurcolni az elszegényedés problémáit és külön megoldásokat keres" – folytatta a szerző.[6]

Aztán jött a nagy kijózanodás ideje. Különösen, amikor a taxisblokád után világossá vált előttünk az ország katasztrofális gazdasági helyzete, megértettük a miniszerelnök óvatosságra intő szavait. Aki a zempléniek törekvéseit tiszteletben tartotta, de nem látta esélyét ennek az akkori helyzetben történő megvalósítását. Annál is inkább, mert egy dominóeffektust indított volna el a többi csonka vármegye esetében is. Ez pedig végzetes közigazgatási fragmentációt eredményezett volna.

Mivel az országos politikában a többszöri próbálkozásunk nem járt látható eredménnyel, az önálló Zemplén megvalósításának gondolata azonban tovább élt, és bizonyos mértékben átformálódott. Az szinte természetes, hogy az országos politika után egy új területen, az önkormányzatok világában látszott testet ölteni: egy sajátos civil szerveződés formájában. Ez lett a Zempléni Településszövetség, amely 1994. szeptember 22-én 28 község részvételével, Taktaszadán alakult meg.[7] Tehát nem a korábban remélt új közigazgatási egységként (megyeként), hanem önkormányzati, ún. civil szerveződésként. Hogy legalább a zempléni „önkormányzatok együttes fejlesztési tevékenységét" koordinálva, sikeresen lépjenek fel az uniós és hazai különböző fejlesztési pályázatokon. Hát ez lett a rendszerváltoztatáskor felmerült és felkapott „önálló Zemplén-megye" tervéből: egy Zemplén-térségi önkormányzati szövetség. Ezek után nem meglepő, hogy a Szövetség mint civil formáció – céljai megvalósítása érdekében – a helyhatósági és megyei önkormányzati választásokon való minél sikeresebb részvételt célozta meg. A Szövetség így vált a zempléni önállóság és egység kifejezésének eszközévé.

Az első évek

A Szövetség a rendszerváltás után alakult hazai önkormányzati szövetségek sorába jól betagozódott. Azok gyakorlati módszereit is alkalmazva – tagsága létszámában lépésről lépésre bővülve – a zempléni térség önkormányzatait igyekezett összefogni, elsősorban a kulturális, sport és idegenforgalmi jellegű rendezvények szervezésével. A ZTSZ napját évről évre más-más településen rendeztük meg, amely a bemutatkozásának is kiváló alkalma volt. Mindez a közösségi tudat meggyökerezését volt hivatva szolgálni. Az első igazán nagy rendezvénye, a „Zemplén imázsát" elősegítő 1997-es Európa Hét, ahol a zempléni polgárok több mint 20 %-a vett részt. A következő évben pedig a „Mit akar a zempléni polgár?" kezdeményezéssel 36 ezer családot szólítottak meg. De emlékezetes volt a 10. évforduló alkalmával 2004-ben Tarcalon tartott jubileumi ünnepségsorozat egy tudományos konferenciával, ahol már kisebb kiadványban foglalták össze a „zempléniség" különböző aspektusait.

A Szövetség első évtizedes működése során „valamennyi település vezetője előtt nyilvánvalóvá vált, hogy csak együtt gondolkodva és közös akarattal lehet olyan programokat megvalósítani, amelyek magas tőkekoncentrációt igényelnek, és a borászaton és turizmuson kívül, a helyben élő lakosság boldogulását, társadalmi-gazdasági felemelkedését is szolgálják" – fogalmazott Májer János akkori tokaji polgármester.[8]

Igen, ebben rejlett a Szövetség „ereje" a kezdeti időszakban. Hiszen például Zemplén infrastruktúrájának fejlesztésében, együttműködve mint kormánypárti országgyűlési képviselővel, olyan programokat tudtunk megvalósítani, mint az egészséges ivóvíz Tokajtól Hollóházáig; a telefonhálózat kiépítése; de a legnagyobb falat a földgáz bevezetése (ZAB Rt.) volt az összes településen[9]. Miközben elindult a szennyvíz-csatornahálózat lassú kiépülése. Ma úgy mondhatnánk, az alapok lerakása… a további fejlődéshez.

De jó néhány – az egész zempléni térséget érintő – politikai akcióban együtt tudtunk működni, és a zempléniek hangját – a szövetség kezdeményezései után – sikerült megjeleníteni az Országgyűlés plenáris ülésein, legtöbbször interpellációk formájában, például a kisposta-bezárások,[10] a tőketerebesi széntüzelésű erőmű és a szerencsi szalmaégető erőmű elleni tiltakozás,[11] vagy a zempléni nemzeti park[12] ügyében.

Mindezek elősegítették az összetartozás, a közös zempléni tudat tovább erősödését. Annál is inkább, mivel a rendszerváltoztatás utáni első ciklusban már érzékelhető volt, hogy a forrásokért megindult ádáz harcban, a kis önkormányzatokat tömörítő Zemplénben lévő ún. kistérségek érdekérvényesítő szerepe külön-külön elég csekély. Ezért mintegy tanulságként fogalmazódott meg az önkormányzatok között, hogy „a Zempléni Településszövetség ernyője alá kell helyeznünk magunkat – fogalmazott a már idézett 1995-ös kiadvány – amely négy kistérséget fed le, s – összességében –

mintegy 100.000 ember érdekeit jeleníti meg. Ez már az a méret, amelyre a regionális és az országos politika is odafigyel."[13]

Ennyit a kezdetekről. A folytatás – más alkalommal – részletesebb elemzést kíván.

(A „30 éves a Zempléni Településszövetség" ünnepi közgyűlésén és konferenciáján elhangzott bevezető előadás szerkesztett változata. Elhangzott 2024. szeptember 20-án, Sárospatakon, A Művelődés Házában.)

Jegyzetek

1 Gondolok itt arra a szomorú eseményre, amikor Kupa Mihály a Centrumpárt megalakításával meggyengítette a Szövetség politikai erejét, és a 2002-es országgyűlési választásokon szerzett pár százalék szavazatával hozzájárult ahhoz, hogy a polgári koalíció elveszítette a választásokat. Ezzel a zempléni térség korábban tapasztalt fejlődésében olyan törés keletkezett, amelynek kárát látta a Szövetség településeinek egy része.
2 Májer József: Kedves Olvasó! In: Zelenák István (szerk.): Zemplén Európában. Zempléni Településszövetség, h. n., 2005. 3 o.
3 Uo.
4 A monoki születésű Németh Miklós a szerencsi (Borsod-Abaúj-Zemplén megye 11. sz. vk.) körzetben, mint független jelölt szerzett egyéni mandátumot, majd alig egy év múlva elfogadta az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank egyik alelnöki pozícióját, ezért 1991. április 22-én – a banki megbízatásával járó összeférhetetlenség miatt – lemondott képviselői mandátumáról és Londonba költözött. Az ezt követő időközi választásokon, az MDF támogatásával, a független Kupa Mihály szerzett mandátumot.
5 Dr. Nagy-Bozsoky József egyéni mandátumot szerzett a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 5. vk-ben (Sátoraljaújhely); Dr. Tóth Albert és Dr. Hörcsik Richárd az MDF megyei listáján került a Parlamentbe.
6 V. A. M.: Zemplén önállósulni akar = Reform, V. évf. 45. szám, 1992. november 5. 6. o.
7 Az alapítók: Bódi József, Szegi; Fekete Gyula, Olaszliszka; Örkény Imre, Taktaszada; Májer József, Bodrogkeresztúr; Pataki Sándor, Tarcal.
8 Májer János: Régiók és kistérségek. In: Zelenák István (szerk.): Zemplén Európában, i. m. 26. o.
9 Még az 1994-es választásokat megelőzően – kezdeményezésemre – a Boross-kormány jóváhagyta azt a kormánygaranciát, amelynek köszönhetően 1994 nyarán elindulhatott a ZAB Rt. által koordinált térségi gázhálózat kiépítése.
10 Lásd a Zempléni Településszövetség 2005. január 5-i körlevelét a kistelepülések postáiért. Valamint: Hörcsik Richárd: „Kudarcot vallott a mobil postaszolgáltatás, avagy a falusi emberek akarata ellenére miért zárta be a szocialista kormány felügyelete alatt álló Magyar Posta Rt. a kistelepülések postahivatalait?" címmel interpelláció – Dr. Ódor Ferenccel – az informatikai és hírközlési miniszterhez. 2004. május 24. In: uő: Abaúj-Zemplén, Magyarország és Európa szolgálatában. Negyedszázad a magyar és az európai politikában 1990–2015. Válogatás 25 év beszédeiből és felszólalásaiból. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2016. 54. o.
11 Hörcsik Richárd: „Tokaj szalmalángnyi végzete" címmel kérdés a környezetvédelmi és vízügyi miniszterhez, 2007. október 29. In: uő: Abaúj-Zemplén, Magyarország és Európa szolgálatában, i. m. 57–58. o.
12 Hörcsik Richárd: Zempléni nemzeti park ... de minden áron? Napirend utáni felszólalás, 2009. október 26. In: uő: Abaúj-Zemplén, Magyarország és Európa szolgálatában, i. m. 35–37. o.
13 Májer János: Régiók és kistérségek, i. m. 26. o.

VIGA Gyula

A táj élménye és históriája

Baráti gondolatok Fehér Józsefről és Kováts Dánielről

Bizonyára sokan vannak a jelenlevők között, akik tőlem jobban, közelebbről ismerhették Fehér Józsefet és Kováts Dánielt. Itt éltek, e város közössége díszpolgári címmel fejezte ki az elismerését a közért végzett munkájukért. Újhelyiek, patakiak, bodrogköziek, egykori tanítványok, a Kazinczy Ferenc Társaság tagjai többen megemlékeztek már róluk elvesztésük óta.[1] Magam négy évtizedes közös munkálkodásunkból eredő barátságunk tükrében idézem meg most őket, nem függetlenül persze a személyes emlékeimtől. Számomra évtizedekig ők és Hőgye István jelentették Újhelyt, általuk kapcsolódtam a városhoz és a térséghez. Nyíri Péter igazgató úr a felkérő levelében azt írta, olyan témái lesznek a mai tanácskozásnak, „amelyekkel Dani bácsi és Fehér Jóska foglalkozott". Nézzék el nekem, hogy a közös dolgaink kapcsán nem az eredményekről szólok elsősorban, hanem arról, hogy miért és miként úgy végezték ők ezt a munkát, ahogy tették!

Még egy gondolat elöljáróban. Évtizeddel ezelőtt Kováts Dániel a *Sárospatak ege alatt* című kötetében, előszó helyett közreadta *Újszászy Kálmán* 1988-ban hozzá küldött levelét, amelyben a mentor és példakép pataki professzor így fogalmazott. *„Azt nem kell mondanom, bizonyára érezted Te is, hogy az első találkozásunktól kezdve kapcsolódtam hozzád; tudtam, valamerre errefelé van a helyed és a „két városban" várnak azok a feladatok, amelyeknek végzésére Te rendeltettél. Örülök, hogy nem maradtam egyedül ebben a meggyőződésemben, és ha néha félek is attól, hogy túlterhelnek a feladatok, mégis tudomásul veszem, hogy ha szabad így mondanom, vagyunk, vagy voltunk többen olyanok, akik túlterhelt feladatokra rendeltettek, de akiknek éppen ezért, mert »rendeltettek«, nem is érdemes másként élni; nincs is értelme életüknek másként, mint ebben a rendelt formában szolgálni a szűkebb és tágabb hazát, és benne, mint az elődök is tették, mindig a nemzetet."*[2] Úgy vélem, mind Kováts Dániel, mind Fehér József az említettek közé tartozott, akik a közösség szolgálatára rendeltettek. Az előbbi egy generációval idősebb volt, önmaga is példa Fehér József számára.

(I.) Bár tudom, hogy másfél héttel ezelőtt megemlékeztek már a Kazinczy Ferenc Múzeum alapításának 40. évfordulójáról, hadd emlékeztessek arra, hogy a vidéki Magyarországon a 19. század utolsó harmadától több hulláma volt a vidéki muzeális

intézmények születésének, amelyeket többnyire alulról kezdeményeztek különböző kulturális egyesületek. A Zemplén megyei, illetve sátoraljaújhelyi előzményeket éppen Fehér József tanulmányából ismerjük.[3] Azonban többnyire az 1963-as múzeumi törvény teremtette meg a vidéki intézmények feltételeit, együtt a vidéki múzeumügy megszerveződésének és felemelkedésének lehetőségével. Nem függetlenül attól persze, hogy minden politikai rezsim a maga módján értelmezi a közgyűjtemények szerepét a nemzeti emlékezet formálásában, az akkori törvény a korábbi tapasztalatokat is felhasználva, egységes rendbe szervezte a muzeális intézmények tevékenységét.[4] Általános standardot fogalmazott meg a múzeumügy területi megszervezésére és szakmai specifikációjára, egyszersmind meghatározta az intézményekben dolgozó közalkalmazottakkal kapcsolatos elvárásokat és az alkalmazottak jogosultságait is. A megyei szervezetek létrehozásával utat nyitott a regionalitás elvének, és megnyílt a lehetőség az eltérő földrajzi adottságú és kulturális habitusú történeti tájak (változó) örökségének feltárására és bemutatására. A megyei központ mellett tájmúzeumokat és kiállítóhelyeket körvonalazott. A fokozatosan kiépülő hálózat révén a múzeumok magukhoz kapcsolták munkájukkal az adott térséghez kötődő szakembereket, a társadalmi hátteret is biztosító öntevékeny gyűjtőket, amatőr kutatókat és honismereti munkásokat. Központjai lettek a vidéki múzeumok a tudományos ismeretterjesztésnek, hátterükben a TIT másfélszázados tapasztalatával és szervezetével. A 360-nál több települést magáénak tudó, földrajzilag, társadalmilag és kulturálisan rendkívül tagolt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahogyan másutt is, nemcsak a közgyűjteményi szakma érvei, hanem a lokális és térségi társadalom szándéka hívta életre a tájmúzeumokat. Sátoraljaújhely esetében a térség történelmi és művelődéstörténeti múltja, az érintkező tájak kulturális tradíciója és a közösségi emlékezet egészében kvadrált a közgyűjteményi szempontokkal. (Talán nem hátráltatta az ügyet, hogy a fenntartó Megyei Tanács társadalompolitikai elnökhelyettese korábban Újhelyben volt gimnáziumi tanár!)

1984-ben – a pataki főiskola és a Kazinczy Levéltár mellett, valamelyest érintkezve gyűjtőkörben és feladatkörben a három évtizeddel idősebb pataki Rákóczi Múzeummal – Újhelyben tájmúzeummal gazdagodott az intézményi háttér, erősödött a működés infrastruktúrája, ami bizonyára generálta a mindennek társadalmi hátteret építő Kazinczy Ferenc Társaság megszületését is. A város és környéke kulturális életének szervezésében érdemeket szerzett, megbecsült Fehér József ideális személy volt az új intézmény irányítására, generációja nem tanulhatta az egyetemen a muzeológiát. A Kazinczy Ferenc Társaság a névadó örökségének gondozását, valamint a közműveltség és a nyelvi kultúra ápolását és terjesztését, továbbá a történeti és népi hagyományok kutatását és ápolását sorolta elsődleges feladataik közé. Mindez egy irányba mutatott a múzeum működésének célkitűzéseivel. Én úgy vélem, hogy az intézmény és a kulturális egyesület nagyon jó helyen és jókor jött létre, és organikusan aktualizálta ennek az ügynek az előzményeit, tapasztalatait, majd az elkövetkező időszakban új és újszerű társadalmi elvárásokkal bővíthette azokat. A kijelölt feladatok alkalmasak voltak a régió szellemi megszervezésére, a nyelvápolás és a nyelvművelés programja pedig meghajtója lett országos, illetve nemzeti szintű összefogásnak is. Több dolog szerencsés együttállása az utóbbit önálló intézménnyé szervezte, megerősítve a Kazinczy Múzeum működésének lehetőségét. Úgy gondolom, hogy Fehér József és Kováts Dániel szerepét – nem szólva itt kitűnő partnereikről, segítőkről – sok egyéb szolgálatuk mellett a mindezt megalapozó és működőképessé építő időszak karcolta bele kitörölhetetlenül e közösség emlékezetébe. Mindkettőjük tevékenységének ez az ügy állt a középpontjában, akkor is, amikor Kováts Dániel Szegeden vagy a fővárosban élt, hozzátéve, hogy életművének reputációja és emberi habitusa mindkét helyen befogadást biztosított számára.

(II.) A Kazinczy Társaság alapítói az egykori abaúji és zempléni régiót határozták meg működésük elsődleges kereteként. A korábban idézett levélben Újszászy professzor szűkebb és tágabb hazát említett, megítélésem szerint az előbbi, a szűkebb haza Kováts Dániel és Fehér József tevékenysége révén egyfajta *tájhazát* körvonalazott. Az 1970-es, 80-as években a honismereti mozgalomban használt és könnyen megragadható kifejezés utóbb meglehetősen árnyalt tartalmat nyert az önmagában sem könnyen értelmezhető *származás*, *haza*, *identitás*, *hagyomány*, *vidékiség*, egyáltalán a *kultúra* fogalmak szinonimájaként. Nem kétséges persze, hogy nemzeti táj és múlt birtokbavétele az arisztokratikus identitás egyes részeinek kisajátításával jár.[5] Kováts Dániel, aki rendkívül sokat tett a térség művelődéstörténeti örökségének megismertetéséért, a zempléniség, a zempléni szellem kapcsán is pataki mesteréhez, Újszászy Kálmánhoz fordult, ám annak etikus, de némileg idilli képe helyett Zemplén vármegye történeti és kulturális tagoltságát, az azt ért sokféle népesedéstörténeti, politikai és kulturális hatást is felvonultatja tanulmányaiban, azokkal árnyalva a térség művelődésének arculatát.[6] Magam hozzáteszem, hogy ez a dinamikus térség földrajzi adottságai okán közvetítő szerepet játszott a Felföld, a síkvidék és a Partium között, s hogy a tagolt felszín eltérő létformái állandó gazdasági kapcsolatokat generáltak a megye tájai és a szomszédos vidékek között is. A bortermelő mezővárosok tagolt társadalma a sok iparossal, a szinte folyamatos vásárokkal és annak vándoraival, a nagy munkaerő-migrációval és az extraneus bebirtoklókkal arra figyelmeztet, hogy az egykori sokféleség évszázadok alatt szervesült ebben a térségben is karakteres műveltséggé. A magyar irodalmi nyelv születésével párhuzamosan erőteljes nyelvi és kulturális asszimiláció zajlott ezen a területen, például a 18. század első harmadától a Felső-Bodrogközben és az Ondava mentén szlovákként és magyarként asszimilálódott ruszinokra ma már csak az északkelet-magyarországi görögkatolikus magyarság néhány nagyünnepi szokása emlékeztet. Ennek a történeti folyamatnak a kihordója és terjesztője nem a paraszti kultúra volt, hanem – arra is alapozva – a kisnemesség, a mezővárosi paraszt-polgárság, a református iskolázottsággal gyarapodó falusi értelmiség, amelyik a pataki iskolában a Bibliával általános emberi értékeket sajátított el. Természetes, hogy mindennek koncentrátumaként, ezzel párhuzamosan a Kazinczy Ferenc Társaság a népnemzeti és keresztény értékekből létrehozta a maga Parnasszusát, és a kiválasztottakból felépítette példát mutató Pantheonját. A térség befogadó

jellegét számomra egyértelműen mutatja a megalakult Kazinczy Ferenc Társaság első tisztikarának összetétele. Ennek a folyamatnak egyik moderálója volt az európai, főleg az angolszász világ értékeit jól ismerő Kováts Dániel.[7]

(III.) Baráti gondolatokat ígértem előadásom alcímében, hadd említsek néhányat személyes kapcsolatunkból is! Közismert, hogy Kováts Dániel már fiatal pedagógusként, az 1950-es évek második felében foglalkozott néprajzi és nyelvjárási-helynévi gyűjtéssel, s fiatal tanítványait is bevonta ebbe a munkába.[8] Folytatta ezt a munkát az újhelyi gimnáziumi évek alatt, a néprajzi szakkörének tagjai közül hivatásos néprajzos is került: például a Filkeházáról származó Petercsák Tivadar, aki pataki és szerencsi muzeológusság után lett az egri múzeum, illetve a Heves megyei múzeumok igazgatója, az MTA doktora, egyetemi tanár. Magam 1980-ban lettem a Hazafias Népfront megyei honismereti bizottságának titkára az elnök Kováts Dániel mellett, és nagyon sokat tanulhattam tőle. Például azt, hogy nem más számára talált ki feladatokat, és vezetőként mindig a vállán vitte a terhes rúd egyik végét. Igazi tartóember volt a vállalt feladataiban, példájával serkentve a társakat. Rendkívül eredményes volt az 1980-as évtized a megyei honismereti munkában, amelyből magam az 1987-ben Sárospatakon rendezett Honismereti Akadémiát értékelem legmagasabbra.[9]

Mindig figyelemmel kísérte a pályámat, sorsomat. Igazán intenzívvé akkor vált újra az együttműködésünk, amikor javaslatára egy vaskos kötetre valót gyűjtöttünk közös mesterünk, Balassa Iván írásaiból, tanulmányokat írtunk hozzá, és a munkát 2017-ben, Balassa születésének századik évfordulójára jelentette meg Patakon a Kazinczy Ferenc Társaság.[10] Azon túl, hogy fáradhatatlan tudományszervező volt, ő maga gépelte be, készítette elő nyomdára a *Szülőföldünk* című honismereti periodika számos kötetét, és még számtalan más kiadványt. Talán én sem vagyok lassú a munkában, de Kováts Dániellel még idős korában sem lehetett versenyezni. Mindig tiszteltem a pontosságát, megbízhatóságát, fegyelmezettségét, hogy átlátható rendet tartott mindenben maga körül. Csodáltam akaraterejét, fizikai teherbírását. Nagyszerű emberre emlékszem élete végéig, aki mögé feltétel nélkül beállhattak az őt ismerők. Ő tudta ennek a felelősségét, és megfontoltan vállalt csak el különféle megbízatásokat. Régebben etalonnak tartották, ma inkább úgy mondják, brand volt a nemzedéke és az utána következők számára.

Fehér Józseffel más volt a kapcsolatunk, más természetű a barátságunk. Egyívásúak voltunk, három hónap különbséggel születtünk. Bár az újhelyi múzeumot Veres László igazgatónk felügyelte szakmailag, gyakran találkozunk, hamar személyes lett a kapcsolatunk. A rá emlékezők többen is megfogalmazták, hogy Fehér Jóska nagyon szerette az anekdotákat, maga is szívesen mesélte a régi történeteket, többször közölt azokból írásaiban. Ő személyében is hagyományőrző bodrogközi adatközlő volt. Gondoljanak csak a Tar Mihállyal felújított lukai betlehemes játékukra![11] Bár rendkívül tájékozott volt, és szinte mindent tudott a Bodrogköz kutatásának újabb eredményeiről, mégis úgy érzem, hogy számára a Bodrogközt a gyermekkori emlékek és a megélt emberi tapasztalatok jelentették. Az írásaiban mintha ma is élne Sanyi, a régen eltemetett jó barát, a gyermekkorában látott öregek még ma is a padon ücsörögnek a régi házak előtt, s időtlenek a lejegyzett tájszavak és az olykor naiv szófejtések.[12] Mint az utolsó éveiben Bodroghalomban, a szülőház portáján az unokával közösen regulázott akácfák, örökök, mint a továbbadott történetek, a hallott és továbbmondott szövegek. Kicsit arra emlékezet engem az ő történetmesélése, amit a nagy kolumbiai író, Gabriel Marquez szövegei kapcsán mágikus realizmusnak szokás nevezni. Talán Jóskának is tetszene a bodrogközi mágikus realizmus dolga, és nevetne rajta, ahogy szokott befelé, a szája elé téve a kézfejét.

Kiss Endre József kiváló írásában nagy apparátussal értekezik Kazinczy nótás kapitányáról.[13] Mert Fehér József nótás ember volt, több közös alkalomra emlékszem magam is, amikor jó hangulatunkban főleg a régi katonadalok kerültek elő. Soha nem fogytunk ki azokból például a közös vologdai tanulmányúton, amit egy idő után az útitársak nehezményeztek, mivel a *Kimegyek a doberdói harctérre* vagy a *Kárpátokban megfújták a trombitát* túl gyakran ismétlődött. 2000-ben a Nemeskürty-kormánybiztosság támogatásával megjelent egy dupla CD Cseh Tamás és Péterdi Péter szerkesztésében *Magyar katonadalok és énekek a XX. századból* címmel. A Szélkiáltó együttes, Széles András, Sebő Ferenc, Cseh Tamás és sokan mások szólaltatták meg a régi dalokat. Ismerve Fehér Jóska barátom érdeklődését, lemásoltam neki a lemezeket. Elég rendszeresen beszéltünk telefonon, a múzeum épületében laktak akkoriban. Volt, hogy este felhívtam, mire azt mondta: – Mindjárt visszahívlak, most megyek fel a kakasülőre – ez az emeleti munkaszobája volt –, iszom egy *pájinká*t és hallgatom a katonanótákat.

A közös munkáink és barátaink közül jó szívvel emlékszem a Bencsik Jánossal való kapcsolatunkra, a Tokaji Múzeum körüli feladatokra. Idősebb kollégánk 1984-ben került – hajdúböszörményi és gyulai múzeumi igazgatóság után – a Tokaji Múzeum élére, és egy új korszak kezdődött vele az intézmény életében. Mikor Bencsik János 60 éves lett, születésnapjára a miskolci múzeum vaskos kötetet jelentetett meg az írásaiból, amelyet Fehér Jóskával együtt gondoztunk, a munka bevezetőjét pedig a történész Orosz István írta.[14] De a kapcsolatunk János nyugdíjazása után is megmaradt, hármasban is rendre találkoztunk. Legutóbb éppen itt Újhelyben, mert öreg barátunk utolsó éveiben itt élt a 2021 nyarán bekövetkezett haláláig. Bencsik János és Fehér József emberi habitusa különösen erős köteléket jelentett a kapcsolatukban, jóllehet egyik Tisza-menti, csegei, a másik bodrogközi, lukai születésű volt, de a származás, a családi előzmények számukra egész életükre meghatározó indítást jelentett.

Szívesen őrzöm a Széphalom 10. kötetének születését, amely Kováts Dániel 70. születésnapjára jelent meg 1999-ben Hőgye Istvánnal hármas szerkesztésünkben, kedves öreg barátunk, Balassa Iván felügyelete mellett.[15] Megtisztelő feladat volt mindkettőnk számára az általunk nagyra becsült ember tiszteletére sajtó alá rendezni a mintegy hetven szerző – irodalomtudósok, nyelvészek, történészek, etnográfusok, honismereti kutatók – írásait. A kötet szerzői köre nemcsak Kováts Dániel szakmai és baráti körét körvonalazza, hanem azt a szellemi holdudvart is, amelyik tanítványaiból, tisztelőiből megformálódott.

Hadd idézzem meg még a jeles minerológussal, Szakáll Sándorral hármasban Erdőbényén végzett közös munkánkat, amely kihordta a hármunk barátságát. A témát Fehér Jóskának köszönhettük, akinek Bénye kedves települései közé tartozott, s aki tudta, hogy Szakáll Sándorral mi több közös tanulmányt írtunk korábban a Bükkalja kőmunkáiról. Még évekig emlegettük a közös bényei gyűjtőmunkát, s évekig készültünk együtt újra kimenni két napra, hogy kibeszélgessük magunkat. 2022 őszén végre már a találkozás napja és a szállás dolga is rendben volt, amikor Jóska elveszítette a nagyobbik fiát.

Az elmondottak talán jelzik, jól tudom, milyen nagy fák dőltek ki Kováts Dániel és Fehér József távoztával. Nem égig érő, messze látszó fenyők, hanem erős tölgyek, amelyek – a néprajz *hagyásfák*nak mondja őket – az egykor kiirtott erdőből maradnak vissza, vagy erdőszélek tisztásain nőnek hatalmasra. Azok a fák életük utolsó szakaszában is, amikor nem magasodtak már tovább, minden águkkal erőt és irányt mutatnak. Sokféle életnek adnak otthont lombkoronájukban, és árnyat a nyájaknak, pásztoruknak és minden rászoruló embernek.

Jó szívvel gondolok rájuk.

(A Kováts Dániel és Fehér József tiszteletére 2024. december 13-án, a sátoraljaújhelyi városháza dísztermében rendezett emlékülésen elhangzott beszéd szerkesztett szövege.)

Jegyzetek

1 Halász Péter: Kedves Dani!… Az ég veled. = Honismeret, 52. évf. 2024. 1. szám, 116–120. o.; Kiss Endre József: Fehér József (1952–2023). In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 32. Sátoraljaújhely, 2024. 95–100. o.; Nyíri Péter: Búcsú Fehér Józseftől. = Honismeret, 51. évf. 2023. 5. szám, 210–212. o.; Nyíri Péter: Búcsú Kováts Dánieltől. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 32. Sátoraljaújhely, 2024. 5–7. o.
2 Kováts Dániel: Sárospatak ege alatt. Esszék, tanulmányok. Kazinczy Ferenc Társaság. Sárospatak, 2014. 6. o.
3 Fehér József: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876–1984 között. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. Miskolc, 1988. 431–447. o.
4 Korek József: A muzeológia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 123–126. o.
5 Milbacher Róbert: A táj és a haza „petőfiesítése" (Az Uti jegyzetek néhány mondatáról). = Studia Litteraria, LXII. évf. 2023. 3–4. szám, 18–24. o.
6 Kováts Dániel: Sárospatak ege alatt, i. m. 15–26. o. Kováts Dániel zempléni művelődéstörténeti munkásságáról: Fehér József: Mezők üde lelke. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely, 2022. 385–392. o.
7 Saját pályaképe: Kováts Dániel: Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2019.
8 Kováts Dániel: Zemplénagárd krónikája. Zemplénagárd Község Önkormányzata, Zemplénagárd, 2000.
9 Kováts Dániel: A Kazinczy Ferenc Társaság és a népfrontmozgalom kapcsolata. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2. Sátoraljaújhely, 1989. 403–419. o.; Kováts Dániel – Viga Gyula: Gondolatok megyénk honismereti mozgalmáról. = Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén, 15. szám, Miskolc, 1990. 42–44. o. Lásd még Viga Gyula: Emlék-cserepek az 1980-as évek honismereti mozgalmáról. = Szülőföldünk, 35. szám, Miskolc, 2011. 86–89. o.; Viga Gyula: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Egyesület 20 éve. = Szülőföldünk, 36–37. szám, Miskolc, 2017. 52–53. o.
10 Balassa Iván: Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok. Szerkesztette: Kováts Dániel – Viga Gyula. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2017.
11 Tar Mihály: „A lukai bíró kapujába…" Népdalok és népénekek Bodroghalomról. Szemelvények egy családi nótatárból. Bodroghalom Önkormányzata, Bodroghalom, 2006. 265–275. o.
12 Fehér József: Mezők üde lelke, i. m.
13 Kiss Endre József: Kazinczy nótás kapitánya. In: Széphalom 32. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, Sátoraljaújhely, 2024. 101–106. o.
14 Bencsik János: Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században. Történeti és néprajzi tanulmányok. Miskolc–Tokaj, 1993.
15 Balassa Iván – Fehér József – Hőgye István – Viga Gyula (szerk.): Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Ünnepi kötet Kováts Dániel 70. születésnapjára. Sátoraljaújhely, 1999.

„Kérem! Kié ez a bicikli?", 1949.

JÓNÁS Dániel

Az irodalomtanítás módszertanának új szintézise

Fenyő D. György gimnáziumi magyartanár óriási vállalkozásba fogott, 55 fejezetben 1200 oldalon át értekezett az irodalomtanításról. A könyv minden érdeklődő számára kiváló lehetőség, de leginkább a gyakorló pedagógusoknak szól. A hihetetlenül gazdag munka megkönnyíti a dolgunkat a tanítás során, a tárgymutató is óriási segítség lehet, ugyanis évfolyamokra lebontva találkozhatunk a könyvben említett témákkal. A két kötet egyszerre kézikönyv, amelyet lapozgathatunk magyaróráink előtt, de egyfajta létösszegző műként is olvashatjuk, hiteles képet kapunk az opus áttekintésével arról, hogy mennyi mindent „tud" és „lát" egy magyartanár több évtizedes oktatás után. *Az irodalomtanítás módszertana* című kötet számos erénye közül talán a legnagyobb az, hogy az ötletszerű fellapozás mellett kiválóan alkalmas a lineáris olvasásra is.

A két kötet az irodalomtanítás aktuális kihívásaihoz kapcsolódva módszertanilag rendkívül változatos lehetőséget biztosít a sokat kritizált kronológia mentén történő magyartanítás megváltoztatására, egy új értelmezői kánon kialakítására. Fenyő D. művében az életrajzot teljesen háttérbe szorító, mű- és olvasásközpontú tanórai értelmezést javasol. A szerző a szokásos folyamatok mellett kitér a pedagógus személyiségére, küldetéstudatára, valamint a tanítással járó nehézségekre is.

Az alkotás címe két részből áll, a tárgyilagos főcímből, és a főcím szigorát lazító alcímből. Az 'irodalomtanítás módszertana' mint a borítón olvasható frazéma a klasszikus, „ősi" szakirodalmakat idéző cím, tipikusan előíró jelleget hív elő. Az alcím ezzel szemben szabadságot ad, utalva arra, hogy nemcsak egy újabb elméleti munkáról van szó, hanem rengeteg gyakorlattal, példával tágítja módszertanunkat. Már a főcím és az alcím összjátéka is remekül rímel a könyv különlegességére, ami egyszerre helytálló, időtálló szakirodalmi tanulmánygyűjtemény, s módszertani tárház is. A könyv egyik nagyszerűsége, hogy nemcsak feldob egy-egy praktikát, hanem részletesen ki is fejti azokat, rengeteg példával színesítve (például műelemző-verselemző kérdéssor: I/462–463). Az *Előszó* című Vörösmarty-vershez tartozó feladatsor is jól mutatja azt, hogy a kötet, a módszertan fő célja az értelemadás: minden gesztusában túllép a „klasszikus verselemzések röviden" típusú, leegyszerűsítő, csak sematikus válaszokat adó jellegen.

Az első római számmal jelölt fejezet (*Átfogó kérdések*) a munka egyik legfontosabb része: „*Mit lehet csinálni a magyarórán?*" – ezt a kérdést szinte már minden gyakorló magyartanár feltette, a válasz azonban nem egzakt, hiszen gyakorlatilag bármit lehet csinálni. Fenyő D. is így gondolja, ugyanis 86 pontban szedi össze a lehetőségeket. Hatékony lehet az is, ha azt tanítjuk, hogyan kell használni a tankönyvet, mire jó az, s mire nem! A tanuló számára érdekes lehet a rossz művek elemzése is (például Szabolcska Mihály versének ismertetése a Karinthy-paródia kapcsán).

Az első rész első fejezete egy másik fontos kérdést is tartalmaz, talán még fontosabbat, mint az előző: – *Mit nem érdemes csinálni az irodalomórán?* Szintén minden gyakorló magyartanár számára kiskátéként lehetne alkalmazható Fenyő D. kilenc válasza, hogy például ne tanítsunk olyan műveket, amelyet a diákok nem olvastak! Azonban itt látszik egyúttal a könyv talán egyetlen hibája, az elittanítás elve is egyszersmind, hiszen az említett példa komolyan vételével minden nagyobb terjedelmű alkotást ki kellene hagynunk, *Az arany ember*től egészen a *Bűn és bűnhődés*ig… Az első rész utolsó fejezete is központi a könyv egészének ismeretében, ez a rész ugyanis módszertant kínál a módszerekhez. Ezen fejezetnek a teljesítménye abban áll, hogy hangsúlyt fektet az állandóság és a változatosság egységére.

A magyarórán kreativitásra van szükség mindkét résztvevőtől, jó irodalomóra nem lehetséges sem passzív diákkal, sem passzív tanárral. Az irodalom rengeteg lehetőséget kínál, amivel élnünk kell. Ahogyan a módszertani tankönyv említi, Csokonai életútjának tanulásakor kézenfekvő a szabadban tartani az órát, hiszen így sokkal jobban megteremthető az adott kor szelleme; a gyerekek találkozhatnak Csokonai tanári stílusával, emlékezetes maradhat számukra rengeteg életrajzi elem.

Szintén ez a fejezet foglalkozik a tanári instrukciókkal, utasításokkal. Szöveget, filmet sokkal nehezebb elemezni, értelmezni, ha nincsenek megfelelő szempontok, ezeket pedig a tanároknak kell megadniuk. Remek példát hoz Fenyő: közismert az *Egri csillagok*-problematika, hisz a regényt választották 2005-ben a legnépszerűbb magyar könyvnek, mégis rengeteg diák számára (kis túlzással) traumatikus élmény. Az utóbbinak a legfőbb oka az instrukciók hiánya lehet – nem voltak útmutatók az olvasásélmény előtt, nem voltak szempontok a regényhez. A tanulókat, főleg az ötödikes korosztályt irányítani kell, támaszkodókat kell nekik adni, felesleges rájuk zúdítani a „kötelező élményt", megfelelő szempontok nélkül.

Az irodalomóra mű- és kultúraelemzés. Az első kötet második fejezete ehhez nyújt segítséget. Ennek is remek része a sokrétű példaanyag, a könyv reflektál az új alaptanterv követelményére, kitér a könyvnyomtatás történeti jelentőségére, a magyarországi reformáció szerzőire. A napjainkban egyre népszerűbb tantárgyi koncentrációról is beszél az írás: a legkézenfekvőbb megoldás szerinte a történelemmel való kapcsolat lehet. (Nagyszerű az együttműködési lehetőség Petőfi versei és a 48-as forradalom között, a holokauszt történelemórán való tanítása és Radnóti Miklós *Bori notesze* között.)

A két kötet terjedelme miatt kihívás elé állítja az olvasót. Jogos kérdés, hogy sorrendben olvassuk-e a fejezeteket? Az előszó megismerése remek indítást ad, itt találkozhatunk annak megfogalmazásával, hogy kiknek és hogyan szól a könyv, illetve a magyartanítás „definíciójával", a szerző célkitűzéseivel. Az előszó ismeretében pedig a könyv kiválóan használható kézikönyvként, akárcsak tanóra előtti vagy közbeni taneszközként.

Az első kötet elméleti részei után az igazi praktikák sorozata a második kötettől indul. Fenyő D. beszél a talán legaktuálisabb örök magyartanári konfliktusról, a frontális óravezetés problematikájáról. Ez a munkaforma valóban célkeresztben áll már a rendszerváltás óta, ugyanis hatékonysága bizonytalan, a tananyag mennyisége, valamint a diákok túlterheltsége miatt azonban a mai napig ez tűnik a legeredményesebb megoldásnak. Az érettségire felkészítő magyaróra nem tudja kiküszöbölni a frontális óravezetést, főleg az új ismeretet átadó leckéknél elképzelhetetlen, hogy ne a tanár vezesse, irányítsa a tanórát. A kérdés abban áll, hogy mennyi szerep jut a diákoknak, mennyire próbáljuk megteremteni az interaktivitást, arról nem is beszélve, hogy a diákok nagy részének kényelmes a passzív szemlélő szerepe.

A tanári magyarázat és a tanári óravezetés lehet egy jó tanóra kulcsa, ugyanis a diákok nem igazán ismerik azokat a témaköröket, amelyekről tanulunk, tehát nem lehet teljes mértékben rájuk bízni a feldolgozást, az előzetes megismerést. Ráadásul az állandó prezentálás, kisbeszámoló-készítés sablonossá teszi a tanórát, sőt a gimnáziumi éveket záró érettségi vizsgára sem készít fel. Fenyő D. György a legjobb módszerre talált rá az órarészletekkel, ugyanis az kivitelezhető, hogy egy-egy részlet teljes mértékben a tanári óravezetésé legyen, vagy a problémafelvetéseké, magyarázatoké.

A gyakorló és rutinos magyartanárok mellett a könyv hatalmas segítség, mondhatni iránytű a tanárjelöltek számára. Hihetetlen mennyiségű ötletet ad, néhány fejezet többszöri elolvasása megváltoztathatja a leendő pedagógus egész magyartanításról alkotott képét (például *A szövegközpontúság elve; Az intertextualitás jelentősége*), míg más részek akár a tanóra előtt is nagy segítséget nyújthatnak (lásd a verstan tanításáról vagy a kreatív írásról szóló részt).

Az összes fejezeten látszik, hogy a szerző óriási tapasztalattal rendelkezik a magyartanítás terén, s ezzel a tudással túllép azon, hogy mit szokás mondani egy adott szövegről, egy adott műértelmezésről. Teljesen új megvilágításba helyez olyan alkotásokat, amelyeket a kánon hibernált (ilyenek többek között Dosztojevszkij nagyregényei: a *Bűn és bűnhődés* vagy a *Karamazov testvérek*).

Számomra a legnagyobb segítséget a második kötet hatodik részének 39–40. fejezete adta: a *Jegyzet- és vázlatkészítés*, valamint a *Grafikus eszközök*. Állandóan visszatérő kérdés, már-már vitapont a gyakorló magyartanárok között, hogy a 21. században, a digitalizáció korában mi a szerepe a füzetnek, mit és mennyit kell jegyzetelni magyarórán. Oktatási rendszerünket ebben a tekintetben is a végletek jellemzik, egyes kollégák – köztük én is – a füzetre, az órai jegyzetre esküsznek, mint a régóta bevált klasszikus és hatékony módszerre, míg mások egyenesen az irodalomtanítás megszégyenítésének érzik az órai jegyzetelés bármilyen formáját. Fenyő D. a 39. fejezetben ír arról a középszintű oktatásban tanuló tömegről, akiknek száma egyre jelentősebb, ők azok, akik gyakorlatilag nem tanulás céljából választják a gimnáziumot, szakközépiskolát, hanem egyfajta „időtöltésként".

A szerző bevezetőjében megfogalmaz egy örök érvényű mondatot, amely első olvasásra lemondónak tűnhet, viszont remekül summázza nemcsak a diákok és a magyaróra, hanem a diákok és a tanóra viszonyát is: *„Szóval ha valaki nem akar tanulni, akkor úgysem fog tanulni."* A mondat egyértelműen forintos igazság, mert itt lép be a képletbe a jó magyartanár. A tanítás a technikai forradalom korában egyértelműen szolgáltatássá vált, a kiváló oktatónak kínálnia kell valamit, el kell adnia a tantárgyát, jelen esetben a magyar nyelv és irodalmat.

Ennek a „tranzakciónak" az egyik fő eleme, hogy adjunk a diákoknak valamit: tudást. Azonban ezt hogyan tudjuk készpénzre váltani? Én azt tapasztaltam, hogy a diákjaim rendkívül hálásak a jó jegyzetért, hiszen megkönnyíti számukra a tanulás, az érettségire való felkészülés folyamatát. Az első gimnáziumi évben viszont időt és energiát kell szánnunk arra, hogy megtanítsuk jegyzetelni a diákokat, akik rengeteg iskolatípusból érkeznek, különböző tudásszinttel. Még a kilencedik évfolyamon is reflektíven segítenünk kell a tanulókat abban, hogy jó órai vázlatot készítsenek, ami aztán segíti őket a felkészülésben.

A jegyzetelés tanításának is van folyamata, módszertana tehát; célszerű eleinte nagyon tagoltan segíteni a diákok jegyzetkészítési folyamatát, odafigyelni az egyénekre, nem hagyni, hogy bárki lemaradjon, és belekényelmesedjen a „kellemes semmittevésbe". Az áttörés ebben a technikában a szabad magyarázat utáni jegyzetkészítés lehet. A vázlatírás közben fel kell hívni a diákok figyelmét a kiemelés és a jelhasználat fontosságára. Lényeges, hogy a vázlat ne esszé formájú legyen, hanem sokkal inkább következtetéseket és logikai csomópontokat tartalmazzon. Fenyő D. kiválóan csoportosítja a vázlatkészítés során használható jeleket: 'egyezményes' és 'egyéni jelek' formájában.

A gyakorló tanárok gyakran találkoznak azzal a szerző által hangsúlyozott problémával, hogy gyakran vagyunk zavarban attól: egyszerre kell vezetni az órát, magyarázni, értelmezni, mindezt pedig rögzíteni a táblán, követhetően. Ez a rengeteg szükséges feladat elvonhatja a diákok figyelmét az oktatásról, a tanulásról. A jegyzetkészítés tanításakor rögzítenünk kell, hogy mikor van a magyarázat, mikor az értelmezés, melyik az az egysége az órának, amikor a tanulható vázlatot készítjük el.

Nagy felfedezés volt számomra a 40. fejezet, ami véleményem szerint minden magyartanári szoba falára kifüggeszthető lenne. A modern metodikákban ugyanis rengetegszer halljuk az alábbi kifejezéseket: *pókhálóábra, ágrajz, fürtábra, gondolattérkép, jellemtérkép*. Azonban nem is gondolnánk – Fenyő D. nélkül –, mennyire gazdagon, variálva használhatjuk ezeket a módszertani lehetőségeket. A pókhálóábra például kiválóan használható az érettségire készülő fakultációs csoportban egy-egy motívumra való példakereséskor.

A diákok itt találkozhatnak azzal, hogy a visszatérő motívumok, toposzok gyakorlatilag észrevétlenül végigkísérik tanulmányaikat az ókortól a felvilágosodáson át egészen a huszadik századi irodalomig (lásd a sziget szerepe – Homérosz *Odüsszeiá*jában, Swift *Gulliver*jében vagy Golding *A Legyek Urá*ban). Természetesen a sziget mellett rengeteg témát, toposzt, motívumot említhetnénk, a kert motívumától kezdve a különböző évszaktoposzokig.

Szintén remek ötlet az, hogy új fogalmat vezessünk be az említett ábratípussal, például a szabadverset összehasonlíthatjuk a korábban tanult „valódi" költeményekkel. Miért „vers" inkább a *Nemzeti dal*, mint Kassáktól *A ló meghal, a madarak kirepülnek*? Egy ilyen feladat megoldásakor a diákok rájöhetnek arra, hogy sokkal többet tudnak, mint hinnék. Mindenkinek van véleménye arról, hogy a szövegből hogyan lesz vers, és hogy Kassák szövege miért az, vagy esetleg nem az? Az ismertebb szövegek során gondolattérképet is célszerű használni, a különböző elemzési szempontokat felírhatjuk a táblára, és adhatunk további segítségeket, akár más szövegekkel való összevetési lehetőségeket. A módszer nemcsak lírai, hanem prózai vagy drámai szövegek esetében is kiválóan alkalmazható, csoportosíthatjuk például a különböző szereplők jellemét, motivációját ezzel a „tekhnével".

A tanmenet során gyakran találkozunk az összehasonlítás lehetőségével (Kölcsey: *Hymnus* – Vörösmarty: *Szózat*, Juhász Gyula és Tóth Árpád egy-egy impresszionista verse, Shelley: *Óda a nyugati szélhez* – Keats: *Óda egy görög vázához*, Vörösmarty: *Gondolatok a könyvtárban* – Orbán Ottó: *Gondolatok egy személyi számítógép szövegszerkesztő programjának memóriájába elmentve*). Az efféle feladatoknál alkalmazhatjuk a halmazábra vagy az összehasonlító táblázat módszerét. A szemponttáblázatban megadhatunk néhány elemzési segítséget (például műfaj, téma, a keletkezés körülményei, mondanivaló stb.) – ennél a módszernél azonban nagyon oda kell arra figyelnünk, hogy ne erőltetett, hanem valóban releváns szempontokkal dolgozzunk. Kötelező olvasmányaink során nagyon jól felhasználhatjuk az ábrákat, nagyobb terjedelmű olvasmányok előtt a tanár is készíthet órán szereplőcsoportosításokat, jellemtérképeket.

Összességében elmondható, hogy régóta nem kaptunk ekkora segítséget a magyartanításhoz: munkaformákkal, ötletetekkel, feladatokkal gazdagodtunk ezzel a kézikönyvvel. A legnagyobb erőssége azonban e hatalmas teljesítménynek az, hogy az irodalomtanítás kultúrtechnikáját olyan magaslatokba emeli, ahol ritkán láthatjuk. A mű végére érve egyértelművé válik, hogy bárki számára hasznos tudásanyaggal bír, akit érdekel az irodalom, és szívesen veszne el – pozitív értelemben – a fikció erdejében.

(Fenyő D. György: Az irodalomtanítás módszertana. Éthosz és praktikák I–II. Tea Kiadó, Budapest, 2022. 616+558 o. ISBN 978-615-82047-1-2)

TUSNÁDY László

Madarász Imre zarándoklatai

Madarász Imre harmincötödik könyve az első könyvének a megjelenése után harmincnégy évvel látott napvilágot. Dantei életút évszáma köszönt ránk. Arra a teljességigényre utal, amellyel a szerző munkássága során lépten-nyomon találkozunk. Egység van itt; az ész és a szív összhangja.

Itália lélek-kincsei tárulnak elénk. Eredeti gyökereink gazdagodnak általuk. Madarász Imre Rómából tárja vigyázó tekintetét az egész világra. Következetesen, titkokra sóvárogva végezte zarándoklatait. Róma új és új látása és meglátása volt az az ajándék, amellyel önmagát évről évre meglepte.

Az Örök Városból úgy tért vissza folyton, hogy ihletett művészként ragadta meg a tollat. A tudományos felismerései kilépnek egy szakterület „belterjes" keretei közül, mert érezzük, hogy szükségünk van rájuk: gazdagodunk általuk.

„Li kulli biladin mahaszinu = Minden tájnak megvan a maga szépsége" – hirdeti az egyik arab közmondás. Életünk során sok táj, természeti szépség, emberi mű keresése, megtekintése lehet ihlető erő. Nagyon jól tudja ezt Madarász Imre, de számára ezek a tiszta források mélyebb értelmet kapnak római zarándoklatai során.

Róma így lesz ránk váró kitárt kar, szabaddá tevő, szárnyaló lelki felemelkedés. Ez a titka, és különösképpen az, hogy nem csupán a romjaiba hullott, egykori nagy birodalom színhelye, hanem épp a mélybe omlást tagadó, újjászületésről meggyőző bölcső is egyben. Mindezeket a gondolatokat sugallja Madarász Imre munkássága. Éppen ezért legújabb könyve sem apoteózis csupán Rómáról, hanem igaz feltárása mindannak, ami az egész olasz művelődésben jelen van.

Ennek a tanulságos, izgalmas elmélyülésnek a lényege az, hogy a szerző szinte gyermeki érdeklődéssel, kíváncsisággal tekint az általa már többszörösen tárgyalt, bemutatott írókra, költőkre, alkotásokra. Elénk tárja az újabb és újabb megközelítéseket, felismeréseket, ellentétes véleményeket. Olykor az ítéletek, vélemények gordiuszi csomóját huszárvágással szeli át, és ifjúi könnyedséggel jut el a lényeghez.

Zarándoklat során idő-ablakokon tekintünk ki. Látjuk a hadak vonulását, az emberi sors forgandóságát. Caesar porát sodorja magával a szél, de szívünk találkozik az örökkel. Ott béke van, nyugalom, és az, ami mindennél fontosabb – szeretet.

Tanításunknak az egyik vitatható, tökéletes látásunkat veszélyeztető területe az, amikor az idegen „hatást” úgy tárják a tanítványok elé, hogy azokkal közben elfelejtetik az eredeti gyökereket. Valamilyen szolgai utánzásra gondolnak a jóhiszemű tanulók. A leginkább elmélyülők, legtökéletesebben látók hamar megkérdezhetik, hogy tőlünk semmit se kapott a világ. A kölcsönösség tudata a művészeti tanítás éltető eleme. Ezt képviseli italianisztikánk történetében Madarász Imre.

Ezen a téren talán a legkisebb esélye van a fordításnak, hiszen az eredeti mű egy adott nép szellemi kincse. Átültetésekkel jut el különböző népekhez, de magáról a fordításról úgy vélekednek sokan, hogy egyetlen nép „belügye”. Vajon miért lennének rá kíváncsiak más ajkú népek fiai.

Ezt a hiedelmet cáfolja Simona Nicolosi, a római La Sapienzia tudományegyetem kutatója. „Beccaria öröksége magyar földön. A bűnökről és a büntetésekről magyar fordításainak elemzése és kommentárja” című könyve épp azt mutatja meg, hogy minden, ami emberi, közel állhat másokhoz. A fordítás is mutathat fel értékes, hasznos ismereteket minden tájékozódni akaró és élményt kereső ember számára.

Tehetségünk legnagyobb titkait őrzi a nyelv. A zene ott emel fel főképpen, ahol az ész elakad. A tudományos összegzések, axiómák a rend védő bástyáit építik a végtelenbe száguldó gondolatok, érzelmi viharok elé.

Cesare Beccaria a nagy reneszánsz gondolkodók mélységével kutatta az emberi társadalmat, Pico della Mirandolának, Marsilio Ficinónak a lelki rokona. Az emberi méltóságot, szabadságot tekinti ott is a legfontosabbnak, ahol a társadalom a saját érdeke szerint akarja kizárni magából a nem kívánt elemeket. Az ember általános tiszteletét, mi több – szeretetét – épp a bűn és büntetés viszonyában, az ebből fakadó bűnhődésben tudja megmutatni egy-egy társadalom. A maga igazi arcát takargathatja, de a szenvedésből a szabadság reménye sarjad.

Nehéz egy társadalomnak az igazságot képviselnie, ha a bűnök elkövetését fékezni akarja, de a büntetést enyhíti. Ugyanakkor az is szent óhaj és cél marad, hogy a döntés a sértetteknek, az áldozatoknak – sőt, még a hozzátartozóknak a szívét is felemelje. Valamilyen vigaszt hozzon az ítélet.

Ez örök és nehéz kérdés. Jó, ha az érdeklődés kereszttüzében marad. Ennek a fontosságát tárja a világ elé Simona Nicolosi. Valójában nyelvi, művészeti kérdést taglal, de az a tartalom, amelyet Beccaria műve hordoz, ember voltunk egyik legfontosabb mérföldköve.

Nicolosi négy magyar fordítást vet egybe. Madarász Imre magyar átültetése igazolja, hogy érdemes törekedni a tökélyre, mert a szellem fejlődése azt követeli meg. „Testvértelennek” tekintett, „kevesek által beszélt” nyelvünk így kerülhet egy másik nép érdeklődésének a körébe. Sőt, az olasz így tárhat ki ismeretlen kapukat több más idegen nép számára. Ráadásul önmagunk megismerése is elmélyülhet, gazdagodhat. Épp így válhat világossá, hogy Kazinczy Ferenc tehetsége – elméje és szíve mennyire mélyen látta meg nyelvünk (sőt, általában a nyelv) lényegét. Beccaria rendkívüli jelentőségét ő már felismerte. Az is kiderül, hogy követőiből olykor hiányzott ez a képesség. Merev szabályaikkal néha ártottak a nyelvújításnak. Így történhetett meg az, hogy megújított jogi nyelvünkkel Arany László elégedetlen volt.

Hullámhegyek és hullámvölgyek követik egymást. A római végkövetkeztetés azt bizonyítja éppen, hogy ha sikerül a legnagyobbakhoz méltóknak maradnunk, akkor egyre inkább közeledünk az etalonhoz, a végső és legtökéletesebb megoldáshoz.

1998-ban jelent meg Madarász Imrének a „Titus íve alatt. Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában” című könyve. A legújabb munkája is örökséget tár elénk. Teljességünk építése oly sok élménnyel gazdagítja az embert, hogy közben észre sem veszi, hogy mily szépen fonódnak egybe a hajdani szálak ebben a legújabb római kalandozásban. Örömmel látjuk, hogy a „római jog fővárosában” (talán szabad így mondani) gyökeret eresztett a magyar fordítói látás, szemlélet. Szellemi hódítás ez is – nem fegyveres, hanem a legbékésebb. A legmesszebb esik az „eltulajdonítástól”, hiszen a kölcsönös gazdagodás, szellemi gyarapodás nemes érzése hatja át az egész jelenséget.

Az ókori Róma világhódító képviselői az elfoglalt területek népeinek kultikus tárgyait magukkal vitték az Urbsba, és ott templomot emeltek nekik. A birodalomnak ez a szemlélete annyira általános lett, hogy Ízisz-szentély Pannóniában is volt. Tehát a hitek, világértelmezések terjedtek, szinte áthatották az egész birodalmat.

Mindez általános és emberi nagyságot mutat. Ám a lényeg a mélyben honolt. A látszólagos nemes gesztus valójában a meghódított nép fő szellemi erejének a kisajátítása volt. Az nem volt tovább csupán az adott nép végső támasza. Ezért védték templomaikat – ha képesek voltak rá – a hódítástól oly elkeseredetten a veszélybe sodort népek. Dante, Tasso és több más szellemi nagyság ezért ragyogtat fel olyan többletet, amely új, rendkívüli az ókorral szemben. Róma egén annak az emberi teljességnek az öröme tündökölt fel, amely azt hirdeti, hogy lelkünk a mindenség nagyságához hasonló, vele azonos értéket képvisel – a szeretet által.

Madarász Imre könyvében, ezen a ponton, Arany Jánosnak adja át a szót. Nagy költőnk harmincöt évesen, az emberélet útjának felén írta minden idők egyik legszebb, legtökéletesebb versét a Sommo Poétáról. Gondolatait így összegezte: *„Évezred hanyatlik, évezred kel újra, / Míg egy földi álom e világba téved, / Hogy a hitlen ember imádni tanulja / A ködoszlopában rejlő istenséget.”*

Meghasonlások, emberi esendőségek, kizökkenések az ellentétek turbulenciáját hozzák ránk szinte vég nélkül, de a szeretet képes kiemelni a lelket a szennyes árból. Hatalmas ereje van: „mozgat napot s minden csillagot.” Nehéz ezt dantei szinten meglátni, megélni, de ember voltunk legszebb pillanata, ha ide eljutunk. A szellem fejlődött, de az ész és a szív között felbillent az egyensúly. Fennállt a veszélye annak, hogy a józan ész nem az ihlető, éltető fuvallatot hozza, hanem sívó sivatag szárító szelét zúdítja a teljességet kereső emberre.

Torquato Tasso „A teremtett világ hét napjá”-ban a mindenség végső pillanatáig jut el. Ekkor az anyagi világra megsemmisülés vár. Ám ez az összeomlás,

megsemmisülés előtt álló világ öregemberként jelenik meg, és ezt mondja az Istennek: „Én akkor is kereslek”.

Kossuth Lajos Goethét idézve csodálkozott rá a Nápolyi öbölre. Sorrentóban, Tasso szülővárosában összegezte gondolatait. Úgy látta, hogy a Teremtő itt akarta egyszerre szemlélni a maga teljességében mindazt a szépet, amelyet megalkotott. Tassót életének utolsó szakasza Rómához kötötte. Halála közeledtét érezve, a Gianicolóra ment fel. Itt a Sant’ Onofrio kolostorból tekintett szét, és jogosan érezhette azt, hogy ez a hely római Sorrentója.

Madarász Imre nagyon sajnálja, hogy Tasso szellemisége gyakran süket fülekre talál. Igaza van, de én töretlen hittel vallom, hogy Isten malmai lassan őrölnek. A szellemi élet igazi csúcsai nélkül sok ész, értelem ragyoghat fel, de vannak olyan alkotók, akik nélkül az érzelmi intelligencia hiányos marad.

A tartalmas élethez élmények szükségesek. Madarász Imre zarándoklatai során ezekben részesül. A művészet, a tudomány kimeríthetetlen forrás. Róma szökőkútjai lelkünkben zenélhetnek akkor is, ha csak felidézzük őket. A perzsa költészet ab-i-hájat (élet vize) válaszol erre a zenére. A szerelmi költészet húrjait pendíti meg a szellő, és az emberi lélek legnagyobb titkából tár fel valamit.

Balsejtelem születik a lélekben. – Egyszer miénk az ifjúság, s aztán vége, minden megáll? – kérdezhetjük. Egy pillanat alatt is feltárulhat az ember előtt a végtelennek látszó idő. „Carpe diem” (ragadd meg napjaidat) Horatius sokféleképpen értelmezett, különös „jelszava”. A mű, a költő világából kiragadva, a legelvtelenebb, tartalmatlan felfogás alapja lehet. A nagy római költő viszont épp a tartalmas életet hirdette, és önmaga is ezt élte meg. Épp a halált tagadó boldogságot. Szűkkorlátú, evilági létünk során is érjük el, hogy részesüljünk az örökben, és akkor a szép nem sétál ki az életünkből. Még akkor sem, ha az ifjúkor rózsája egyszer csak elhervad.

Lorenzo de’ Medici firenzei udvarában virágzott fel újra az a szemlélet, amely a boldogságkeresés terén oly szép volt a görög és a latin művelődés fénykorában. A híres fejedelem a karnevál önfeledt világát örökítette meg versében. Vígság ideje! Előtte fejet hajtott a reneszánsz géniusz, mert a jövő fölött igen gyakran felhők gyülekezhetnek: „hátha rosszabb lesz a holnap”.

Madarász Imre tömör és nagyon mély értelmezését adja az ízig-vérig reneszánsz versnek. Egyúttal érezzük azt az összetartó erőt, amely Rómát és Firenzét összeköti. A romokból is lehetett titkokat „kicsikarni”. Ezt cselekedte meg Brunelleschi. Hiányos írott emlékeket talált a térlefedés kérdéséről, de értő elmével vallatta Róma romjait, és így építhette meg a Santa Maria del Fiore dóm kupoláját.

Ahol túlságosan lenyűgöző fény tündökölt egykoron, ott épp a sejtjeinkbe írt emlékek mutatják meg az ember arcának a mélysötétjét. 1915-ben, Dante születésének hatszázötvenedik évfordulóján választotta a hivatalos Olaszország a vérontást, pedig óriási lehetősége volt arra, hogy nagy szellemeihez legyen méltó, és az első világháborúban a béke mellé álljon.

Madarász Imre, a Nagy Háború történetének remek ismerője, nagyon árnyaltan mutatja be ezt a kérdést. Itália iszonyú útvesztőbe került, pedig nagy esélye volt arra, hogy elkerülje, vagy fékezze a vérontást.

Nem így történt. A háborús uszításban óriási szerepe volt Gabriele D’Annunziónak. Edmondo De Amicis még ártatlanul csodálhatta meg a tehetséges költő, író nyelvét, szókincsét. A szörnyű hadba szállás előtt hét évvel meghalt. Évekkel előbb elkeserítette Giuseppe Verdit D’Annunzio gátlástalansága, elvtelensége. A nagy idők nagy tanúi nem egyformán látták a jövőt. Ez természetes. Benedetto Croce szerint „D’Annunzio a szenzációk tengerébe vetette magát, s mikor nem úszik békésen, mikor vergődik, hogy kijöhessen, és azt hiszi, hogy szárazföldbe kapaszkodik, még magasabb hullámot ragad meg.”

Madarász Imre D’Annunzio verseinek a zeneiségében találja meg azt az értéket, amely megmarad.

Eötvös József szerint sokan akkor tudnak igazán küzdeni, ha van ellenségük. Ha az már nem létezik, szembe kell nézniük önmagukkal, és ekkor következik be a meghasonlás.

Szabadságharcunk bukása a nagy sorsbeli eltérés az olasz és a magyar történelemben. Giovanni Verga szegényeit cserbenhagyta az új, egységes, szabad rend. Federico De Roberto, Giuseppe Tomasi di Lampedusa világa tág panorámát tár elénk. Az olasz társadalom sokarcúsága végtelenül árnyalt megoldásokat követelt volna. Csak így lehetett volna elkerülni azokat a katasztrófákat, amelyek bekövetkeztek.

A háború lehetősége a leghamisabb tükröt tartotta a félrevezetettek elé. Sokan elhitték azt, hogy azért kell harcolni, hogy minden jobbra forduljon. A háborús szólamok hozták magukkal azt, hogy az emberi megoldás helyett a kannibalizmus tört a felszínre. Ezeregyszáz éves kapcsolatunk az első világháború során került a legtragikusabb helyzetbe.

Madarász Imre munkásságából kiderül, hogy a nagy meghasonlásokra is van gyógyír. Róma igaz fényei békévé oldják a harcok sötét, nyomasztó éjszakáit. Zarándokolni szép, mert általa mutatja meg a világ a maga igazi arcát.

Róma legszebb, igaz fényeihez visznek közelebb az olasz művelődés legragyogóbb csillagai. Nem csupán hozzájuk, hanem önmagunkhoz is. Egyedüli, és rendkívüli úton vezet minket Madarász Imre Róma és Itália titkaihoz.

(Madarász Imre: Rómába minden úton. Az italianista zarándoklatai. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2023. 249 o. ISBN 978-963-534-157-3)

MOKLOVSKY Réka

Önmagunkra lelni a törékenységben

A sárospataki kötődésű Pauljucsák Péter *Halálod nulladik évfordulóját ünnepeljük* című debütáló verseskötete a Parnasszus Könyvek gondozásában, az Ünnepi Könyvhétre jelent meg. Ahogyan ezt már a lírai hangvételű fülszövegben a kötet szerkesztője, Áfra János költő előre jelzi, a szövegfolyamban a váltás élő és élettelen között könnyedén megy végbe, de igaz ez a természetes és az épített környezet, a szerves és a szervetlen minőségek, valamint az evilági és a túlvilági tartományok közötti „átkapcsolásra" is. Egyes verscímek mintegy irányjelzőként segítenek a tájékozódásban a „versvonulatok" mentén történő mozgás során: „előlépünk egy fejből", hogy utána „a bordák közt", egy „mellkason át" haladjunk előre. Amennyire a fej kötete a *Halálod nulladik évfordulóját ünnepeljük*, annyira a szívé, a plasztikus leírásokkal megszólított érzékeké és a nyugtalanító atmoszférára reagáló zsigereké is.

Pauljucsák verseiben mozgósítja, játékba hozza civil hivatása, a pszichológia tudás- és eszköztárát – mintha máshogy is csengenének az olyan kifejezések, mint az agy szinopszisai, az agyhullámok és a homloklebeny –, de egyáltalán nem a pszichologizálás értelmében; egyfajta fogékonyságot, érzékenységet figyelhetünk meg a tudatalatti rezdülései, a mélyben lappangó vágyak és félelmek, az álom szövevényei, és a többletjelentésről árulkodó képzettársítások iránt. Fontos szerepet töltenek be a családi viszonyok, az apa és az anya alakja, a betegség, az öregedés, az emlékezés és a felejtés. Ez a líra mégsem az elmúlt években az irodalmi művekben előszeretettel középpontba állított trauma körül forog. Bár a cím alapján az lehetne a sejtésünk, hogy a kötet fő témája a halállal való szembenézés, a gyász és annak megélése, feldolgozása lesz, Pauljucsák kötete egészen másként közelít a mulandósághoz és a veszteséghez, mint például Lapis József *Beszédtöredékek a halálról* és Szabados Attila *Vérsűrűség* című, szintén ebben az évben kiadott verseskötetei. Amit itt olvasunk, az kevésbé személyes: az intimitás, a vallomásosság helyett a szerző inkább elrugaszkodik az általunk ismert valóságtól, olykor egészen különös, borzongató jeleneteket, látomásokat festve elénk.

A 2012 óta, elsősorban print folyóiratokban publikáló szerző ötvenkét verse szerepel a kötetben, amely öt részre tagolódik, az egységek címét egy-egy versrészlet adja. A válogatásban találkozunk rövid, mindössze háromsoros versel (*Előhang várakozáshoz*) és két oldalt kitöltővel is – utóbbi, a *Paraszomnia* a kötet leghosszabb darabja, egyben a személyes kedvencem. Ebben az alvás és az ébrenlét mezsgyéjén járunk, a felriadás előtti pillanatokban; az egymásba olvadó (rém)álmok és az elszabadult, dominóként dőlő asszociációk, a hangzásukban vagy jelentésükben egymásra „rímelő" szavak ritmusára leleményes szöveg bontakozik ki. A befogadó is elengedheti a fantáziáját: a versbéli felsorolást olvashatnánk akár az álmatlanságával küzdő ember „bárányszámolgatásaként", vagy tekinthetnénk rá sajátos Rorschach-tesztként: kinek milyen képek villognak éjszaka az agyában, mit jelentenek számára, és mit árulnak el róla?

Ha körbe akarnánk járni, miről is szól egy költő első kötetének megjelenése, miben áll ennek a jelentősége, a választ alighanem előkelő helyen szerepelne a saját hang megtalálása, általában véve a megszólaló pozíciójának birtokba vétele. Pauljucsák kötetében többször felbukkan a némaság, a szótlanság, az elmondhatatlanság, mintha maga is kutatná a csend megtörésének leghatásosabb módját, a benyomások, élmények, tapasztalatok szavakba öntésének lehetőségét, amely nem magától adódik, hanem meg kell teremteni.

Visszatérő motívumai a víz (tenger, eső, hullám), a természet (erdő, dzsungel, fák), a Nap, és az állatok, a farkasoktól kezdve a halakon át a szarvasokig – az állatvilághoz kapcsolódva pedig a vadászatban egyesülő vad és vadász képe.

„Valamit fel akarok tárni / ki akarok bontani", olvashatjuk az egyik versben (*Ismeretlen halfajok*), és ehhez a tekinteten, a másik nézésén, megfigyelésén keresztül is vezethet az út. A szemhez olykor horrorba illő képek társulnak („kitolja a fejből az egyik szemet" – *Előlépni egy fejből*), máskor „gepárdszemekkel szikrázó tér" látványa fogadja a költői ént (*Optika*), míg egy későbbi költeményben odáig jutunk, hogy már csak fekete üregek tátonganak a szemek helyén (*Kampók*). Pauljucsák nem retten vissza a misztikus, sőt kifejezetten horrorisztikus elemek használatától, és ez roppant izgalmas eredményekhez vezet, például az *Escheri képződmény*, a *Savas vizek* és az *Exorció* című versek esetében.

Nem szükséges az álomfejtésben járatosnak lennünk, hogy ismerjük azt az elméletet, amely szerint a fogak elvesztése a halállal, a halálfélelemmel áll összefüggésben, ezért izgalmas, hogy egyszer azzal a sorral találkozunk, „amíg a fogakért nem nyúlsz kombinált fogóval" (*Noktürn*), később pedig azzal, hogy az álombéli ősz férfi „ismeretlen betegségtől hulló fogai után kapkod" (*Őrségváltás*).

Ahogyan az említett néhány példából látszik, a *Halálod nulladik évfordulóját ünnepeljük* szövegei megnyílnak az interpretáció előtt, és az olvasó többszöri olvasás után is felfedezhet valami újat, ami megszólítja.

(Pauljucsák Péter: Halálod nulladik évfordulóját ünnepeljük, Parnasszus Könyvek, Budapest, 2024. 90 o. ISBN 978-615-6395-19-1)

BORDÁS István

Az erdélyi szászok nyomában

Több mint harminc éve többé-kevésbé rendszeres kapcsolatban vagyok erdélyi magyar értelmiségiekkel, közülük is egy jól körülhatárolható csoporttal, főleg a kultúraszervezéssel foglalkozókkal. Egyaránt otthonosan mozgok Nagybánya, Szamosújvár Kolozsvár, Nagyenyed vagy Nagyszeben magyar kulturális életében. Ezek a kapcsolatok nyilvánvalóan soksok beszélgetést eredményeztek az évek során, elsősorban a már említett kultúraszervezőkkel, de más külhoni magyarokkal is, néha magyarul jól beszélő románokkal. Szászokkal a legritkább esetben. Talán, ha néhányszor fordult ez elő Medgyesen. Ilyenkor a kultúra, a magyarság vagy a románság sorskérdései is előkerültek. A szászoké soha. A szászokkal való szórványos kapcsolat abban gyökerezik, hogy az elmúlt 80-100 évben ez a népcsoport gyakorlatilag Erdélyben megszűnt létezni. A 19–20. század fordulóján még kétszázötvenezres szászság mára már alig tizenötezerre olvadt.

Csak az ismeretek felfrissítése végett: az erdélyi szászság nem teljesen azonos az Erdélyben élő németajkú népességgel. Történetük még a 12. századra nyúlik vissza, amikor II. Géza telepítette Erdélybe őket. Élnek azonban a mai politikai fogalomként használt Erdélyben svábok is, akik a 18. században érkeztek erre a területre. Az érdekes történelmi tények mellett azonban számomra szintén izgalmas kérdés annak az ellenérzésnek az okait megkeresni, amit mindig is éreztem magyar barátaim szavaiban, amikor az erdélyi szászságról esett szó. Mikor erre rákérdeztem, rövid válaszként többnyire az 1919-es medgyesi szász gyűlés határozatát hozták fel indoklásul. Közismert tény, hogy 1919. január 8-án a szászok gyűlése Erdély Romániával való egyesülését támogatta. Éppúgy, mint alig egy hónappal korábban az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlése tette ezt. Számomra mindez azonban csak felszínes magyarázatnak tűnt, tekintve, hogy nem előzmények nélküli volt ez a döntés a szászok részéről. Nos, ennek az ellenérzésnek a megértéséhez is hozzájárult a kezemben tartott kötet. Persze nyilvánvalóan mást is adott. Az eddigiekhez képest szélesebb betekintést engedett a szászok történetébe, és ismereteket nyújtott a szászok emlékezetére vonatkozóan. A Pusztay János által szerkesztett *Példák Európának – Andreanum 800* kötet címében jelzi, hogy az 1224-ben, a szászok számára kiállított okirat emlékére készült, ez a könyv az ezzel foglalkozó konferencia leirata.

II. András 1224-ben adta ki azt az okiratot, amely az erdélyi szászok számára magas fokú önrendelkezést biztosított. Ez az a rendelet, amelyet az évszázadok során több király is megerősített, és amely végsősoron az itt élő szászok 19. század végéig tartó önrendelkezésének alapja volt. Ezek a királyok által biztosított kiváltságok az erdélyi „államalkotó” nemzetek sorába emelték a szászokat. Ez az a királyi pátens, amely biztosította nemcsak a jogi, nyelvi, hanem a gazdasági önállóságot is a szászok számára. Ez az alapja annak a gazdagságnak, amely évszázadokon át jellemezte az erdélyi szász településeket.

A kötet összes közleményét nem veszem számba, csupán kiemelek néhányat a figyelemfelkeltés végett. Felváltva követik egymást a szubjektív, esszé jellegű írások és a tudományos igényű munkák. Rögtön indításként Árkossy István esszéje a festőművész szemével tekint a szász vidékre és az egykor itt élők történelmére. Bakk Miklós tanulmánya azt vizsgálja, hogy a középkori kollektív kiváltságokat biztosító okirat mennyiben tekinthető egy alkotmányos fejlődési folyamat előzményének. Horváth Judit Borbála az egykori szász települések mai körülményeire ad némi rálátást, kiutat mutatva a lepusztuló vidék jövőjét illetően.

Mindenki előtt ismert az a tény, hogy a Ceaușescu-rendszer hogyan adta el a németajkú, elsősorban szász állampolgárait a Német Szövetségi Köztársaságnak, a hatvanas évektől kezdődően. Molnár Zsolt szövege a kitelepültek emlékezetét örökíti meg, felelevenítve a kitelepülés történelmi körülményeit és azt, hogy a kivándoroltak hogyan őrzik emlékezetükben a szülőföldet.

Különös része a könyvnek Dupka György írása. E különlegesség abban áll, hogy kimozdulunk a zárt földrajzi keretekből, és a szerző a szászok kárpátaljai jelenlétét vizsgálja. Az egykor itt élt szászok emlékét Beregszász neve hordozza, de szászok évszázadok óta nem élnek már a vidéken. A tizenegyedik században ideérkező hospesek előbb egy Lampertháza, majd Lampertszásza nevű településen éltek. E név alakult át Beregszásszá. Ez a népcsoport aztán beolvadt a magyar közösségbe, emlékezetük már kevéssé lelhető fel.

Rendkívül érdekes Pomozi Péter hosszabb lélegzetű tanulmánya, amely az Andreanumból kiindulva azt vizsgálja, hogy a nemzeti és nyelvi önrendelkezések mely formái alakultak ki az egykori Magyar Királyságban. Külön foglalkozik a hungarus tudattal mint a többnyelvű országra jellemző, a nemzettudatot megelőző fogalom tartalmi elemeivel. Kifejti, hogy ez a tudat az erdélyi nemzetalkotó népekben is megvolt, így a szászok számára is természetes közege volt a politizálásnak és az érdekérvényesítésnek. Nagy terjedelmű fejezetet szentel a tizenkilencedik századi nyelvi fejlődésnek és az ezzel összefüggő törvényalkotó tevékenység kérdéseinek. Végül, de nem utolsó sorban Szász István Tas írását említem, aki szubjektív elemekkel tűzdelt szász történelmet vázol fel számunkra, a maga sajátos stílusában.

A kötetet átolvasva világosan látszik, hogy az évszázadok során működő szász autonómia egyrészt a kölcsönös érdekek mentén kialakult államműködtető mechanizmusok egyike volt. Másrészt az is, hogy ennek fenntartása folyamatos

politikai, olykor pedig katonai küzdelem árán volt lehetséges.

Visszatérve a bevezető gondolatokra, végigkövetve ennek a könyvnek főleg a történeti fejezeteit, világossá válik, hogy a magyar-szász ellenszenv mélyebb gyökerű, mint az 1919-es szász gyűlés döntéseinek hatása. Olyan évszázadokra visszanyúló ellenérzés, amely a hatalmon lévő és az autonómiáért küzdő, vagy azt őrizni akaró népcsoportok között óhatatlanul kialakul. Ha nem is tekintünk vissza a középkor vagy a kora újkor évszázadaira, akkor is világosan látszik, hogy a 19. század második felében létrejövő magyarosítási törekvések, illetve a közigazgatási reform olyan sebet ejtett a magyar-szász együttműködés korábbi évszázadokon át kialakult kényes egyensúlyán, amely elvezetett az 1919-es döntéshez, illetve ahhoz, hogy a magyarok a későbbiek során gyanakodva néztek a szászokra és viszont.

Ez a könyv azonban elsősorban nem erről az ellentétről szól. Hanem arról, hogy lehetséges a népek önrendelkezését biztosítani oly módon, hogy az mindkét fél érdekeinek megfeleljen. Az Andreanum 800 évvel ezelőtt olyan modellt hozott létre, amely képes volt biztosítani a magyar és szász nép békés együttműködését és gyarapodását. Azt, hogy ez a politikai keret nem egyedülálló, azt a székelyek autonómiája is bizonyítja. Nyilvánvaló, hogy a változó történelmi körülmények, a politikai és gazdasági érdekek újra- és újraszabták ennek az együttműködésnek a kereteit, azonban a sok évszázados közös élet alapjait mégis biztosítani tudta.

(Példa Európának. Andreanum 800. Szerkesztette: Pusztay János. Collegium Fenno-Ugricum – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Badacsony–Sárospatak, 2024. 144 o. ISBN 978-615-5589-39-3. Báthory téka. Főszerkesztő: Pusztay János. Minoritates 3. ISSN 3057-8345)

KAVECSÁNSZKI Ádám

Egy kultúrtörténeti forrás a 19. századból

Szőlőfajták Görög Demeter grinzingi birtokán

A Tokaj-Hegyalja Egyetem Speculum Kutatócsoportja és a L'Harmattan Kiadó együttműködésében 2022-ben megjelent könyv Görög Demeter 1829-es művének hasonmás kiadása, kiegészítve Zvara Edina tanulmányával, továbbá szőlészeti mutatókat tartalmazó elemzésekkel, jegyzékekkel. Görög Demeter (1760–1833) a magyar irodalom és művelődés elkötelezett szervezőjeként fontos hidat jelentett a magyar és az osztrák kultúra között. I. Ferenc császár gyermekeinek nevelőjeként különleges pozícióból segítette a magyar nyelvű könyvek és folyóiratok megjelenését, miközben Grinzingben – a mai Bécs egyik városrészében – saját birtokán kísérleti szőlőültetvényt hozott létre. E birtokon a korabeli Európa legnevezetesebb szőlőhegyeiről gyűjtött össze fajtákat, beleértve a Tokaj-Hegyaljáról származókat is. Mindezt az 1829-es lajstromban dokumentálta, amelyet az eredeti mű hasonmás kiadásának köszönhetően most újra felfedezhetünk.

Görög Demeter, mint a magyar kultúra és irodalom elkötelezett támogatója, kiemelkedő szerepet játszott a 19. századi magyar művelődésben. Bécsi tevékenysége során nemcsak a magyar szellemi élet ügyét képviselte, hanem a szőlészet és borászat területén is úttörő munkát végzett, még ha ezen munkásságát a közvélemény kevésbé is ismeri. Grinzingi birtoka egyrészt gazdasági vállalkozás volt, másfelől egyfajta agrártudományi laboratórium, ahol az európai szőlőfajták sokféleségét vizsgálta. Eredményeit *Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma* címmel adta közre, amely ma is a szőlészeti örökség egyedülálló dokumentuma.

A 264 oldalas, keménytáblás kiadvány három fő szerkezeti részre osztható. Az első az eredeti 1829-es lajstrom hasonmás kiadása, amely nemcsak a 19. század eleji szőlőművelési gyakorlatot tárja az olvasók elé, hanem abban elmélyülve, azt részletesen elemezve Görög Demeter korának gondolkodásmódját és a szőlészeti kultúra iránti elhivatottságát is megismerhetjük. A szöveg megőrzi az eredeti nyelvezetet, tipográfiát és stílust, így a korabeli agrárkultúra közvetlen emléke. Görög Demeter tételesen felsorolja a birtokon ültetett szőlőfajtákat, megnevezve azok eredetét, tulajdonságait és felhasználási lehetőségeit. A tokaji szőlőfajták különleges helyet foglalnak el a listán, amelyekről a szerző elismerően nyilatkozik. Az aláb-

bi sorokban például a tokaji borokat a legjobbak között említi: “Muskatály, fejér. Tokaji. Asztalra is, bornak is a’ leg jobbak közzül való.”, vagy: „A Hazai borok között örömöst a’ Tokajinak adjuk az elsőséget, minekutánna a. Spanyolok és a Frantziák is, kik a’ magokét az égig magasztalják, a’ Tokajiról tsak ugyan megvallják azt, hogy hozzá fogható nints más a’ világon.” Ez a dokumentum tehát nemcsak a szőlészeti hagyományok értékes forrása, hanem egyúttal a 19. század szellemi és kulturális miliőjének izgalmas lenyomata is.

Zvara Edina könyv- és kultúrtörténész tanulmánya a történelmi, kulturális és szőlészeti kontextust elemzi, különös tekintettel Görög Demeter munkásságának magyar és osztrák összefüggéseire. Hangsúlyozza, hogy Görög grinzingi birtoka a 19. századi Közép-Európa egyik jelentős szőlészeti központjává vált, ahol több mint 2500 szőlőfajtát gyűjtött össze, köztük magyar, osztrák, francia, spanyol és kisázsiai fajtákat. Görög felismerte, hogy a magyar borászat fellendítéséhez elengedhetetlen a minőségi szőlőfajták telepítése, ezért is szorgalmazta a nemzetközi minták követését. Tehát a grinzingi birtok hatása túlmutatott a helyi jelentőségen: más, később híressé vált szőlészeti gyűjtemények alapításában is szerepet játszott. A szerző kiemeli továbbá Görög lajstromának szőlészeti, nyelvészeti, néprajzi jelentőségét, ahogyan ő fogalmaz: „A reformkor művelődéstörténeti és könyvészetialkotása, írott kulturális értékeink egyik megbecsülendő darabja.”

Az összefoglaló szőlészeti mutatókat Balling Péter szőlészeti kutató, Kneip Antal László szőlészeti kutatásvezető és Monok István egyetemi tanár szőlészeti mutatói, jegyzékei képezik (*A Magyar Királyságban és Erdélyben honos szőlőfajták Görög Demeter kertjében, A külföldi szőlőfajták Görög Demeter kertjében, Az egyes településeken említett szőlőfajták Görög Demeter kertjében*), s szépen rendszerezik a benne szereplő szőlőfajtákat, ezzel is segítve az eredeti dokumentum tartalmának átláthatóbb feldolgozását, megértését.

A *Görög Demeter (1760–1833) grinzingi birtokán ültetett szőlőfajták, 1829* című könyv nem pusztán egy agrártörténeti hasonmás kiadás, hanem olyan átfogó munka, amely bemutatja Görög életművének tudományos és kulturális jelentőségét. A könyv kiemelkedő érdeme, hogy az eredeti dokumentumot újra elérhetővé teszi, tudományos kontextusba helyezi, megkönnyítve annak feldolgozását és értelmezését a modern olvasó számára. A hasonmás kiadás mellett a tanulmányok és mutatók lehetőséget nyújtanak arra, hogy a lajstrom tartalma a történeti és szőlészeti kutatások alapvető forrásává váljon. A kiadvány gondos szerkesztése a tudományos precizitás és a kulturális hozzáférhetőség egyensúlyára törekszik. Az alkalmazott szerkesztési eszközök és a könyv jól átgondolt struktúrája miatt a szakértők, az agrárkultúra és a történettudomány iránt érdeklődő laikus olvasók számára is lehetővé válik a könyv teljes körű megértése és élvezete.

Összeségében kijelenthetjük, hogy a kiadvány egyszerre őriz hagyományt és nyújt új perspektívát a magyar és európai szőlészeti kultúra történetében, miközben közérthető formában emeli be Görög Demeter munkásságát a 21. század tudományos és kulturális diskurzusába.

(Görög Demeter (1760–1833) grinzingi birtokán ültetett szőlőfajták, 1829. A Bécsben 1829-ben kiadott könyv hasonmása. Zvara Edina tanulmányával és Balling Péter, Kneip Antal László és Monok István szőlészeti mutatóival. L’Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Budapest–Sárospatak, 2022. 264 o. ISBN 978-963-414-907-1. Europica varietas Tokajensis. Főszerkesztő: Monok István. Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Fontes I. Sorozatszerkesztő: Molnár Dávid. ISSN 2939-5712)

Korhely furfang, 1953.

Egyetemi könyvespolc

KNEIP Antal

Ezerszínű szőlővilág

Hatalmas munkára vállalkoztak a szerzők, amikor a jelenleg ismert és legalább még gyűjteményben megtalálható közel tízezer szőlőfajta közül a kereskedelmi célú borkészítésben is használt 1368 fajta bemutatását tűzték ki célul. A vaskos, csaknem 1300 oldalas kötet fő szerzője, Jancis Robinson a Master of Wine (MW) cím birtokosa, azaz a borászati szakma egyik legmagasabb, nemzetközileg elismert képesítésével rendelkező szakember. A témában való jártasságát mutatja, hogy az 1980-as évek közepén jelent meg első, szőlőfajtákkal foglalkozó, akkoriban hiánypótló munkája, amelyet újabbak követtek. Munkatársai a szintén Master of Wine Julia Harding, illetve a legmodernebb genetikai módszerekkel a szőlőfajták származását, a feltételezett szülő-utód kapcsolatokat kutató svájci szőlőgenetikus, dr. José Vouillamoz.

Az elmúlt évtizedekben a genetikai vizsgálatok (ún. DNS-profilírozás) alapján sok szülő-utód kapcsolatot sikerült felderíteni a szőlőfajták esetében. Az így kapott ismeretek alapján szerkesztett családfákat tizennégy ábra mutatja be. Érdekesség, hogy néhány „ős-fajtából" több tucat, ma világszerte ismert és termesztett szőlőfajta származik. Példaként említhető a középkorban elterjedt Gouais blanc (magyar nevén Hajnos), amely az egyik szülője a Furmintnak, de a világ legelterjedtebb fehérbort adó fajtájának, a Chardonnaynek is.

A fajták helyes és elterjedt, de tévesen használt szinonim neveinek felsorolása után a földrajzi eredetet és a lehetséges szülőket közlik a szerzők. Előbbi a több száz, esetleg több ezer éves fajták esetében egymással szemben álló, vitázó hipotéziseket jelent, ezek elfogulatlan, szakmai szempontokat figyelembe vevő értékelése a kötet egyik legizgalmasabb része. A szőlőtermesztési igények ismertetése után a fajta elterjedését ismerhetjük meg országok és borvidékek szintjén, valamint a 2012-ben elérhető legfrissebb statisztikák alapján a termőterület is feltüntetésre kerül. Fontos kérdés fogyasztóként és termelőként, hogy milyen karakterű, aromavilágú bor készíthető a termésből, így ezzel zárul a leírás. A terjedelem a néhány hektáron termesztett, csaknem elfeledett vagy éppen újonnan nemesített fajták egy-két bekezdésnyi ismertetésétől a világszerte ismert és termesztett társaik több oldalas, részletes bemutatásáig terjed. Színes táblák mutatják be a fajták jellemző levelét, vesszőjét és érett fürtjét, amelyek francia szerzők, Viala és Vermorel klaszszikus művéből, az *Ampélographie*-ből származnak.

Az angol nyelvű kötet közérthető, a szakkifejezések értelmezését a kötet végén szójegyzék segíti, így bátran ajánlható minden, a szőlőfajták iránt érdeklődő olvasónak.

(Jancis Robinson – Julia Harding – José Vouillamoz: Wine Grapes. Allen Lane, London 2012. 1280 o. ISBN 978-1-84614-446-2)

cím nélkül, 1954.

Ladányi öreg néni, 1955.

• 1857 •

2021

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

A *THE* egyetemed

zemplenimuzsa.hu

9 771585 718000 25002

500 Ft